

T.C.
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİMDALI

KUR'AN'IN KORKU OLAYI İLE İNSANA YAKLAŞIMI

725296

Cengiz KAZAN

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

125286

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA - 2002

T.C.
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİMDALI

KUR'AN'IN KORKU OLAYI İLE İNSANA YAKLAŞIMI

Cengiz KAZAN

Danışman: Prof. Dr. Kerim YAVUZ

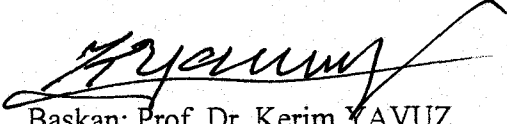
T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOĞRULAMA MERKEZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA - 2002

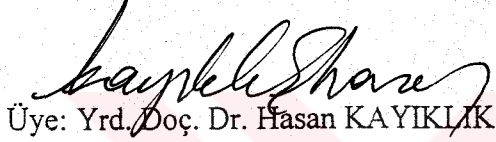
Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne

Bu çalışma, jürimiz tarafından Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Kerim YAVUZ

(Danışman)

Üye: Yrd. Doç. Dr. Hasan KAYIKLIK

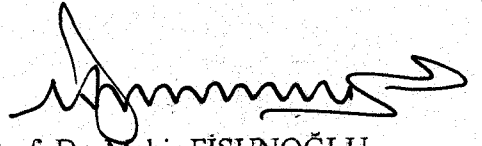

Üye: Yrd. Doç. Dr. İsmail YÖRÜK

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.

05./07/ 2002

Prof. Dr. Mahir FİSUNOĞLU

Enstitü Müdürü

ÖZET**KUR'AN'IN KORKU OLAYI İLE İNSANA YAKLAŞIMI****Cengiz KAZAN****Yüksek Lisans Tezi, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı****Danışman: Prof. Dr. Kerim Yavuz****Temmuz 2002, 100 sayfa**

Bu çalışmada Kur'andaki korkutma ile ilgili ayetlerin anlaşılmasına çalışılmıştır. Bu çalışma “korku”, “kaygı”, “Kur'an'ın insana yaklaşımı” hakkında giriş niteliğinde bilgilerin sunulmasıyla başlamaktadır. Bu bölüm korku ile ilgili literatürdeki farklı bakış açılarını ortaya koymaktadır.

Kur'an'ın insanı korkutması hadisesi hala tam olarak açıklanmıştır. Korku insan için çok önemli bir duygudur ve onun yaşamını etkilemektedir. Bu araştırma Kur'an'daki korku kavramlarını tespit edip insanın nelerle korkutulduğunu açıklamaya çalışacaktır. Böylece bu çalışma Kur'an'ın insanı neden korkuttuğu meselesini de incelemeye çalışacaktır.

Kur'an'ın incelenmesi neticesinde, Kur'an'da insanın korkutulması hakkında bilgi verilmiştir: İnsan sosyal ve dini başarısızlık, ölüm, ahiret korkuları, hayatı ve maddi hayatı tehdit eden korkularla korkutulmaktadır. Bu korkuları kullanmak suretiyle Kur'an insana doğru yaşam metodunu sunar ve hangi fiillerin doğru veya yanlış olduğunu açıklar.

Anahtar Kelimeler: Korku, kaygı, Kuran'ın insana yaklaşımı.

ABSTRACT

APPROACH OF THE KORAN TO HUMAN WITH FEAR ACTION

Cengiz KAZAN

Master Degree Thesis, The Department of the Philosophy and Religion Sciences

Supervisor: Prof. Dr. Kerim Yavuz

July 2002, 100 pages

Within this study, to be understood of verses of Koran in connection with frightening people will be tried. The study begins by providing introductory information about “fear”, “anxiety”. The section offers a general overview of literature related to “fear”.

The aspect of frightenings of Koran hasn't been able to be explained. “Fear” is a very important feeling for human and it affects human life. This research will determine fear conceptions in the Koran and try to explain what frightens people. Thus, this study will try to examine Koran frightens humanbeing.

As a result of researching Koran it has been shown people are frightened by Koran by failure of social and religious, death, The hereafter, things that threaten to financial position and life. By using this fears, Koran orders perfect method of life to human and try to explain to him whether a deed may good or evil.

Keywords: Fear, anxiety, approach of Koran to human.

İÇİNDEKİLER

JÜRİ ÜYELERİNİN ONAY SAYFASI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
KISALTMALAR	viii
ÖNSÖZ	ix
A. GİRİŞ	1
I. Konunun Belirlenmesi ve Sınırlandırılması	1
II. Amaç ve Varsayımların Belirlenmesi	4
III. Araştırmada Metodik Problem	5
B. İNSAN RUHUNDA KORKU GÜDÜSÜ	7
I. Korku Duygusunun Tanımlanması ve Belirlenmesi	7
1) Korku Duygusu	7
2) Kaygı Duygusu	13
3) Korku ile Kaygı Arasındaki İlişki	15
4) Korku Türleri	16
a) Normal Korkular	16
b) Normal Olmayan Korkular	17
5) Korkunun İnsan Ruhundaki Konumu	19
a) Korkunun Dışa Yansıması	19
b) Korkunun Etkileme Gücü	20
C. KUR'AN'IN İNSANA YAKLAŞIMI	22
I. Kur'an'ın İnsana Yaklaşımı	22
II. Kur'an'ın İnsan Ruhuna Etkisi	29
III. Kur'an'ın İnsan Yaşantısını Programlaması ve Yönlendirmesi	33
D. KUR'AN'IN KORKU DUYGUSU İLE İNSANA YAKLAŞIMI	36
I. Kur'an'da İnsana Ait Korkular	36
II. Kur'an'da Korkuya Kavramsal Yaklaşımlar	37
1) Korkuya Yönelik Kavramlar	40

a) “Havf”	40
b) “Fezia”	42
c) “Ru’b”	43
d) “Kaşara”	44
e) “Vecefe”	44
f) “Nezir”	45
2) Kaygıya Yakın Kavramlar	46
a) “Rehbet”	46
b) “Hazer”	47
c) “Vecel”	48
d) “İttika”	48
e) “Huşu ve Haşyet”	49
f) “İşfak”	51
III. Kur’an’da Korku Türleri	51
1) Hayatı Tehdit Eden Korkular	51
2) Ölüm Korkusu	54
3) Maddi Hayat İle İlgili Korkular	59
4) Ahiret Hayatını İlgilendiren Korkular	64
5) Bağışlanmama ve Dinsel Başarısızlık Korkusu	69
6) Sosyal Başarısızlık Korkusu	72
IV. Kur’an’da Sözü Edilen Korkuların Özellikleri	74
E. DİNİ YAŞAYIŞTA KORKUNUN ROLÜ	77
I. Kur’an’da Korkutmanın Hedefi	77
1) Korkutma ile Etkileme ve Davranış Değişikliğine Yöneliş	78
2) Davranışların Dini Hayata Yönlendirilmesi	84
II. Korku ile Dini Yaşayışın İlişkisi	88
F. SONUÇLAR	90
G. BİBLİYOGRAFYA	94
H. ÖZGEÇMİŞ	

KISALTMALAR

Bk.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
Fak.	: Fakülte
Krş.	: Karşılaştırınız.
K.	: Kur'an-ı Kerim
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
Tah.	: Tashih
Ter.	: Tercüme
Üniv.	: Üniversite
vd.	: ve devamı
vs.	: ve saire

Litaratürle ilgili kısaltmalar genel kaynaklar içerisinde.

ÖNSÖZ

Bu çalışma, İslam dininin temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'de insanın korkutulması hadisesine psikolojik bakış ile yaklaşmayı ve onu anlayıp imkanlar ölçüsünde açıklamayı amaçlamış bulunmaktadır.

Bilindiği gibi korku hadisesi insanın hayatında önemli yeri olan bir olaydır. Gerektiğinde insan hayatının her döneminde onu yaşamakta ve değişik vasıtalarla onu ruhunda hissetmektedir. İnsan için oldukça büyük bir öneme sahip bulunan korku olayının Kur'an'da değişik vasıtalarla ve oldukça sık bir şekilde kullanıldığı bir gerçektir. O, çok değişik şekillerde, gerekli gördüğü insana korku olayı ile yaklaşmakta ve onun ruhuna değişik şekillerde korkuyla hitap etmektedir. Kur'an'ın' insanı hangi şekillerde korkuttuğu meselesinin açıklık kazanması korku hadisesi ile Kur'an'ın insana yaklaşımı meselesine açıklık kazandıracak bir gerçektir. İnsan için oldukça etkili olan bu duyguyu Kur'an neden kullanmaktadır? Bu sorunun cevaplanması ile Kur'an'ın insana bakışı ve yaklaşımının daha iyi şekilde anlaşılacağı fikrine sahip olduğumuzu belirtelim. Kur'an'ın psikolojik açıdan daha iyi anlaşılmasının da Din Psikolojisine önemli katkı sağlayacağına inanıyoruz. İnsanın iç alanında ve bunun dışı yansıyan yönü ile dini yaşayışında ya da dindarlık kalitesinin yükseltilmesinde onun korkutulmasının etkileri bizim her zaman merakımızı çekmiştir. Böyle bir çalışmanın insanın ve Kur'an'ın anlaşılmasında önemli katkılar sağlayacağını kabul ediyoruz.

Bu çalışmanın ortaya konmasında bana büyük yardımları olan, beni engin bilgi ve tecrübesi ile yönlendiren, yüksek lisans eğitimine başladığımdan bu güne kadar bana ışık tutan değerli Hocam Prof. Dr. Kerim Yavuz'a teşekkürlerimi bildirmeyi kendime bir borç olarak görmekteyim. Ayrıca araştırmanın bu hale gelmesinde değerli fikirlerine baş vurduğum ve kaynaklarından istifade ettiğim sayın Hocam Yrd. Doç. Dr. Hasan Kayıklık'a, yardımlarını gördüğüm Dr. Hayri Kaplan'a ve bana destek veren dostlarıma ve hocalarıma teşekkürlerimi bildirmekten mutluluk duymaktayım.

Bütün bunların dışında, benim bugünlere gelmemde hiçbir fedakarlıktan çekinmeyen, bana her türlü zahmete katlanarak her zaman desteğini ve himayesini esirgemeyen aileme, başta annem Müzeyyen ve babam Ahmet Kazan'a şükranlarımı sunuyorum.

ADANA, Haziran 2002

Cengiz KAZAN

A. GİRİŞ

1. Konunun Belirlenmesi ve Sınırlandırılması

Bu çalışmada Kur'an'da geçen korkutma ile ilgili ayetlerin imkanlar ölçüsünde psikolojik açıdan anlaşılmasına, açıklanmasına ve yorumlanmasına çalışılacaktır. İnsanın doğasındaki korku ile Kur'an'da sözü edilen korku arasında ne gibi bir ilişki olduğu sorusu bizim ilgimizi çeken bir konudur. Bu sorunun cevabını Kur'an'la psikolojik ilişki kurarak vermenin Din Psikolojisi açısından daha mantıklı olacağı kanısındayız. Böylece Kur'an'ın insanı ile bugünün insanının korkularının ne derece özdeşlik gösterdiği sorusuna da bir ölçüde açıklık kazandırılabilceğini düşündük. Bunun yanında yine Kur'an'da çeşitli vesilelerle insanın korkutulduğu ve islami öğretide sık sık Allah'ın korkutuculuğu üzerinde durulduğu da bir gerçektir. Bu araştırma ile ne derece Allah'ın gerçekten korkutucu olduğu ve yine Kur'an'da zikredilen korkuların normal insanın ruhunda gizlenen korkuyu ne derece kucakladığı ve bunun Kur'an'daki korkuyla ne derece ilişkisi olduğu belirlenmeye çalışılacaktır. Biz bu çalışmamızda bu soruların Kur'an ile ilişkisini belirleyerek konunun bilimsel değerini ortaya koymayı esas almış bulunuyoruz. Buradan hareketle Kur'an'ın korkuya yaklaşımını belirlerken sınırlarımızı da bu alan içerisinde muhafaza etmeyi temel görev edindik. Aslında bu konunun daha geniş bir bilimsel birikim ile derinleştirilmeye ihtiyacı olduğuna da inanıyoruz. Ancak biz kendi imkanlarımız içerisinde ona psikolojik açıdan nüfuz etmeye çalıştığımızı söylemeliyiz.

Biz bu çalışmamızın sınırlarını belirlerken öncelikle insandaki korku olayına genel açıdan bakmayı gerekli gördük. Çünkü korku hadisesinin yeterince aydınlatılabilmesi Kur'an'daki korkunun aydınlatılmasına destek sağlayacaktır. Bunun gerçekleşmesinden sonra Kur'an'daki korkunun çeşitli yönlerden açıklanmasına imkan sağlanacaktır. Psikolojik olarak korku ve kaygı duygularını açıklamadan ve onların ne olduğunu ortaya koymadan Kur'an'ın meseleye yaklaşımını derinliğine nüfuz etmenin kolay olamayacağı kanısındayız.

Korku, insanın yaşantısında önemli yeri olan duygulardan birisidir. Tehlike karşısında korku ile insan uyarılmakta, tehlikeyi bertaraf etmesi ve kendisini güvenceye alması için refleks olarak hareket etmesi sağlanmaktadır. Çalışmamızda da görüleceği üzere Kur'an insanın kendisini emniyete alması için korku ve kaygıyı bir uyarıcı olarak kullanmaktadır. Burada esas olan insanın varlığının emniyete alınması ve onun güven içerisinde korunmasıdır. Esasen günümüz insanı kendisini güvende hissetmediği için günlük hayatında yaşadığı olaylar onun varlığını sürekli rahatsız etmekte ve o bu nedenle de çeşitli endişe ve stres denen gerginlikler altında yaşamak zorunda kalmaktadır. Kur'an insanın bu tür huzursuzluk ve güvensizlik içerisinde bulunmasını istememektedir. Ne yazık ki günümüz insanı ruhunda endişe ve kaygıyı yoğun olarak yaşamaktadır. Korku ve kaygının günlük hayatımıza olan etkilerini yok saymamız mümkün değildir. Bunların ortadan kalkmasında Kur'an'ın konu ile ilgili ayetlerinin sesini dinlemenin yararlı olacağını düşünerek biz bu çalışmamıza mütevazı bir şekilde başlamış bulunuyoruz.

Konuyu daha etraflıca ortaya koyabilmek ve meselenin daha iyi anlaşılabilmesini sağlamak için gerekli olan şeylerden bir tanesi de Kur'an'ın insana bakışının ortaya koyulmasıdır. Öncelikli olarak Kur'an'ın insana bakışının anlaşılması, onun korkuyu neden kullandığının ortaya konulması için önemli bir adımdır. Kur'an'da insanın yine insana nasıl tanıtıldığı ve Kur'an'ın ona neden gönderildiğinin ortaya konulmasının, onun insanı neden korkuttuğu ya da insandaki korku duygusunu ne için kullandığı sorularına açıklık getireceğini umuyoruz. Sadece Kur'an'ın insana bakışının ortaya konulmasının, meselenin anlaşılması için yeterli olmadığı da bir gerçektir. Kur'an'ın insan ruhu üzerindeki etkisinin de ortaya konulması gerekmektedir. Kur'an'ın insanı etkilemesi onun nazil olduğu günden bu yana devamlı olarak görülen bir hadisedir. İnsan ruhunun hangi vasıtalarla etkilendiği meselesinin Kur'an'ın korku duygusunu kullanma sebeplerine bir parça da olsa açıklık getireceği kanaatine sahip olduğumuzu belirtelim. Yine Kur'an'ın insan yaşantısını değişik şekillerde yönlendirdiği ve etkilediği de bir gerçektir. Bu etkileme ve yönlendirmenin altında yatan nedenlerin

tespit edilmesinin, Kur'an'ın korku hadisesini kullanmasının altında yatan amaca ulaşmamızda bizlere rehberlik edeceği kanısındayız.

Araştırmanın ulaşmayı amaçladığı diğer bir husus da, Kur'an'ın insanı hangi vasıtalarla ve nasıl korkuttuğu sorusunun tespitidir. Bu soru bizi metod problemi ile karşı karşıya getirmektedir. Bunun belirlenmesi Kur'an'ın bu konudaki metodunu ortaya çıkaracaktır. Bizim metod konusunda öğrenmek istediğimiz şey ise Kur'an'ın bu metodu nasıl uyguladığıdır. Bu bakımdan Kur'an'da geçen korkuların hedeflerine uygun olarak tespit edilmesi, bizi çok dikkatli olmaya sevk etmektedir. Böylece, yaratan ile insanoğlu arasındaki ilişkinin düzenlenmesinin esaslarının ve bu ilişkinin hangi temellere dayandığının ortaya konulması hususu bilime daha çok zenginlik kazandıracaktır. Kur'an'ı dikkatlice incelediğimiz zaman onun insanı değişik vasıtalarla, farklı şekillerde korkuttuğunu ve bu vasıtaları kullanmak sureti ile insanın yaşantısına dikkatleri çektiğini görmekteyiz. Buradan hareketle araştırma sonunda Kur'an'daki farklı korku ve korku tezahürlerinde ne ölçüde korku çeşitlerinden söz edilebileceği sorusunu da ortaya atmayı düşünüyoruz.

Korkunun ne olduğunun tespiti ve Kur'an'daki korkuların bilimsel olarak belirlenmesi ile ilme katkı sağlanacağını umuyoruz. Bu arada Kur'an'ın ele aldığı korkuların insanın iç dünyasına nüfuz etmeye ne derece yatkın ve elverişli olduğu tespit edilmeye çalışılacaktır. Bununla birlikte çalışmamızda onların, insana nüfuz ederek ne derece yönlendirici olmaya müsait olduğunu da belirlemeye gayret edeceğiz. Ayrıca Kur'an'daki korkutuculuğun ortaya konmasında düşünceler ve duyguların kendilerini duyuruş derecelerini de belirlemeyi düşünüyoruz.

Araştırmamızın bir başka sorusu ise yaratıcının insanları neden korkuttuğudur. Kur'an'da bir çok ayette onun insanları kurtuluşa götüren bir kitap olduğu belirtilmekte ve insanlardan ona uymaları istenilmektedir. O bunu sağlamak için değişik vasıtalar kullanmaktadır. Bu amaca yönelik en önemli iki vasıta korku ve ümittir. Böyle olunca Kur'an'da ki korkutma ve ümit verme bir bakıma Kur'an'ın uyguladığı birer metoddan başka bir şey değildir. Bu çalışmada biz bunlardan sadece birini kendimize araştırma

konusunun temeli olarak seçmiş bulunuyoruz. Bunun arkasında yatan sebepleri öğrenmeye çalışmakla biz, Allah ile insan arasında ilişkinin oluşmasında korku olayının fonksiyonunu anlamaya ve aydınlatmaya yardımcı olmayı amaçlamaktayız.

II. Amaç ve Varsayımların Belirlenmesi

Bu araştırma bir bakıma temelde üç sorunun imkanlar dahilinde cevaplarının aranmasından ibarettir. Bunlardan birincisi “Kur’an’da insan korkutulmakta mıdır?”, ikincisi eğer “insan korkutuluyorsa bu nasıl yapılmaktadır?”. Üçüncü soru ise “Kur’an insanı korkutmakla neyi amaçlamaktadır?”. Bu üç sorunun cevabı bir yönü ile bizim çalışmamızın amacını işaretlemektedir. Biz bu amacı tamamlarken bir takım yardımcı soruların cevaplanması ile bu üç temel sorunun cevaplanmasına destek sağlamış olacağız.

Çalışmamızın varsayımlarına gelince yukarda zikrettiğimiz soruların çözümlerinin var olduğunu ve cevaplarının da Kur’an tarafından verildiğini söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra Kur’an’ın korkutma ile aslında kendi amacına ulaşmaya çalıştığı ve onu bir vasıta olarak kullandığı kanaatindeyiz.

Öyle ise biz Kur’an’ın insanı çeşitli şekillerde korkuttuğunu kabul ediyoruz. O bunu kendine özgü metodları ile yapmaktadır. Kur’an korkuyu işlerken karşısında yaşayan insanın akıllı, bilinçli, iradeli olduğu ve çeşitli ruhsal özelliklere sahip bulunduğunun farkındadır. O insandaki özellikleri ve güçleri harekete geçirerek onu kendi hedefine götürmek istemektedir. Bunu yaparken Kur’an bir yandan inanmayanları kendisine ve dolayısı ile Allah’a inanmaya çağırmakta, diğer yandan da inanan insanın yaşantısında daha etkin rol oynamak sureti ile onun dindarlık kalitesini yükseltmeyi amaçlamaktadır. Biz bu çalışma ile bu varsayımlarımızı imkanlar ölçüsünde kanıtlamaya çalışacağız.

Araştırmanın bir başka amacı da konu üzerine dikkatleri çekmeye çalışmaktır. Esasen, Kur’an üzerinde psikolojinin verilerini kullanarak araştırmalar yapmak, araştırmacıların çok fazla baş vurmadıkları bir yol olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kur'an'da geçen korkuların tamamını kapsayan bir çalışmaya ön araştırmamız esnasında çok fazla sayıda rastlamadığımızı üzülererek belirtmek durumundayız. Kur'an'da geçen korkulara, din psikolojik bir bakış açısı ile yaklaşmanın da Kur'an'ın anlaşılması ve doğru şekilde yorumlanmasına çok önemli katkısının olacağını düşünüyoruz. İşte biz, bu çalışma ile bu alandaki boşluğa dikkatleri çekmek ve biraz da olsa konuya hakimiyet kurmak sureti ile Kur'an'ı daha iyi anlayabileceğimizi düşündük. İşte bu çalışmamız da bu düşüncenin mütevazı bir meyvesi olmayı amaçlamaktadır.

III. Araştırmada Metodik Problem

Kerim Yavuz'un da sık sık belirttiği gibi bilimsel bir çalışmada takip edilecek iki temel esas vardır: Bunlardan birisi araştırmanın verileri, diğeri ise verilerin işlenmesidir. Her ikisinde de vazgeçilmez iki kriter vardır. Bunlardan birincisi bilimsel güvenilirliktir diğeri ise bilimsel geçerliliktir¹. Bilimsel bir çalışmada gerek verilerin toplanması gerekse işlenmesinde her iki kriterin gerçekleşmesi son derece önemlidir. Şu halde biz bu araştırmamızda bilimsel güvenilirlik ve geçerlilik kriterleri doğrultusunda, günümüzde psikoloji ilminin ulaştığı noktada Kur'an'ın insana korku denen ruhsal olay ile yaklaşmasını ele aldık. Bunu imkanlar ölçüsünde belirleyip psikolojik olarak açıklamaya ve yorumlamaya çalıştık. Bunu yaparken din psikolojisinin metodlarından yararlanmaya gayret ettik. Bunun gerçekleşmesi esnasında Kur'an'da kendine has bir şekilde korkunun bir vasıta olduğunu ve bunun metodik olarak hedefe ulaşmak için kullanıldığını gördük.

Bilimsel bir araştırmanın doğru sonuçlara ulaşabilmesi ve ulaşılan noktanın bilimsel olarak bir değerinin olabilmesi için konunun ele alınmasında kullanılacak metodların önceden tespit edilmesi ve araştırmanın bu metodlar doğrultusunda yapılması gerekmektedir². Bu araştırmada da bu kurallara uymaya çalıştık. Yüksek

¹ Bk. Yavuz, Metod Meselesi, s. 153-154.

² Bk. Yavuz, Metod Meselesi, s. 154; Egemen, Din Psikolojisi, s. 18; Fırat, Metod Problemi, s. 38; Yavuz, Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi, s. 15.

lisans eğitimi ile birlikte Genel Psikoloji ve Din Psikolojisinin temel eserlerine ulaşmaya, nüfuz etmeye ve onları tanımaya çalıştık. Araştırma konumuzun belirlenmesi ile birlikte bilgi toplamaya giriştik. Veriler yeteri miktarda toplandıktan sonra çalışma ile ilgili bir plan taslağı geliştirdik. Veriler geliştikçe taslağımızın da geliştiğini gördük. Yeterli bilgileri topladığımıza inandıktan sonra plana bağlı olarak çalışmanın ikinci merhalesine geçecek hale geldik.

Çalışmanın ikinci merhalesinde derlediğimiz bilgilerin işlenmesine geçtik. Bu aşamada yine Din Psikolojisinin metodları devreye girdi. Konunun araştırılmasında önce anlama metodunu ardından da dini esaslara dayalı açıklama metodunu kullandık¹. Bunun yanında imkanlar ölçüsünde yorumlama metodundan da yararlanmaya çalıştık. Ayrıca Kur'an'daki korkuyla ilgili kavramların etimolojik ve semantik manalarından hareketle onlara biraz daha yaklaştırmaya çalıştık². Ancak Arapçanın genel yapısı içerisinde korku kavramlarına yaklaşıırken aslında kavramların anlamlarını veren bilim eserlerinde anlamların birbirinden kesin çizgiler içerisinde ayrıldığını da gördük. Konunun amacına uygunluğu açısından kavramların Kur'an'da kullanılma şekillerinden yola çıkarak tanımlama çabasına giriştik. Ancak bu noktada da bazı güçlüklerle karşılaştık. Bütün bunlar yapılırken bilimsel kriterlere elden geldiğince sadık kalmaya özen gösterdik. Bütün bunlar yanında genel açıklama metodunu³ da konunun daha iyi ortaya koyulabilmesi için kullandık. Konumuzla ilgili olarak zaman zaman dini metinlerin incelenmesi⁴ yoluna da gidilmiştir.

Araştırmamızda dini esaslara dayalı açıklama metodunu zaman zaman kullandığımızı belirtmiştik. Bunu sağlamak için mümkün olduğunca bilimsel açıdan geçerli ve güvenilir kaynaklar kullanmaya özen gösterdik⁵.

¹ Bu metod hakkında geniş bilgi için Bk. Yavuz, Metod Meselesi, s. 158-160.

² Hökelekli, Din Psikolojisi, s. 14.

³ Daha geniş bilgi için Bk. Yavuz, Metod Meselesi, s. 162-164.

⁴ Dini metinlerin incelenmesinde metod için Bk. Yavuz, Metod Meselesi, s. 156-160.

⁵ Örneğin Yazır'ın "Hak Dini Kur'an Dili", Sabuni'nin "Saffetü't- Tefasir", Kutub'un "Fi Zilal il Kur'an", Ateş'in "Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri" ve Esed'in "Kur'an Mesajı" adlı eserleri.

İnsanın iç aleminde ve bunun dışı yansıyan yönü ile dini yaşamasında korkunun rolü ne olabilir ya da dindarlık kalitesinin yükseltilmesinde insanın korkutulmasının etkileri nasıl olmaktadır gibi soruların açıklığa kavuşturulmasının insanı anlamada önemli katkılar sağlayacağını kabul etmekteyiz. Özellikle bu korkutma hadisesi Kur'an tarafından gerçekleştiriliyorsa konunun anlaşılması ve açıklanmasının önemi daha da fazla artmaktadır. Ancak Kur'an üzerinde yapılan psikolojik araştırmaların başarıya ulaşmasının çok kolay olmayacağını da farkındayız. Bunun nedeni olarak üzerinde çalışılan metnin ilahi bir metin olması ve Arapçanın karakterinden kaynaklanan problemleri gösterebiliriz.

B. İNSAN RUHUNDA KORKU GÜDÜSÜ

I. Korku Duygusunun Tanımlanması Ve Belirlenmesi

1) Korku Duygusu

İnsan, beden ve ruh denen iki temel unsurdan oluşmuş bir varlıktır. Onun bedensel ve ruhsal gerçekliği ile birlikte hayatını sürdürdüğünü biliyoruz. İnsan günlük hayatın akışı sırasında çeşitli tecrübeleri yaşarken çeşitli duyguları, mesela korkuları, kaygıları, sıkıntıları ve başkalarını da yaşayabilmektedir. İnsanın iç dünyasına girince zaman zaman onun öfke, kin, nefret, utanma, hoşlanma, hoşlanmama, sevmeme gibi çok çeşitli duygular ve yaşayışlarla kucaklaştığı görülmektedir. İnsanın ruhsal hayatında çok önemli yeri olan duygulardan birisi de “korku” duygusudur.

Korku, tehlikeli ve hoşlanılmayan bir durumdan kaçma şeklinde, çeşitli otonom sinir sistemi tepkileri ile kendini gösteren güçlü bir duygu olarak tanımlanabilir¹. Genelde o bireysel varlığa zarar vermeye ya da onu yok etmeye yönelik tehlike ve tehditler karşısında insanın içinde yaşadığı içsel açıdan aşırı sarsıcı, kişisel bir yıkıma

¹ Erkuş, Psikolojik Terimler Sözlüğü, s.70.

yönelik insanı ürküten bir daralma hissi ve duygusal bir belirtidir¹. İnsan korku veren her şeyden ürkmeye açıktır. Bu kendini tehlike ve tehlikeli bir uyarı karşısında kolayca gösterebilir. Bilhassa insanın hayatını tehdit eden bir tehlike karşısında kendini rahatça gösterir ve bu insanın benliğini ve hayatını korumaya yönelik bir tedbir alma durumunu beraberinde getirir. Korku, insan yaşantısında yer alan önemli bir etkindir. Bu nedenle insanın zaman zaman korkması, korkulu anlar ve durumlar yaşaması, günlük hayatta hissedilen vakıalardandır. Çünkü korku, canlı varlıkların hepsinde yeri geldiğinde hissedilen bir duygudur ve onun belirtilerini kolayca tespit etmek mümkündür². Normal ölçülerde korku, canlıyı uyaran ve kendisini savunması için uyarıcı olan bir mekanizmanın harekete geçmesidir. Böyle bir durumda insan çeşitli tepkilerde bulunabilir. Bu arada bir korku nesnesi ile karşılaştığında insan bu durumdan kurtulmak için genelde kaçır, iyice darılır ve çok zor durumda kalırsa ya da kaçacak bir yeri kalmazsa savaşmayı dahi göze alarak kendini korumaya çalışır³. Korku, belirli düzen içerisinde insanın bedensel ve toplumsal durumunu, rolünü, konumunu koruması, kollaması, varlığını denge ve düzen içerisinde sürdürmesi, çevre şartlarına uyum sağlaması için yerine göre yararlı bir duygudur , hatta bir yönü ile de gerekli dahi olabilir. Günlük yaşantımızla iç içe olan korkular, aynı zamanda insanın geleceğinin belirlenmesinde, amaçlarının saptanmasında da olumlu rol oynayabilirler. Görülüyor ki korkular, bir yandan insanın ruh-beden ve toplum sağlığını korumaya yönelik tek ve temel etken olurken, öte yandan da insanın bedensel, ruhsal ve toplumsal gelişmesini, dengesini, düzenini, uyumunu sağlayan ve sürdüren bir duygulanım olarak karşımıza çıkmaktadır⁴. Örneğin doğa olaylarından korkan insan ya onunla savaşır, ya koşullara uyar ya da onlardan kaçır. Bu yönüyle korkunun insanlar için yerine göre itici, yerine göre de korunmaya yönelik bir etken olduğunu söyleyebiliriz. Bazılarına göre dinin kaynağı insanlarda olan bu korku duygusudur. Korkunun ötesinde duran tehlike, zarar,

¹ Walther, Die Angst im menschlichen Dasein, s. 15; Krş. Reber, The Penguin Dictionary of Psychology, s. 271.

² Köknel, Korkular, s.16.

³ Yörükoğlu, Çocuk Ruh Sağlığı, s. 289.

⁴ Köknel, Korkular, s.17.

ziyan, kayıp, telef veya yok olmanın önüne geçebilmek için ve gerekli emniyeti sağlamak için insanoglunun Allah'a sığınması boşuna değildir. Bu noktadan hareketle dini inancın temelinde korkunun önemli bir etken olduğunu iddia eden bilginler de olmuştur¹. Bilindiği gibi insanın en temel ihtiyaçlarından birisi de emniyette olma ihtiyacıdır. Bu bütün canlı varlıklarda var olan bir özelliktir. Korku içerisindeki insan kendi içinde huzur duyamaz. Bu durum herkes için geçerlidir. Çünkü korkunun olduğu yerde güvensizlik duygusu hakimdir². İnsanlardaki emniyet ihtiyacı vazgeçilmez bir duygu olduğuna göre emniyetsizlik hissi çekilemez bir haldir. İnsan onunla birlikte yaşayamaz. Çünkü emniyetsizlik hissi insana devamlı olarak tedirginlik şeklinde kendini hissettirir. Böyle bir durumun ana müsebbibi korku duygusudur³.

İnsanda bulunan korkular yeri geldiğinde insanların çeşitli tedbirler almasına da sebep olabilmektedir. Bunlardan birisi devamlı tetikte olma ve uyanıklık halidir. Korkular sayesinde insan çok hızlı şekilde davranabilmekte ve duruma karşı vaziyet alabilmektedir. Böylece insan kendisine yönelmiş tehlikelerden kolayca kurtulabilmekte ve kendi hayatının ve türünün devamını sağlayabilmektedir. Korkunun insana kazandırdığı diğer bir tedbir ise, düşmanı tanımak ve onun davranışları karşısında kaçmayı ya da kalıp mücadele etmeyi tercih edebilmeyi öğretmesidir⁴. Korku sonucunda kişinin izleyebileceği bir yol da korku karşısında uyarıcıya karşı onu tehdit edecek bir şekilde bir güç gösterisi yapmak ve bu sayede karşısındakini korkutmak sureti ile kendisinin üstünlüğünü sağlamak ya da en azından karşısındakini kendisinden daha fazla korkar hale getirmek sureti ile kendisine avantaj sağlamaktır⁵.

Korkuların ortaya çıkmasında insanın içinde doğduğu, büyüdüğü, yaşadığı ferdi ve toplumsal ortamın, kültürün, kısaca öğrenmenin etkisi ve önemi söz konusudur. Bütün korkularda daha önceki tecrübelerin aktarılması ve yaşanan bir tehlikenin ya da

¹ Krş. Köknel, Korkular, s. 29-30; Bu konuda daha geniş bilgiye ulaşmak için Bk. Vergote, Din İnanc ve İnancsızlık, s. 46; Hökelekli, Din Psikolojisi, s. 86-87.

² Kunz, "Kaygının Antropolojisi Üzerine" Korku ve Kaygı, s. 58- 62.

³ Kunz, "Kaygının Antropolojisi Üzerine" s. 56- 57.

⁴ Kunz, "Kaygının Antropolojisi Üzerine", s. 62- 64.

⁵ Kunz, "Kaygının Antropolojisi Üzerine", s. 58- 62.

tehdit dolu bir ortamın rolü büyüktür¹. Esasen duyguları etki- tepki çerçevesi içerisinde açıklayan davranışçı ekole bağlı psikologlara göre kişi etki-tepki haline getirilecek olursa onda pek çok duygusal reaksiyonlar doğabilir. Bunlar içerisinde en çok göze batanlardan birisi de korku duygusudur². Bununla birlikte korku duygusunu sadece eğitime, aktarılan olaylara ya da basit bir tepkisel harekete bağlamak da mümkün değildir. Korku koşullanma ya da örnek alma ile de ortaya çıkabilmektedir³.

Korkunun temel nedenlerinden birisi de insanın engellenmesi ve çaresizliğidir. Bu durum yanlış yorumlamalara sebebiyet vermiş ve dini duygunun kaynağını ilkel çağlardan itibaren hep bu güvensizlik hissi ve emniyette olma isteğinin oluşturduğuna dair görüşler ileri sürülmüştür⁴. Bu görüşlere göre insanoğlu doğa karşısında çok büyük zorluklarla hayatta kalmaya çalışmış, bu güçlükleri aşmak için çaba sarf etmiştir. Ancak çoğu zaman aşamayacağı engeller, yenemeyeceği güçlükler karşısında insanoğlu acizliğini ve güçsüzlüğünü anlamış, onlar karşısında korku hissetmiş ve kendini emniyete almak için kendisinden çok daha güçlü ve kudretli bir varlığa sığınma ihtiyacı içinde olmuştur. Bu noktadan hareket ederek tanrı inancına ulaşmış ve dini inancı oluşmuştur. Bu görüşten yola çıkarak günümüzde insanoğlunun teknolojiye kaydettiği ilerlemeler ve yeniliklerle doğa karşısındaki başarısı artmış, doğaya bir noktada hükmetmeye başlamıştır. Ancak onun korkuları hala devam etmektedir.

Jung, dünyada korku ve tedirginliğin son zamanlarda arttığı görüşündedir ve bunun sebebini de gün geçtikçe dinin ve ritüellerinin akılla sorgulanmasına ve neticede onların dini yaşayış içerisindeki önemlerinin gittikçe kaybedilmesine bağlamaktadır. Ona göre insanın korku ve tedirginliğinin artmasının ardındaki asıl neden dogma fikrinin dini inanış içindeki yerinin ve dinin toplumsal ve ferdi olarak yaşanmasındaki öneminin azalması sebebiyledir. Zaman içerisinde dogma bilimsel teorilerle çelişki göstermiş ve inanılabilirliği sorgulanmaya ve genel olarak kabul görmemeye başlamıştır.

¹ Krş. Köknel, Korkular, s. 19-20.

² Yavuz, Çocuğun Dünyası ve Gelişme, s. 32.

³ Erkuş, Psikolojik Terimler Sözlüğü, s. 70.

⁴ Hökelekli, Din Psikolojisi, s. 86.

İnsanlar dogmaların yerine bilimsel teorilere inanmaya başlamışlardır. Ancak Jung'a göre bilimsel teoriler hiçbir zaman dogma inanışının yerini alamayacaktır. Çünkü dogma bilimsel teorilere göre insan ruhunun hem bilinç, hem de bilinçaltı alanına hitap etmektedir. Bilimsel teoriler ise sadece bilinç düzeyine hitap edebilmektedir¹. Ancak bu görüşlerin aslında Hristiyan alemi için daha fazla bir doğruluk oranına sahip olduğu kanaatindeyiz. Çünkü müslümanların korkuya yaklaşımları dogma olgusuna bağlı değildir ve dahası onlar genelde dinin kurallarını ya da inanç esaslarını açıklayabildikleri ölçüde bilimsel doğrular ve gerçeklerle açıklama yoluna gitmişler ve dogma kavramı yerine konumuzla ilgili olarak daha fazla Allah korkusu üzerinde durmuşlardır. Burada asıl olan, O'nun kendisinden korkmak değil; kötünden, kötülükten kaçmak, onlardan uzaklaşıp Allah'a sığınmaktır.

İnsan hayatında pek çok faktörler etkili olmaktadır. Bunlardan birisi de dini duygu ve düşüncelerdir². Bunlar arasından dini korkuları incelediğimizde karşımıza dini içerikli birçok korkular çıkar. Cehennem veya cezalandırılma korkusu, Allah korkusu, ahiretle ilgili korkular dini korku türlerinden bir kaçıdır. Bu korkuları yakından incelediğimiz zaman bunların insanda bulunan suçluluk duygusu ile bağlantılı olduğu kanaatindeyiz. Kur'an'da geçen cezalandırılma ile ilgili ayetlerin³ de katkısı ile yaratıcının emirlerini yerine getiremediği ya da O'nun koyduğu kanunları ya da isteklerini çiğnediği düşüncesinin insanda bir suçluluk duygusu oluşturduğu ve bunun da onda cezalandırılacağı hissini güçlendirdiğini söyleyebiliriz. Böyle bir duygu insanda ileride yaratıcı tarafından cezalandırılacağı ve bu cezalandırmanın da çok şiddetli olacağı şeklinde bir korkuyu oluşturmaktadır. Şu halde dini korkuların kaynağını genel olarak suçluluk duygusu teşkil etmektedir.

Konuya bir de İslam dininin yaşanışı açısından yaklaştığımızda özellikle mutasavvıfların korku kavramı üzerinde açıklamalarda bulunduklarını, hatta onu bir

¹ Krş. Jung, Psikoloji ve Din, s. 50-55.

² Dini duygu hakkında geniş bilgi için Bk. Yavuz, Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi, s. 27-37.

³ K. 2, 10; 4, 14 ; 37, 9.

yaşam tarzı ya da hayatlarının gayesi olarak ortaya koyma eğiliminde olduklarını görmekteyiz. Aslında mutasavvıfların korkuya yaklaşımları genelde korkuyu ümit ile beraber ele almak şeklindedir. Korkuyu sevimsiz, istenilmeyen şeylerin başa gelmesinden veya sevginin elden çıkmasından duyulan his şeklinde tarif ettikleri gibi onu gelecekte vuku bulacak kötü bir olaydan dolayı kalbin yanması, rahatsız olması¹ şeklinde anlayanlar da olmuştur. Ancak tanımlarda özellikle dikkati çeken ortak nokta günlük yaşamda karşılaşılan şeylerin aslında korkuya değer şeyler olarak görülmediğidir. Asıl korku, bu dünyanın, evrenin veya her şeyin yaratıcısı ve sahibi olan yüce ve kudretli Allah'tan korkudur. Çünkü korkuyu insana veren de O'dur ve O'nun isteği dışında hiçbir şey gerçekleşmemektedir. Her şey O'nun kontrolünde ise O'nun korkusu dışındaki her korku aslında hedefinden sapmış, gerçeği yansıtmayan yalancı bir duygudur. Madem Allah'ın dışında korkulacak hiçbir şey aslında gerçekten korkuya değmeyecek önemsiz şeylerse, korkulacak ya da çekinilecek yegane varlık O'dur. Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde konuya yaklaştığımızda, Kur'an'ın da insanlara aşılama çalıştığı korku türünün aslında Allah korkusu olduğunu görmekteyiz. Ancak Allah korkusu insanın kurt karşısında duyduğu ya da depremde hissettiği korkulara benzememektedir. İleride daha kapsamlı inceleneceği gibi Allah korkusu aslında Allah'ın büyüklüğü ve ihtişamı karşısında duyulan ürperti ve onun bağışlaması ve merhametine karşı duyulan bir bağışlanma ümididir. Kur'an insan ruhundaki bu incelikleri ve hassasiyetleri bildiği için bir yandan insana hitap ederken korkutma yolunu seçmiş, diğer yandan da ona ümit vererek onun geleceğe yönelik korkularını ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Aslında insanın ruhundaki korku ve ümidin çok önemli bir yeri vardır. Onun daha birçok şeyin farkında olamadığı çocukluk döneminde dahi en önemli ihtiyaçlarından bir tanesinin kendini emniyete alma olduğunu bilmekteyiz². Bu noktadan hareketle Kur'an'ın korku olayı ile insana yaklaşması ve bu doğrultuda müslümanların konuya yaklaşımını korku duygusu ile ümit duygusunun beraber ele alınması ile daha iyi anlaşılabilceği kanaatindeyiz.

¹ Ateş, İslam Tasavvufu, s. 404.

² Kutub, İslama Göre İnsan Psikolojisi, s. 98-99.

2) Kaygı Duygusu

İnsanın iç dünyası çok zengin bir ruhsal yaşayışa sahiptir. Bunun içerisinde zaman zaman kaygıların da önemli yer tuttuğu bir gerçektir. Kaygının tanımı ve nelerden kaynaklandığı hususunda psikologlar bir uzlaşmaya varamamışlardır. Ancak onun insan ruhunda hissedilişinin çeşitli nedenleri olabilir. Sebepleri ne olursa olsun insan kaygılardan hoşlanmaz ve onlardan sıyrılmak ister¹.

İnsanın doğuştan getirdiği bir duygu olarak karşımıza çıkan kaygı, böyle bir duyguyu hissetmeye eğilimli olan insanın onu duymasına neden olan durumlarda ortaya çıkmakta, elem, endişe, sıkıntı ve geleceğe dair belirsizlik ve rahatsızlık hissettirmektedir². Kaygı korku ile karıştığında çok hafif gerginlik veya tedirginlikten panik derecesine varan değişik yoğunluklarda ortaya çıkabilmektedir³. Belli boyutlarda kaygı, doğal bir duygulanım olup, davranışlarda kendini gösterebilmektedir. Kaygı bedensel ve fizyolojik yakınmaların yanında bilinç, dikkat, algı, bellek, düşünce gibi bilişsel alanı ilgilendiren ruhsal belirtiler ve yakınmalara da yol açabilir⁴. Bu tür rahatsızlıkları hisseden insan, buna sebep olan durumları ortadan kaldırmak için ya da böyle bir hisse sebep olan hallerle karşılaşmamak için bazı tedbirler almak zorunluluğunu hisseder ve bu yönde faaliyetlere girişir. Kaygının kaynağına karşı koruyucu, uyarıcı veya önlem almayı sağlayan bir yönü vardır⁵.

Kaygının oluş nedenlerinin ne olduğu hususunda psikologlar tam bir uzlaşma içerisinde değildirler. Kaygının tanımı hususunda bir sonuca varılamamasının bir yansıması olarak her psikolog meseleye kendi bakış açısından yaklaşmış ve kaygının kaynağı konusunda bir çok görüş ortaya atılmıştır. Bu konuda çalışanlardan biri de Freud'tur. Onun psikoanalitik kuramına göre içgüdüler, sosyal yetiştirilme ve bilinç arasında çatışmalar kaygının kaynağını oluşturmaktadır. Adler ise kaygıyı insanın

¹ Kaygının kavramsal anlamları için Bk. Erkuş, Psikolojik Terimler Sözlüğü, s. 17.

² Atkinson ve arkadaşları, Psikolojiye Giriş, s. 581. Krş. Cüceloğlu, İnsan ve Davranış, s. 276.

³ Bk. Yüksel ve Yurdaışık, "Korkular ve Sıkıntılar", Popüler Bilim, Mayıs 2000, s.55-78.

⁴ Köknel, Korkular, s. 15-19.

⁵ Bk. Yüksel ve Yurdaışık, "Korkular ve Sıkıntılar", s. 55-78.

tabiat karşısındaki güçsüzlüğüne ve güvensizliğine bağlamaktadır. Fromm ve Horney'e göre kaygı insanın çevre ile ilişkileri sonucu ortaya çıkmaktadır ve güvensizlik, yalnızlık ve çaresizlik bu duyguya sebep olmaktadır. Sullivan bireyin çevre ile ilişkilerinin tehlikeye girmesini kaygının nedeni olarak görmektedir. Hilgard, Kreck ve birçok psikologa göre kaygıya benlik değerinin kaybına yönelik tehdit ve şiddetli günahkarlık duyguları yol açmaktadır¹. Cüceloğlu kaygının nedeni olarak olumsuz bir sonucu bekleme durumunda, insanın çevreden aldığı desteği kaybettiği zamanlarda, yapılan şeyle inanılan arasında çelişki olması hallerinde ve belirsizlikle beraber gelecekte ne olacağının bilinmemesi gibi durumları belirtmektedir². Organizmanın refahını engelleyen her durum bir kaygı oluşturmaktadır. Çatışmalar ve diğer engelleme türleri kaygı kaynaklarından biridir. Fiziksel ve ruhsal bakımdan zarar vermeye yönelik tehditler, benlik değerine zarar veren tehditler ve bireyin yapabileceğinin ötesinde kalan birtakım sebepler de kaygıyı oluşturabilmektedir³.

İslam düşüncesi açısından baktığımızda ya da en azından Kur'an'ı incelediğimizde kaygı ile ilgili çok fazla bir detaya rastlamayız. Müslümanlar kaygıyı korku ile aynı şekilde anlamışlar ve birbirinin eş anlamlısı olarak, birbirinin yerine sık sık kullanmışlardır⁴.

Konumuz açısından kaygıya yaklaştığımızda kaygıları dini kaygılar ve dini alanın dışında kalan kaygılar şeklinde sınıflandırmamız mümkündür. Dini kaygılar dinsel içeriğe sahip kaygılardır. “Öldükten sonra ne olacak, cennete gidebilecek miyim?”, “Cehennemde ilahi azaba uğrayacak mıyım?”, “Kıyamet esnasında halim nasıl olur?” ve benzeri sorularla dini kaygılar kendini göstermektedir. Bu kaygılara

¹ Krş. Yıldız, Ölüm Kaygısı, s. 29-31; Bu konuda detaylı bilgi için Bk. Yüksel ve Yurdaşık, Korkular ve Sıkıntılar, s. 55-78; Atkinson ve arkadaşları, Psikolojiye Giriş, s. 581-582.

² Cüceloğlu, İnsan ve Davranışı, s. 277.

³ Atkinson ve arkadaşları, Psikolojiye Giriş, s. 581.

⁴ Düşünce tarihi açısından konuya yaklaştığımızda nedeni belirsiz, dünyada olma kaygısı olarak adlandırılabilir kaygının ilk defa Hristiyanlıkla birlikte ortaya çıktığı görülmektedir. Dünyada olma kaygısı Hristiyanlığın ön koşuludur. Çünkü, dünya tanrı tarafından reddedilmiş bir yerdir. Dünyada bulunmak başlı başına bir kaygı nedenidir ve Yeni Ahit inancına göre, insan inançları sonucunda bu dünyayı aşacak ve bu kaygıdan kurtulacaktır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için Bk. Schulz, Çağdaş Felsefede Kaygı, s. 8-9.

kanaatimizce Kur'an'da geçen daha önceki kavimler ve bunların cezalandırılması¹, kıyamet², cehennem ve cehennem ehli³ ile ilgili ve benzeri ayetler sebep olmakta; bunlar insanları kendi akibetleri hakkında düşünmeye sevk etmekte ve kendi akibetlerinin de daha öncekilere benzeyebileceği yönünde onları kaygılandırmaktadır.

3) Korku ile Kaygı Arasındaki İlişki

Şüphesiz korku ve kaygı insanın duygu dünyasına giren ve orada zaman zaman yer eden duygulardır. Her ikisi de neticede insan hayatının ve benliğinin korunması ve devam etmesi açısından önemli uyarıcılardır. İnsan bunlardan kendini kurtarmak için tepkilerde bulunurken varlığını emniyet altına alma gayreti ön plana çıkar. Korku ve endişenin yaşanması sırasında ruhsal duymalara fiziksel belirtiler de eşlik etmektedir. Ancak her ikisi arasında birtakım farkların olduğunu belirtmekte yarar vardır.

Korku ile kaygı arasındaki farkların birincisi korkunun kaynağı belirli olmasına rağmen kaygının kaynağı her zaman net olmayabilir ve sık sık belirsizliğini koruyabilir. Korku, karşımızda bilinen bir tehlike ve tehdidin algılanması ile ortaya çıkmasına rağmen kaygıda tehlike veya tehdidin kaynağının ne olduğu bazen belirsizdir. İkinci fark korku ile kaygının şiddetlerinden kaynaklanmaktadır. Korku kaygıya göre daha şiddetli hissedilir. Üçüncü fark ise korku, kaygıdan daha kısa sürelidir. Kaygı daha düşük şiddetli olmasına rağmen etkisi daha uzun süreli olmaktadır⁴.

Korku ile kaygı arasındaki temel ayrım Lorenz'e göre olanak ve gerçekliktir. Lorenz'e göre atom bombasının varlığı insanları korkutan bir gerçeklik değil, insanları kaygılandıran bir olanaktır. Ancak atom bombasının patlatılması ve sonuçlarının süratle yayılması korku uyandırır. İnsanları korkutan gerçekliğin olmadığı ortamlarda, onları kaygılandıran ortamlar (olanaklar) vardır. Başka bir deyişle kaygı, korku nesnesinin belirsiz olduğu zaman ortaya çıkan bir durumdur. Richter de Lorenz'le aynı kanıdadır.

¹ K. 6, 42-45; 12, 110; 37, 22-23.

² K. 3, 106-107; 7, 38; 16, 84-85.

³ K. 18, 29, 2, 39; 10, 27.

⁴ Geçtan, İnsan Olmak, s. 86; Ayrıca Bk. Cüceloğlu, İnsan ve Davranışı, s. 277; Yıldız, Ölüm Kaygısı, s. 28.

Çünkü hastalar üzerinde yapılan gözlemler, hastaların hayati tehlike olduğu durumlarda korku hissettikleri ancak hayati tehlikenin ortadan kalkmasının ardından yoğun kaygı durumu yaşadıklarını belirtmektedir¹. Lorenz'in ortaya koyduğu korku ile kaygı arasındaki temel ayrımın olasılık ve gerçeklik olduğu görüşü daha gerçekçi ve mantıklı bir yaklaşım tarzıdır.

4) Korku Türleri

Konumuzu teşkil eden korkuyu ortaya koymak amacı ile onu tanımlamaya ve belirlemeye çalışıyoruz. Korkuyu belirleme noktasında onun çok değişik tasnifini yapmamız mümkündür. Ancak onun en belirgin ve genel tasnifi normal veya anormal olması noktasındadır.

a) Normal Korkular

Korkunun her insan tarafından hayatın her safhasında yaşanan bir duygu olduğunu ve insanın kendini ve sosyal rolünü koruyup kollayan bir duygu türü² olduğunu yukarda belirtmiştik. İnsanın kendi fiziki veya ruhsal benliğine yönelmiş her türlü tehdit, insan tarafından bir korku sebebi olarak algılanır. İnsanın tehlikeyi algılaması ile birlikte kendini korumaya almak ve gelecek tehdidi bertaraf etmek amacı ile vücudunda bazı değişimler olur ve bunu insan ruhundaki korku duygusu destekler. Böyle bir durumu her insanın her an yaşayabilmesi oldukça muhtemel durumlardır.

İnsan anlayamadığı, bir açıklama getiremediği ya da karşı koyamadığı sel, deprem, yıldırım düşmesi gibi olaylar karşısında korkmuş ya da korkulu durumlar yaşamıştır. Bugün bilim alanında meydana gelen değişiklikler ve ilerlemelerle, bu olayların nasıl meydana geldiğini anlamış olmasına rağmen onun aynı korkuları devam ettirmektedir.

İnsanlık tarihinin ilk dönemlerinde insanın hiç tanımadığı ancak bugün insanlara korku yaşatan nükleer savaş tehdidi, çevre kirliliği, küresel ısınma gibi yeni korku

¹ Schulz, Çağdaş Felsefede Korku ve Kaygı, s. 21-22.

² Könel, Korkular, s. 17.

nesneleri ortaya çıkmıştır. Günümüz dünyasında bilim ve teknolojinin ilerlemesi ve iletişim olanaklarının artması sonucu bütün dünyaya yeni tehditler hızla yayılmış ve bunlar yeni korkuların sebebi olmuştur. Buradan hareketle insanlık tarihi boyunca birtakım korkular silinip giderken bunun yanında onların yerini yeni korkular almıştır.

Bize göre insanın yeryüzünde ortaya çıkışından bu yana her insanın yaşadığı ve algıladığı en temel korku ise ölüm korkusudur. Onun hem bedeni hem de ruhsal varlığını ortadan kaldırmaya yönelik bir tehdit karşısında insanın hissettiği ölüm korkusu, onun insanlık tarihi boyunca her döneminde yaşadığı, hissettiği korkulardan birisidir. Ölüm olgusu kabul edilmesi, boyun eğilmesi zor olan bir gerçektir. İnsan ölüm karşısında her zaman şaşkınlık, korku, kaygı ve dehşet duymuş, o korku durumu karşısında paniğe kapılmıştır. Denilebilir ki insanın bütün bilimsel çalışmalarının temelinde bu ölüm korkusu ve ölümsüzlük arzusu yer almıştır¹. O, bu durumu ortadan kaldırmak ya da mümkün olduğu ölçüde geciktirmek için insan çok büyük çaba sarfetmiş ve etmeye de devam etmektedir.

Bu tür korkular insanın günlük hayatını tehdit edip onun yaşantısını etkilemediği müddetçe normaldir ve her insan tarafından duyulur ve hissedilir. Bunlar insan olmanın ve hayatı devam ettirmenin bir gereğidir ve yerine göre insan için önemli görevler icra ederler.

b) Normal Olmayan Korkular

İnsanın günlük hayatında yaşadığı normal olan korkuların yanısıra bir de onun hayatını etkileyen, ona olması gerekenden daha fazla ve uzun süreli elemeler yaşatan ve yerine göre bir hekim yardımına ihtiyaç hissettiren korku türleri de vardır ki bunlara da normal olmayan yani marazi korkular adı verilir². Belirli ölçüler içerisinde bireyin insanca duygularla yaşamasını sağlayan korku bu ölçüler bozuldukça, daralıp genişledikçe, büyüyüp küçüldükçe kişinin bütün günlük yaşamının amaçlarını,

¹ Köknel, Korkular, s. 121-122.

² Normal ve anormal davranışlar konusunda Bk. Atkinson ve arkadaşları, Psikolojiye Giriş, s. 607- 614; Ayrıca Bk. Arkonaç, Psikoloji, s. 410-411.

beklentilerini, duygularını, düşüncelerini, inançlarını etkilemeye başlar; insana mutluluk ve haz veren neşe, sevinç, umut gibi bütün duygularını yıpratır, sonunda silip götürür. Bu tür korkular ya doğal olarak korkulmayacak belli bir durum, kişi, nesne, olay ve olgu karşısında ya da bunların hayal edilmesi ve tasarlanması ile ortaya çıkar. Böyle bir korkuyu yaşayan insan söz konusu nesne, durum ya da kişiden bu denli korkulmayacağını bunun yersiz olduğunu bilir. Ama yine de korkunun kaynağından kaçmak elinde değildir¹. Normal olmayan korkuların en önemlilerinden biri fobilerdir.

Ruhsal bozukluk ve hastalıklarda ortaya çıkan akıl dışı korku türüne fobi² diyoruz. Fobi özel bir korku durumudur. Fobiler, kişinin kendisini anlamsız bir tehdit altında hissetmesine yol açan, uygun olmayan ve mantık dışı bir korku türüdür. Bu tür korkular insanın içinde bulunduğu çevrenin, ortamın ve koşulların dışında oluşur. Fobinin içeriği düşünce ile ve mantıkla anlatılamaz, açıklanamaz, irade ile de denetlenemez ve engellenemez³. Korku seçime bağlı ve akıl dışı oluştuğunda bir fobi ile karşı karşıya bulunulduğu düşünülür. Heyecan nedensiz olduğunda, zararsız durumlar ve nesneler karşısında ortaya çıktığında ve her şeye değil de bazı durumlar üzerine yoğunlaşma olduğunda bir fobiden söz edilebilir⁴. Fobilerin birçok çeşidi de bulunmaktadır⁵.

Kaygı insan için önemli duygulardan biridir ve bu duyguda da yer yer sapsmalar görülmektedir. Bir çok noktada insanın geleceği ve yapmayı planladığı görevleri ve amaçları için önemli bir itici güç görevi görebilir. Ancak yapılması gereken işin başarılabilmesi için kaygının bu itici gücü bazen insanı engelleyen bir güç haline de gelebilmektedir. Bu noktada kaygı duygusu insan için zararlı bir hal alabilmekte ve insanın önünde önemli bir engel teşkil edebilmektedir. Başarılması amaçlanan görevin

¹ Cüceloğlu, İnsan ve Davranışı, s. 441.

² Bk. Erkuş, Psikoloji Terimleri Sözlüğü, s. 150.

³ Köknel, Korkular, s. 19.

⁴ Kunz, "Kaygının Antropolojisi Üzerine", Korku ve Kaygı, s. 69.

⁵ Arkonaç, Psikoloji, s. 414-415. Bu konuda daha geniş bilgi için Bk. Atkinson ve arkadaşları, Psikolojiye Giriş, s. 616-618; Ayrıca Bk. Morgan, Psikolojiye Giriş, s. 338-339.

zorluk derecesi ve kaygının yüksekliği, bu noktada insan için zararlı bir engel mi yoksa yararlı bir itici güç mü olduğuunun belirlenmesinde önemli kıstaslar olmaktadır¹.

Bilindiği gibi kaygı üzüntü doğrultusunda artmış bir duygulanım durumudur. Belirli sınırlarda kaygı doğal, evrensel bir duygulanım durumu olup, davranışın temel gücü, enerjisi ve kaynağı olarak kabul edilir. İnsanın içinde bulunduğu durumlar kaygı durumunu yükseltir, sınırlarını genişletirse, genel kaygı bozukluklarının kaynağı olan belirsiz, yüzen- gezen kaygı² durumu ortaya çıkar. Bu tür duygular kaygı bozukluklarının ve panik nöbetlerin temel nedenidir³.

5) Korkunun İnsan Ruhundaki Konumu

Korku, insan hayatında önemli bir etkidir. Gerektiğinde onun, insanı tehlikelere karşı hazırlıklı tutmayı amaçlaması ve tehlike anında insanı koruması ya da tehlike karşısında doğal olarak tepki göstermesi beklenir. Korku duygusu kendini insan ruhunda duyurduğunda insan fizyolojisinde birtakım değişikliklerin meydana gelmesi doğaldır.

a) Korkunun Dışa Yansıması

İnsan kendisi için bir tehlike arz edecek durumla karşılaştığı andan itibaren ruhunda bulunan kendini emniyete alma isteği harekete geçer ve vücudu kaçmaya ya da korkunun sebebi ile savaşmaya hazırlar. Bu esnada vücutta bazı değişiklikler görölmektedir. Bu değişiklikler insanın otonom sinir sisteminin bir etkisidir ve insan organizmasını ani bir harekete veya kaçışa hazırlamaktadır. Korku esnasında vücutta meydana gelen değişiklikleri Walther'e göre şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Tansiyon ve kalp atış hızında artış,
2. Nefes almada hızlanma,

¹ Cüceloğlu, İnsan ve Davranışı, s. 278.

² Köknel, Korkular, s. 19-20.

³ Krş. Arkonaç, Psikoloji, s. 413-414. Kaygı bozuklukları hakkında geniş bilgi için Bk. Atkinson ve arkadaşları, Psikolojiye Giriş, s. 614-622.

3. Göz bebeğinde büyüme,
4. Terlemede artış, tükürük salgılarında azalış,
5. Kan şekerindeki yükseliş,
6. Yaralanma durumunda kan kaybını azaltmak için kanın daha hızlı pıhtılaşması,
7. Mide-bağırsak sistemindeki faaliyetlerde azalma, faaliyetlerin mide ve bağırsaklardan beyne ve iskelet kaslarına yönelmesi,
8. Derideki tüylerin kabarması,
9. Titreme,
10. Dışkı boşalması ve benzeri durumlar¹.

Tehlikenin geçmesi ile korkunun belirtileri yavaş yavaş kaybolur² ve vücut normal haline geri döner. Korku ile insan bedeninde meydana gelen bütün bu belirtiler ve hazırlıklar organizmayı tehlike olarak algılanan durumdan kurtarmayı amaçlamaktadır. Ancak bu belirtilerin ortaya çıkması genelde bilinç dışıdır, otonom sinir sisteminin bir hareketidir ve bu şekilde tehlikenin bertaraf edilmesine yardımcı olmak için tehlikeye karşı bedeni hazırlamaktadır.

b) Korkunun Etkileme Gücü

İnsanoğlu hayatının her döneminde korku duygusu ile karşılaşmakta ve onu değişik şekillerde ve derecelerde ruhunda yaşamaktadır. O, kimi zaman insanı tamamen etkisi altına almakta ve istediği yöne sevk etmekte, kimi zaman da onu geleceğe yönelik tedbirler almaya, hayatını emniyette hissettirme adına faaliyetlerde bulunmaya yöneltmektedir. O, bu hali ile onu bazen korkunun objesinden bütün gücü ile kaçmaya sevk ederken, bazen de tehlike karşısında hareketsiz kalacak kadar insan ruhunu etkileyebilmektedir.

¹ Walther, Die Angst im menschlichen Dasein, s. 15.

² Bk. Atkinson ve arkadaşları, Psikolojiye Giriş, s. 459 . Daha geniş bilgi için Bk. Arkonaç, Psikoloji, s. 268.

Korku insan hayatında önemli etkilere sahiptir. Bunların başında tehlikeye karşı hazır olma, tetikte bulunma ve tedbir alma gibi durumlar gelmektedir. İnsan ruhunda korku duygusu olmasaydı onun hayatını sürdürmesi, türünü devam ettirmesi, tehlikeler karşısında uyanık olması, onlara karşı koyması ve başarılı olması oldukça güçleşirdi¹. Buradan hareketle insanın bugün geldiği medeniyet seviyesine, bilgi düzeyine ulaşmasında insan ruhunda bulunan korku duygusunun ve kendini emniyete alma isteğinin önemli bir yeri olduğunu söylememiz mümkündür. Hayattan beklentilerini gerçekleştirme isteğinin ve bu beklentilere ulaşamama kaygısının insan yaşantısındaki etkisi tartışılmazdır. Korkuları yenip düzlüğe çıkmak üzere insanın ideallerinin ortaya koyulmasında korkunun insanı ileriye doğru sevk eden itici bir güç olduğu da bir gerçektir. Çünkü onları aşmadan beklenenlere ulaşmanın birtakım zorlukları vardır. Burada korku, insanın kendisini aşmak üzere itici bir güç etkisine sahiptir.

Korkunun insan üzerindeki etkisini Köknel şöyle açıklamaktadır: “Bir duygulanım durumu olan korku, bir yandan insanın beden, ruh ve toplum sağlığını korumaya, kollamaya yönelik davranışların tek ve temel etkeni olurken, öte yandan insanın bedensel, ruhsal ve toplumsal gelişmesini, dengesini, düzenini, uyumunu sağlar ve sürdürür²”. Korku duygusunun insanı her yönü ile koruma ve kollamadaki etkisi yanında, onun bugünü ve geleceği ile ilgili kararlar almasında ve davranış geliştirmesinde önemli rolü bulunmaktadır. O, insan üzerinde çok geniş etkileri bulunan bir duygudur ve insanı şu ana ve geleceğe yönelik olarak çok kuvvetli şekilde etkilemektedir. Kaygı duygusunun da insanın geleceğe yönelik planlar yapması ve hareket etmesinde etkisi büyüktür. Gelecekle ilgili nedenlerle endişe içerisinde bulunan insanın, bu endişe ve kaygı durumundan kurtulmak için, endişe ya da kaygıya neden olan şeyleri ortadan kaldırması ya da böyle bir duruma sebep olan nedenleri halletmeye çalışması gerekmektedir.

¹ Kutub, İnsan Psikolojisi, s. 335.

² Köknel, Korkular, s. 18.

C. KUR'AN'IN İNSANA YAKLAŞIMI

I. Kur'an'ın İnsana Yaklaşımı

Kur'an-ı Kerim İslam dininin kutsal kitabıdır. O bu yönü ile insanı, özellikle de kendisine inanan insanı muhatap olarak kabul etmektedir. Kur'an muhatap olarak insanı kabul etmenin yanısıra muhatabına yine kendisini tanıtmakta yani insanı yine insana anlatmakta, onu yaratanın bakış açısı ile insana tanıtmaktadır. Kur'an insandan bahsederken onun birçok yönünü ortaya koymakta, onun ruhi yapısını gözler önüne sermektedir.

Kur'an'a göre insan bedeni bir varlık olmanın yanısıra o ruhi bir varlıktır. İnsan ruhu ve bedeni ile bir bütündür ve bu birliktelik mükemmel bir şekilde yaratılışından bu yana sürüp gitmektedir. O, ne tamamı ile fiziki bir varlık görüntüsü içindedir, ne de tamamen ruhsal yanı ile ön plana çıkmıştır. İnsan bu ikisinin bir bütünüdür¹. Kur'an bu iki unsuru bir arada değerlendirmekte ve bu ikisinin birleşimi olarak insanı insan olarak nitelemektedir².

Kur'an'ın insanı anlatan ayetlerini incelediğimiz zaman dikkatimizi çeken şey Allah'ın dünyada bir halife yaratacağını bildirmesi ve bunun için de insanı seçmiş olmasıdır³. İnsan bütün yaratılmışlar arasından özel olarak seçilmiş, ona alemin halifesi olma özelliği yüklenmiştir. Her şeyden önce Allah insanla ilgili olarak meleklerle yeryüzünde bir vekil yaratacağını bildirmektedir. Kur'an'ın insana en büyük değeri biçtiğinin en belirgin göstergesi bu ayettir. Allah daha insan yaratılmadan önce ona nasıl bir nitelik taşıyacağını belirleyip onun kendisi ile olan yakın ilişkisini vurgulayarak bir yandan ona en büyük değeri vermekte, bir yandan da bu değerli kılmanın getirdiği sorumluluk bilincini onun şuuraltına yerleştirmektedir⁴. Kur'an'da insanın yaratılışı

¹ Yavuz, Çocuğun Dünyası ve Gelişme, s. 12; Yavuz, Eğitim Psikolojisi, s. 133.

² Koç, Ölümsüzlük Düşüncesi, s. 61; Ayrıca Bk. Yapıcı, İslam'da Tövbe ve Dini Yaşayıştaki Rolü, s. 72.

³ K. 2, 30; 10, 73; 35, 39, 38, 26; 95, 6.

⁴ Düzgün, Din Birey ve Toplum, s. 30. Kur'an'da insanın üstünlüğü ile ilgili olarak Bk. K. 2, 34; 7, 11, 173-173; 15, 28-30; 17, 61, 62, 70; 20, 55; 64, 3; 95, 1-5.

değişik yerlerde bir çok kez anlatılmakta, yaratılışının bütün safhaları gözler önüne serilmektedir¹. Onun yaratılışı tamamlandıktan sonra, Allah meleklerin ona secde etmesini istemiş, melekler de bunu yerine getirmişlerdir². İnsan meleklerden çok sonra yaratılmış olmasına ve yaratılışında toprak kullanılmasına rağmen meleklerden insana secde etmelerinin istenmesi oldukça dikkat çekici bir durumdur ve insanın gerçek değerini ortaya çıkarmaktadır. Konu ile ilgili ayetleri incelediğimizde insanın ilmi ve ilim öğrenme yeteneğinin de bu olayda etkili olduğunu görmekteyiz. İnsanı meleklerin üstüne çıkaran şey insanın bilgisi ve tercih yetkisidir. Allah insanı böyle bir yetki ve yetenekle donatmıştır. İnsan iyi ile kötüyü ayırt edebilme yeteneğine sahiptir ve iyiyi tercih ederek ve insanın esenliği için çalışarak meleklerin üstünde bir seviyeye çıkabilmektedir.

Kur'an'ı incelediğimizde Allah insanı en güzel bir şekilde yarattığını belirtmektedir³. Ayrıca yerde ve gökteki her şey insanın hizmetine verilmiştir⁴. Bütün bunlar Kur'an'ın insana verdiği önemin ve Allah'ın insana göstermiş olduğu güvenin birer göstergesidir. Ancak insanın en güzel bir şekilde yaratıldığını belirten ayetle beraber onun aşağıların aşağısı bir noktaya indirildiğini belirten ayet de oldukça manidardır⁵. İnsan meleklerin üstünde bir noktaya çıkabilirken, kendisinde bulunan bazı nitelikler nedeni ile değerini oldukça yitirip en aşağılık bir varlık seviyesine de ineilmektedir. Bu inişli çıkışlı duruma sebep olarak ise kendi hayatı içerisinde ortaya koyduğu davranışlar ve yaratıcısına olan inancı önemli rol oynamaktadır.

¹ İnsanın yaratılış süreci: İnsanın topraktan yaratılışı: K. 3, 59; 6, 2; 15, 26; 18, 37; 20, 55; 22, 5; 23, 12, 32, 7; 35, 11; 37, 11; 38, 71; 40, 67; 55, 14; insanın spermadan yaratılışı: K. 16, 4, 66; 18, 37; 22, 5; 23, 12-14; 24, 45; 25, 24; 32, 8; 35, 11; 36, 77; 40, 67; 53, 46; 56, 58-59; 70, 39; 75, 36-40; 76, 2; 77, 20; 86, 5-7; 89, 19; 96, 2; insan neslinin bir erkek ve bir dişiden yaratılması: K. 35, 11; 42, 12; 78, 8. Kur'an'da insanın yaratılışı ile ilgili geniş açıklama için Bk. Gölcük, Allah, Kur'an, İnsan, s. 7-14.

² K. 7, 11.

³ K. 95, 4.

⁴ K. 2, 22, 29, 57-58; 13, 2; 14, 32-34; 16, 5, 11-16, 80-81; 17, 66, 70; 20, 53-54; 22, 36-37, 65; 29, 61; 31, 20; 35, 13; 36, 71-73, 39, 5; 40, 64, 43, 13; 45, 12-13; 50, 6-11; 67, 15; 79, 30.

⁵ K. 95, 5.

Kur'an-ı Kerim'in bütünlüğü içerisinde konuyu ele aldığımızda insanın zayıf bir yaratılışa sahip bir varlık olarak tanımlandığını da görmekteyiz¹. O hayatının tamamında yer yer kontrol edemediği olaylarla karşılaşmakta; kimi zaman fiziksel olarak yenik düşmekte, kimi zaman da duygularına hakim olamamaktadır. Bu yönü ile insanın zayıf olarak yaratıldığı Kur'an'ın değişik yerlerinde zikredilmekte, ayrıca onun doğuşu ile aslında güçsüz ve tamamen bakıma muhtaç bir halde başladığı hayat yolculuğunu yine güçsüzlük ve olayları ve kendini kontrolden yoksun olarak bitirdiği de kaydedilmektedir². İnsanın duyguları itibari ile de zayıf olduğu söylenir³. Kendisini sevene karşı daha anlayışlı ve hoşgörülü olurken sevmediği insanlara karşı daha katı ve tavizsiz bir tutum gösterebilir. Ayrıca mallara, evlatlara ve dünyevi zevklere zaafı da Kur'an'ın değişik yerlerinde zikredilmektedir⁴.

Bunlar yanında Kur'an'da insanın bazen soğuk kanlılığını kaybedebildiği ve aceleci bir yapıya sahip olduğu⁵ da geçmektedir. Kur'an'da insanın soğukkanlılığını yitirmesi ve tez canlı yapısı⁶ birçok ayette tenkit edilmekte ve hatta insanın bu aceleciliği yüzünden kendisine uğrayacağı belirtilen kötü halleri dahi erken istediği birçok ayette belirtilmektedir⁷. İnsanın bu tez canlı yapısı insan türünün bir özelliği olarak gösterilmekte kimi zaman da bazı hadiselerde göstermiş olduğu aceleci tutum Kur'an'da tenkid edilmektedir⁸. İnsan, çok çeşitli arzu ve isteklere sahip olduğundan bulunduğu zaman dilimi içerisinde çeşitli nimet ve olanaklara biran önce sahip olma psikolojisi ile aceleci davranmakta, sıhhatli düşünememekte ve çoğu zaman da bu durumdan zararlı çıkmaktadır⁹.

¹ K. 8, 66; 4, 28; Ayrıca Bk. Yapıcı, İslamda Tövbe, s. 72; Aydın, Kur'an'da İnsan Psikolojisi, s. 73.

² K. 30, 54.

³ Peker, Din Psikolojisi, s. 26.

⁴ Esed, Kur'an Mesajı, s. 90. Krş. K. 3, 14.

⁵ K. 17, 11; 21, 37.

⁶ Esed, Kur'an Mesajı, s. 653.

⁷ K. 7, 150; 10, 51.

⁸ Yazır, Hak Dini Kur'an Dili V. s. 3168.

⁹ Aydın, Kur'an'da İnsan Psikolojisi, s. 96-97.

Kur'an insanı insana tanıtırken onu kendisine yapılan iyilikleri unutma eğiliminde olan bir ruh yapısına sahip varlık olarak tanımlamaktadır¹. Onun bu yapısı onu yer yer çok çıkarıcı bir çizgiye getirmekte; iyi ve güzel hadiseler ve durumlar karşısında Allah'a yönelmekte, ancak kötü ve çirkin durumlarda kaldığında ise hemen Allah'tan yüz çevirmekte ve onun varlığını unutmaktadır. Kur'an'da zaman zaman insanın nimetler karşısında bu nimetlerin şükrünü gereği gibi yerine getirememesi de nankörlük olarak adlandırılmaktadır². Bu onun nankör bir ruh yapısına sahip olduğunun bir kanıtı olarak Kur'an'da birçok yerde zikredilmekte ve insan nankör bir varlık olarak tanımlanmaktadır³. İyilikleri çabuk unutması onun iyilikler karşısında teşekkür erdemini de köreltmekte ve dolayısı ile de insan az şükreden bir ruh hali ile karşımıza çıkmaktadır⁴. Onun bu nankör hali onun kendisine yapılan iyilikleri tamamen görmezden gelmesine ve onun hakikati örten (inkar eden), ya da hakikati yani Allah'ın kendisini yada lütuflarını kabul etmeye yanaşmayan anlamında kafir⁵ olarak tanımlanmasına sebep olmuştur. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki unutmak insanı insan yapan özelliklerden biridir ve yaratıcının ona bir armağanıdır. Eğer unutmak olmasa idi insan hayatı çekilmez bir hal alabilirdi. O çektiği acıları, üzüntüleri, başarısızlık ve hezimetleri ancak unutmak sureti ile günlük hayatına devam edebilmekte ve geleceğe umutla bakabilmektedir. Burada Kur'an'ın eleştirdiği unutma nankörlük manasındaki unutmadır ve Kur'an'da olumsuz anlamda unutmanın asıl faili olarak şeytan gösterilmektedir⁶.

Kur'an'ın bize tanıtımına göre insan, bencil bir varlıktır⁷. O ben eksenli bir ruh yapısına sahiptir ve dolayısı ile de kıskançtır⁸. Bu bencillik ve kıskançlık onu güç ve sıkıntılı durumlarında Allah'a yönelmeye; kendini yeterince güçlü hissettiği zamanlarda

¹ K. 17, 67; 22, 11.

² Aydın, Kur'an'da İnsan Psikolojisi, s. 110

³ K. 9, 41; 11, 9; 14, 34; 17, 67; 22, 11, 66; 41, 49-50; 42, 48; 43, 15; 51, 6.

⁴ K. 32, 9.

⁵ Esed, Kur'an Mesajı, s. 1205.

⁶ Düzenli, Kur'an Işığında Evrensel Değerler, s. 261. Krş. K. 5, 91; 58, 9.

⁷ K. 4, 128. Ayrıca Bk. Esed, Kur'an Mesajı, s. 170.

⁸ K. 70, 19-21.

Allah'tan uzaklaşmaya götürmektedir¹. Bu anlatımlar sonucunda insanın doyumsuz bir varlık olduğunu² Kur'an'ın insanı böyle tanımladığını müşahade etmekteyiz. İnsan ihtiyaçlarının sınırsız olduğu bir gerçektir. Ancak Kur'an'ın asıl karşı çıktığı şey ihtiyaçları karşılamının çok ötesinde insanın aşırı derecede mal biriktirmesi ve içine düştüğü hırs duygusundan soyutlanamayıp iyilikleri ve güzellikleri görememesidir. Böyle olunca onun insan olmaktan uzaklaşıp iman etme, iyilikte bulunma, topluma yararlı olma vb. duyguları yaşayamaması Kur'an'da olumsuz değerlendirilmektedir. Çünkü insan, aynı zamanda sosyal bir varlıktır ve bu yaptığı hareketler ve takındığı tavırlar onun bu sosyal yönünü azaltmakta ve içinde yaşadığı toplumun birlik ve düzenini yaralamaktadır. Ayrıca bu tip davranış şekli benimsenmesi sonucunda Allah'ın insanlara sunmuş olduğu bütün nimetler göz önünden uzak tutulduğu ve onu Allah'a ve birlikte yaşadığı topluma karşı insanı isyankar bir hale sürüklediği için Kur'an, insanın bu ruh halini tamamen gözler önüne sermekte ve ondan insanı uzaklaştırmaya çalışmaktadır. Ancak kıskançlığı namus ve din gibi değerlerin kaynağı olarak mütalaa etmek de mümkündür³. Tabiidir ki Kur'an'ın kabul etmediği ve kötü gördüğü kıskançlık, ben eksenli olan ve insanı birtakım kötülöklere sürükleyen kıskançlıktır. Aksi halde insanın iyiliğine ve ulvi değerleri korumaya yönelik olan bir duyguya, Kur'an'ın negatif yaklaşımda bulunması düşünölemez.

Kur'an'da yine insan anlatılırken onun bencil karakterinden doğan bir hususiyet olarak cimriliğinden de bahsedilmektedir. Yaratıcının imkanlarının insanların elinde olması durumunda bu imkanların harcanıp biteceğı korkusu ile ona sahip olanın kısıp cimrilik yapacağı vurgulanmaktadır⁴. Kur'an bir toplum olabilmenin bir gereğı olan yardımlaşmanın karşıtı olarak karşımıza çıkmakta olan cimriliğı reddetmekte⁵ ve onu şeytandan kaynaklanan bir özellik olarak nitelemektedir⁶. Ayrıca Kur'an'da cimrilik

¹ K. 10, 12; 30, 33-34; 39, 49; 41, 51.

² Esed, Kur'an Mesajı, s. 1187.

³ Aydın, Kur'an'da İnsan Psikolojisi, s. 99.

⁴ K. 17, 100, Ayrıca Bk. Aydın, Kur'an'da İnsan Psikolojisi, s. 105.

⁵ K. 3, 180; 9, 67, 76; 47, 37-38.

⁶ K. 2, 268.

inkarcılığın temel karakteri olarak belirtilmektedir¹. Cimrilik gibi kötü bir halden korunmanın da kurtuluşa ereceği birçok ayette vurgulanmaktadır². Aslında tutumlu olmanın insanın kendisini emniyete alma ve güvende olma istekleri ile önemli bir ilgisi vardır ve bu açıdan bakıldığında zaman bu durum anlaşılır, tabii olarak kabul edilebilir ve savurganlığın bir karşıtı olarak karşımıza çıkabilir. Ancak Kur'an'ın karşı çıktığı cimrilik gerekli durumlarda dahi harcama yapmama ve gereğinden fazla şekilde insanın elinin ve gönlünün dar olması olarak nitelenebilecek olan bir durumdur ve bu hali ile insanın toplumsal durumunu olumsuz etkileyecek bir duygudur.

Kur'an-ı Kerim'de insanın bütün kötü niteliklerinin çıktığı temel güçsüzlük Kur'an tarafından zafiyet ve zihin darlığı olarak tanımlanmıştır. Kur'an bunu değişik şekil ve durumlarda tekrarlamaktadır. İnsanın gurur ve şevkinin kırılması, bu zafiyetten kaynaklanmaktadır. İnsanın kendini yok edici benliği, devamlı yem olabileceği hırsı, aceleci ve telaşlı davranışı, kendine olan güvensizliği ve kendini mahveden korkuları hep zihninin darlığından kaynaklanmaktadır³.

Kur'an'ı incelediğimiz zaman insanın yalnızca cimrilik, nankörlük vb. kötü vasıflarla nitelenmediğini görmekteyiz. Onun aynı zamanda yaratılış olarak inanmaya kabiliyetli olarak yaratıldığı ve onun getireceği sorumlulukları da kabullendiği bildirilmektedir. Ayrıca insan dünyaya gelirken getirdiği bir çok duygu ve düşüncenin yanı sıra inanmaya karşı bir ihtiyaç içerisinde de bulunmaktadır⁴. Ayrıca o, yerine göre sabırlı olabilen, cömert davranışlar sergileyebilen, gösteriş ve riyadan kaçabilen, bilgisi ile meleklerden dahi üst bir mertebeye çıkabilen, aklını ve şuurunu kullanabilen ve dolayısı ile de yaratılmışların en üst noktasında yerini alabilecek bir varlık olarak Kur'an'da tanımlanmaktadır. İnsanın bu iyi yönlerini anlatan ayetlerde genelde belirli kişilerden bahsedilip kötü yönlerini anlatan ayetlerde ise genelde insan türünden

¹ Aydın, Kur'an'da İnsan Psikolojisi, s. 107.

² K. 59, 9; 64, 16.

³ Fazlur Rahman, Ana Konularıyla Kur'an, s. 61.

⁴ K. 7, 172. İnsanın inanmaya olan ihtiyacı için Bk. Yavuz, Nativizm ve Tecrübecilik, s. 130-140; Yavuz, Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi, s. 38- 43.

bahsedilmesi de dikkat çekicidir¹. Buradan hareketle Kur'an'ın iyi örnek gösterdiği, kötünden ise insanı uzaklaştırma gayreti içerisinde olduğu sonucuna ulaşmamız mümkündür.

İnsanın varlığı birçok karşıtlık içermektedir. Kur'an'da bir yandan insanın en güzel biçimde yaratılmış olduğu vurgulanırken bir yandan da onun en aşağı seviyeye inebileceğinden bahsedilmekte; bir yandan insanın akıllı bir varlık olduğu vurgulanırken bir yandan da onun aklını kullanmadığı belirtilmektedir. Örnekleri arttırmamız mümkündür. Kur'an'da bu birbirine tezatmış gibi görünen ifadelerin kullanılması ve bu durumlara vurgu yapılmasının altında yatan neden olarak insanı insan yapan özelliklerinin üzerindeki küllerin kaldırılmaya ve insanın en iyiye ve en güzele yönlendirilmeye çalışılması gösterilebilir². İnsanın kötü yönlerinin özellikle vurgulanmasının altında yatan sebeplerin de en başında onun aksayan yönlerine dikkat çekilmek suretiyle onların düzeltilmesi isteği gelmektedir.

Kur'an'ın insanı bize genel hatları ile anlatırken sık sık baş vurduğu kavramların başında nefis kavramı gelmektedir. Kur'anda nefis, insan cinsi, kişinin kendisi, subjektif iç alem, iç alemin duygusal değişikliklerinde etken ve edilgen olan şey, emredici bir kuvvet vb. manalara gelen bir kavramdır³. Kur'an'ı incelediğimiz zaman görmekteyiz ki nefis, -insanın kendi arzuları, hevesleri ve kompleksleri itibariyle- kötüye ya da kötülüğe kaymaya elverişlidir⁴. Kur'an'a baktığımızda iyiliklerin Allah tarafından verildiğini görmekteyiz, kötülükler ise nefis kaynaklıdır⁵. Kur'an'a göre nefis, insanın ruhsal ve bedensel özelliklerinin tamamı niteliğindedir ve insanın kişiliğidir. Eğer insan bencilce davranır, sadece kendi istek ve arzularına göre yaşarsa Kur'an'ın ifadesine göre nefsi emmare (emredici nefis) seviyesine inmiş; ne kadar diğergam olur,

¹ K. 2, 31; 117, 145, 153, 256, 274; 3, 16, 17; 6, 34, 126, 151, 200; 11, 50; 16, 43; 20, 114; 22, 46; 23, 57-61; 28, 80; 30, 24, 28; 31, 17; 37, 40; 40, 14, 65; 45, 5; 46, 35; 58, 11; 59, 9; 67, 10; 94, 4; 96, 4-5.

² Düzgün, Din Birey ve Toplum, s. 34.

³ K. 3, 165; 6, 70, 152; 4, 128; 12, 18, 23, 26, 30, 32, 51, 53; 29, 110, 113; 53, 23; 75, 2; 89, 27-28; Ayrıca Bk. Aydın, Kur'an'da İnsan Psikolojisi, s. 120; Peker, Din Psikolojisi, s. 26-27.

⁴ Esed, Kur'an Mesajı, s. 506.

⁵ K. 4, 79; 5, 30; 12, 53; 20, 16; 79, 40.

Allah'ın emirlerini ve diğer insanları dikkate alarak hareket ederse o kadar yükselir ve nefsi marziye (razı olunmuş) ve nefsi kamile (kemale ermiş, olgunlaşmış) durumuna gelmiş olur¹.

II. Kur'an'ın İnsan Ruhuna Etkisi

Kur'an'da Allah insanın dinle ilişkisini sağlam temellere oturtmak için çeşitli ilkeler getirmiştir. Bunlar insanın dünyadaki yerini algılamasını sağlayan ve ona sorumluluk yükleyen genel psikolojik gerçeklerdir². Kur'ani tebliğin hem muhtevası hem de tebliğ şekli, insanı sadece haberdar etmek için değil aynı zamanda insanın mizacını değiştirmek üzere düzenlenmiştir. Bu yüzden de ifadelerin psikolojik yapısı ve ahlaki yönlendirmesinin öncelikli rolü vardır³. Bu yönlendirişin özünde istenen yöne doğru insanı sevk etme ve istenmeyen noktadan da onu uzaklaştırma çabası yatmaktadır. Kur'an insanı istediği yönde hareket ettirmeye çalışırken, ona tek açıdan değil, bir çok açıdan yaklaşmaktadır. O, bir yandan insanın duygularına hitap ederken, diğer yandan da onun düşüncesine yönelmektedir. Bir yandan onun arzu ve isteklerini kullanırken, diğer yandan da onun duyularını devreye sokarak onu istediği noktaya götürmeye çalışmaktadır.

Kur'an'ı incelediğimiz zaman onun insanı çok iyi tanıdığını, ruh yapısına çok iyi hitap ettiğini ve ona sorumluluklarını anlatırken onu her cephesinden kuşattığını söyleyebiliriz. Kur'an insana yönelirken, ona yaklaştığı noktalardan birisi insanın aklına hitap etmesidir. Kur'an'da birçok ayette insana özellikle de akıl sahiplerine direk olarak hitap edilmekte ve sadece akıl sahipleri muhatap olarak alınmakta, bazı olaylar anlatıldıktan sonra "akıl etmiyorlar mı?" sorusu sorulmakta ve insan akletmeye yönlendirilmektedir. Bir çok ayette insanın aklına yönelerek ondan kıyaslar yapması, çıkarımlarda bulunması, ibret alması istenmekte ve gerçek manada ibret alıp doğruyu ve

¹ Peker, Din Psikolojisi, s. 27.

² Düzgün, Din Birey ve Toplum, s. 29.

³ Fazlur Rahman, Ana Konuları ile Kur'an, s. 58.

⁴ K. 2, 44, 171,179; 5, 103; 6, 32; 7, 169; 8, 22; 12, 109, 111; 21, 67; 28, 60; 29, 63; 36, 62; 38, 138; 65, 10.

gerçeği bulabilen insanların da ancak akıl sahipleri olduğu bildirilmektedir¹. Kur'an'da mutlu sona ve kurtuluşa erenlerin ancak akıl sahipleri olduğu da bir gerçektir².

Kur'an'ın insana yaklaşım tarzlarından birisi de onun hislerine³ yönelerek, insanın duygusal yönünü kullanmak sureti ile onu istenilen noktaya çekmeye çalışmasıdır. Kur'an insanı geçmişten ve tarihten soyutlamamakta, aksine kullandığı üslupla insanı tarihe götürmekte ve tarihi olayları da dramatik bir tarzda anlatmaktadır. Dolayısı ile insanı yaşadığı anın değil, geçmişin, şu anın ve geleceğin gerilimi içerisinde kendi hareket ve davranışlarını planlamaya iter⁴. Kur'an insanın yer yüzünde sahneye çıkmasından daha öncesinden başlamak sureti ile onun başından geçen olayları, bu olaylar karşısında hissettiklerini çok çarpıcı bir tarzda anlatmak sureti ile onun duygularını ön plana çıkararak onu duygusal yollardan etkilemeye çalışmakta; geçmişte yaşamış iyi kişileri taklit etmeye yönlendirirken, kötü insanların başlarına gelen helak edilişleri, çektikleri acıları, düştükleri zor durumları tarihin tozlu raflarından indirip insanın anlayışına ve idrakine sunmakta ve onun duygularını harekete geçirmek sureti ile onu istediği noktaya getirme çabası içerisinde girmektedir⁵.

Kur'an'ın insana yaklaşım noktalarından biri de insanın düşüncelerine⁶ yönelmek sureti ile onun çeşitli konularda akıl yürütmesini, çıkarımlarda bulunmasını, teoriler geliştirmesini ve düşünmesini sağlamaktır. Kur'an'ı incelediğimiz zaman bir çok ayette insanın bakışı bazen yer yüzüne, bazen gök yüzüne çevrilmek suretiyle buralarda bulunan güzelliklere ve inceliklere insanın dikkati çekilmekte ve “yerlerin ve göklerin yaratılışında düşünen insanlar için ibretler vardır”⁷ denilmektedir. Günlük hayatta hiç dikkatimizi çekmeyen yağmur, gece ve gündüzünün yaratılışı ve birbirini takip etmesi bir düşünme ve ibret alma vasıtası olarak insana takdim edilmektedir. Ayrıca bazen

¹ K. 3, 7, 190; 13, 19; 20, 54, 128; 21, 64; 38, 18, 29, 43; 39, 9, 21; 40, 67; 43, 3, 43.

² K. 40, 54.

³ Duygunun tanım, işlev ve açıklaması için Bk. Yavuz, Çocukta Dini Duygu, s. 27-37.

⁴ Düzgün, Din Birey ve Toplum, s. 35.

⁵ K. 15, 76-79; 26, 65-67, 139-140, 155-158; 30, 9; 37, 133, 138; 54, 13-16, 51.

⁶ Düşünce ile ilgili geniş bilgi için Bk. Yavuz, Çocukta, s. 193-202.

⁷ K. 2, 164; 3, 190-191; 10, 6; 14, 19; 21, 16; 29, 44; 30, 22, 25, 27; 38, 27; 39, 5, 42, 29; 44, 38-39; 45, 3; 50, 6, 8.

insanın bakışı kendi üzerine, bedenine ve ruhuna çevrilmekte ve böylece insanın en iyi tanıdığı varlık olan kendisine dahi ne kadar yabancı ve onun hakkında ne kadar bilgisiz olduğu vurgulanmaktadır¹. Birçok ayette ise insanın her gün karşılaştığı halde hiç dikkatini çekmeyen pek çok şeye dikkati çekilmek sureti ile kainatın her noktasında çok ince bir işçiliğin olduğunun vurgusu yapılarak insanın düşünceleri bu noktaya çekilmekte ve onun düşünce ufku genişletilmektedir². Kur'an'da insanı düşünmeye, kainatın ve yer yüzünün nasıl yaratıldığını tefekkür etmeye çağıran, bu tefekkür etme sonucunda yaratıcının büyüklüğünü anlatmaya çalışan pek çok ayet mevcuttur³. Düşüncenin harekete geçirilmesi ile insanın yaratıcının büyüklüğünü anlaması ve O'na daha samimi ve içten bir şekilde bağlanması ve O'nun istekleri doğrultusunda hareket etmesi temin edilmeye çalışılmaktadır. İnsanın düşünme yetisine sahip olması kendisine ihtiyar ve iradenin sorumluluğunu yüklemiş ve ibadetlere ehliyetli hale getirmiştir. Kur'an problemlerin çözümünde bize düşüncenin genel olarak izleyeceği yolun açık örneklerini vermektedir⁴. Kur'an'da deneysel araştırmanın da örnekleri verilmekte⁵ ve bu hareket tarzı Kur'an tarafından takdir edilmektedir. Kur'an düşünce yanlışlıkları üzerinde de durmakta ve bu noktaya dikkatleri çekmektedir⁶.

Kur'an-ı Kerim'in insana hitap edişi ve ona yaklaşımında göze çarpan diğer bir nokta da insanın duyularına hitap etmesidir. Kur'an'da geçen bir çok ayette insanın duyularına yapılan atıflar oldukça dikkat çekicidir. Kur'an'da Allah, insanın işitme, görme gibi duyularını kendisinin yarattığını ve bunların asıl yaratılış sebeplerinin insana yararlı olmak olduğunu belirtmekte ve insanın bu noktada bunlar üzerinde çok fazla düşünmediğini ve şükretmediğini belirtmektedir. Kur'an, inanmayanları sağır ve kör olarak nitelemekte, duyuları olduğu halde gerçekleri göremeyenleri ve hakkı

¹ K. 2, 164; 3, 190, 10, 6; 7, 57; 16, 55; 25, 50, 62; 27, 82; 30, 23, 24; 32, 7-9; 35, 11; 36, 37, 77-79; 38, 71 45, 4, 5; 51, 21; 86, 5-7.

² K. 16, 79; 67, 19; 88, 17.

³ K. 2, 64, 242, 252; 6, 32, 35, 58, 146-147.

⁴ K. 6, 74-79; 21, 66; 37, 95.

⁵ K. 2, 259-260; 21, 24.

⁶ K. 2, 170; 6, 25; 43, 22-23; 34, 43; Düşünce yanlışlıkları hakkında ayrıntılı bilgi için Bk. Necati, Kur'an ve Psikoloji, s. 120-128.

işitemeyenleri hayvanlardan daha aşağı bir noktada bizlere sunmakta, gafil ve sapık olarak nitelemektedir¹. İnsanın kendisini rahatsız eden şeyleri algılamaya çok istekli olmadığı bir gerçektir. Kur'an'ın duyuları olduğu halde gerçeklere karşı kör ve sağır olan insanların durumlarını anlatırken bu noktadan meseleye bakmanın daha doğru olacağı kanısındayız. Kur'an gerçeklere karşı duyarsız kalmayı tercih eden insanları yine duyuları vasıtası ile uyarmaya ve dikkatlerini çekmeye çalışmaktadır. Özellikle insanın cezalandırılması ile ilgili ayetlerde insanın duyu organlarına yapılacak cezalandırma şekilleri vb. durumlardan bahsedilmesi, insanın dünyada yaşadığı bildik, tanıdık acıların çok daha fazlasının diğer dünyada insana tatbik edileceğini düşündürerek insanların dikkatini çekmeye ve yapacakları davranışlarda yaratıcının istekleri doğrultusunda hareket etmelerini sağlamaya yöneliktir².

Kur'an'ın insana hitap ederken kullandığı önemli ve etkili bir metod da, ruhi ve manevi hallerin, zengin bir şekilde tasvirlerle sanki canlı tablolar şeklinde bizlere kendisini göstermesidir. Kur'an'ı incelediğimiz zaman onun çok büyük bir kısmının geçmişte yaşamış insan ya da toplulukların hayatlarından ve yaşadıkları olaylardan bahsettiğini müşahade etmekteyiz³. Kur'an insanı geçmişten ve tarihten soyutlamaz, aksine kullandığı üslupla insanı tarihe götürür. O, bu tasvirlerle ördüğü manzaraları tespit ederek bir yandan tarihin sayfalarında kalmış olayların üzerindeki tozları kaldırarak onları canlandırmakta, bir yandan da hitap ettiği insana ibret alması için çok geniş canlı örnekler sunmaktadır. Kur'an bu örnekleri insanların gözleri önüne sermek sureti ile onların aklına, duygu ve düşüncelerine hitap etmekte ve böylece aynı yanlışları yapmamaları ya da güzel davranışlar için örnekler almaları istenmektedir⁴. Dolayısı ile insandan sadece yaşadığı anı değil, aynı zamanda geçmişin, şu anın ve geleceğin gerilimi içerisinde kendi hareket ve davranışlarını gözden geçirmesi ve hareketlerini planlaması istenmektedir.

¹ K. 2, 17-18; 7, 179; 23, 78; 32, 9; 41, 44; 67, 23; Ayrıca Bk. Necati, Kur'an ve Psikoloji, s. 110.

² Necati, Kur'an ve Psikoloji, s. 111. Krş. K. 74, 29; 77, 31-32; 101, 11; 104, 6.

³ K. 3, 103; 6, 71; 7, 175-176; 9, 109; 22, 11.

⁴ Kutub, Kur'an'da Edebi Tasvir, s. 64-104.

Kur'an'ın, insanı çok iyi tanıması ve onun ruhuna her açıdan hitap etmesi aynı zamanda bütün bunları çok özenle seçilmiş kelime ve edebi üslupla yapmasının insan ruhunda çok kuvvetli etkileri mevcuttur. Bu hiç inanmayanı inanmaya sevk etmek şeklinde ortaya çıktığı gibi, inanan insanın daha iyi bir mü'min olabilmesi şeklinde de kendisini gösterebilmektedir. Kur'an insanın ruhuna çeşitli yönlerden hitap etmesi ile muhataplarına çok uygun bir inanma zemini oluşturmaktadır. İslam tarihi içerisinde Kur'an'ın insan ruhuna her açıdan yaklaşmasının bir yansıması olarak birçok ihtida olayı kayıtlara geçmiştir¹. Kur'an'ın bu yönünün vahyedildiği günden bu güne kadar insanları etkilemeye devam ettiği günümüzde yapılan din psikolojisi araştırmalarında da ortaya çıkmıştır².

III. Kur'an'ın İnsan Yaşantısını Programlaması ve Yönlendirmesi

Kur'an-ı Kerim bir bilgi kaynağı olmasının yanısıra insana doğru düşünmenin yollarını ve doğru hareket etmenin şekillerini gösteren ilahi bir kitap olarak karşımıza çıkmaktadır. Kur'an sadece tasvir edici olmayıp onun aynı zamanda yönlendirici bir yönü de mevcuttur. Kur'an tebliğinin hem muhtevası hem de tebliğin anlatıldığı şeklin ihbar gücü insanı sadece haberdar etmek için değil aynı zamanda insanın mizacını değiştirmek üzere düzenlenmiştir. Onun için ifadelerin psikolojik etkisinin ve ahlaki yönlendirmesinin öncelikli bir rolü vardır³.

Kur'an insanların bir taraftan bu dünyadaki hayatlarını düzenleyip, onları yönlendirirken bir yandan da diğer dünya için hazırlıklı olmaları için insanları uyarmaktadır. O bir yandan kişinin iç alemi ve dini yaşayışı ile ilgili yönlendirmeler yaparken bir yandan da onun toplumsal hayatına müdahale edip, onunla ilgili çeşitli düzenlemeler getirmektedir⁴.

¹ Kutub, Kur'an'da Edebi Tasvir, s. 21-24.

² Köse, Neden İslam'ı Seçiyorlar, s. 165-167.

³ Fazlur Rahman, Ana Konuları İle Kur'an, s. 58.

⁴ K. 50, 45.

Kur'an'ı incelediğimiz zaman onun bakışları öncelikli olarak insanın içine yönelttiğini görmekteyiz. O öncelikli olarak insandan bu kainatı yaratan ve her an yaratmaya devam eden etkili, güçlü, güvenilir, kuvvetinin üzerinde başka bir kuvvetin bulunmadığı bir yaratıcıya yani Allah'a inanmasını istemektedir¹. İnsan için en önemli engel Allah'a inanmakla aşılmış olacaktır. Bilindiği üzere Allah düşüncesi ve duygusu kimin ruhi hayatında yer etmeye başlamışsa ya da insan herhangi bir şekilde Allah'a yönelmişse o noktadan itibaren psikolojik olarak bir dini hayattan bahsetmek mümkündür². İnsan sonsuz kudret ve güç sahibi bir varlığa inandıktan sonra O'nun emirlerini yerine getirmesi hem daha kolaydır ve hem de bir zorunluluk halini almaktadır.

Kur'an'a göre sadece Allah'a inanmakla insanın görevleri bitmemektedir. Kur'an Allah inancının yanısıra insanın mü'min kabul edilebilmesi için belli inanç esaslarını ortaya koymakta³ ve mü'minden bunlara da inanmasını beklemektedir.

Kur'an insandan bir takım ibadetleri yerine getirmesini ve bunları yalnız Allah için yapmasını istemektedir. Ayrıca Allah için ibadet edenler övülmektedir. Gösteriş için ibadet edenler kınanmakta⁴ ve yapılan ibadetlerin temiz bir niyetle, gösteriştan uzak ve yalnızca Allah için yapılması öğütlenmektedir. Vergote 'dini inanc'ın, ifade ettiği eylemler vasıtası ile hayatta kalan bir eylem olduğunu ve dinin kendini ifade edici eylemler vasıtası ile canlandırılmadığı takdirde öleceğini, yok olacağını belirtmektedir⁵. Yavuz'a dayanarak Hellpach'ın da bir dinin vazgeçilmez üç şartından biri olarak inananın inandığına karşı yerine getirmekle yükümlü olduğu vazifeleri öngördüğünü görmekteyiz⁶. Bu noktadan hareketle Kur'an'ın kendine inananlardan bazı edimleri yerine getirmesini istemesinin normal bir durum olduğunu ve hatta böyle isteklerde bulunmasının gerekli olduğunu belirtmeliyiz.

¹ K. 2, 78; 53, 35-60; 55, 18-19, 58; 71, 10-20.

² Yavuz, Din Psikolojisinin Araştırma Alanları, s. 87.

³ K. 2, 286.

⁴ K. 4, 142; 9, 107.

⁵ Vergote, Din İnanç ve İnançsızlık, s. 177, 178.

⁶ Yavuz, Araştırma Alanları, s. 88.

Kur'an'ı incelediğimizde onun sadece ibadetlerin yerine getirilmesini istemediğini bunların yanısıra toplumsal alanda da insandan bazı istekleri ve emirleri bulunduğunu görmekteyiz. Kur'an'da bir çok yerde toplumsal amaçlı olarak insanlara yardım etmenin gerekliliği vurgulanmakta¹, yardım edenler övülmekte ve yardım etmeyenler kötülenmektedir. İnsanlar arasında ilişkilerin geliştirilmesi istenmekte² ve toplumun düzeninin korunması için birçok prensipler getirilmekte ve çeşitli edimlerin yerine getirilmesi istenmektedir.

Kur'an-ı Kerim'in ana teması insanı, hem bu dünyada, hem de ahirette mutlu yaşatmaktır. Bunun için O insana sahip olması gerektiği özellikleri, nelere inanması, nelere inanmaması gerektiğini; neleri yapması, neleri yapmaması gerektiğini bildirir. Kendinde var olan yetenekleri geliştirmesini, aklını kullanması gerektiğini önerir. Geçmiş olaylardan ders almasını ister³. O bu yönü ile insanın onu kabul etmesi ile birlikte onun hayatını yönlendirmeye başlamakta, kendine inanan insanın hayatını programlamaktadır.

Kur'an'ın amacının ahlaki enerjiyi en yüksek noktaya çıkartmak olduğunu ve bu vesile ile onun insanlara bir hidayet kaynağı olduğunu belirten Fazlurrahman, Kur'an'ın bu yönlendirme ve programlamasının yerine getirilmemesi durumunda toplumda ahlaki çöküntü olacağı kanaatindedir⁴. Çünkü O, insanın ihtiyaçlarını bilmekte ve onun ihtiyacı doğrultusunda emirler vererek ve çeşitli yasaklamalar yapmak sureti ile insanın hahayını daha yaşanabilir hale getirmektedir.

¹ K. 2, 209; 2, 3, 195, 254, 261,272, 274; 3, 92; 8, 3; 13, 2; 14, 31; 22, 35; 28, 77; 32, 16; 35, 29-30; 57, 7; 36, 10-11; 64, 16-17.

² K. 47, 22-23.

³ Peker, Din Psikolojisi, s. 25.

⁴ Fazlur Rahman, Ana Konularıyla Kur'an, s. 63.

D. KUR'AN'IN KORKU DUYGUSU İLE İNSANA YAKLAŞIMI

I. Kur'an'da İnsana Ait Korkular

Kur'an'a yöneldiğimiz zaman onun insanları hidayete götürmeyi hedefleyen ilahi bir kitap olduğunun görmekteyiz. Onun asıl amacının insanların mutlu bir hayat sürmesini sağlamak olduğunu yukarıda belirtmiştik. O, bu amacını gerçekleştirmeye çalışırken çeşitli durum tespitleri yaptığı gibi insanları yönlendirmekte; bazı şeylere inanmasını istemekte, bazı şeyleri yapmasını emretmekte ve bazı şeyleri de yapmaktan onu alıkoymaya çalışmaktadır. O, bunları yaparken bir yandan insana güzellikleri sevdirmeye çalışmakta bir yandan da kötülüklerden uzak tutmayı amaçlamakta ve insanlara bunu emretmektedir.

Kur'an'da insana yönelik korkuların ve korkutmaların tespiti yönünde araştırma yaparken Kur'an'ın korkuları anlatan, korkuyu betimleyen ya da emreden havf, fezia, haşyet gibi 10 un üzerinde terim ya da kelimeyi kullandığını tespit ettik. Korku ifade eden bu kelimelerin bazıları bir veya iki ayette geçmesine rağmen bazılarının da yüzlerce ayette zikredilmesi bize Kur'an'da korku duygusunun değişik şekil ve derecelerde çok sayıda ayette işlendiğini ya da hissettirildiğini göstermektedir.

Kur'an'da insanlar üzerinde ürperti ve korku oluşturan, algılandığında insanları gelecekleri hakkında endişelendirmeye sevk eden bir çok kavram mevcuttur. Kur'an'da cehennem, ateş, ceza, azap ve kıyamet gibi insanlarda korku hissi uyandıran ve insanları endişeye sürükleyen birçok kavramın varlığını müşahade ettik. Bu kavramların Kur'an'da zikredilme oranlarının incelediğimizde oldukça kabarık bir sayıya ulaştığını söyleyebiliriz¹. Bunlar ışığında Kur'an'a baktığımızda cehennem, kıyamet, azap, ateş

¹ Örneğin "cehennem" kelimesi Kur'an'da 53 surede 120'nin üzerinde adette değişik şekillerde zikredilmekte ve tekrarlanmaktadır. Yine aynı şekilde "ateş" kelimesi 53 surede 130 defa tekrarlanmaktadır. Ceza kelimesi 40 surede 90'ın üzerinde bir tekrarlanma sayısına ulaşmaktadır. Azap kelimesi 58 surede 220 adetten fazla olarak tekrarlanmaktadır. Son olarak da kıyamet kelimesi 40'ın üzerindeki surede 100'ün üzerinde tekrarlanma sayısına ulaşmaktadır. (Bu verilere ulaşılırken Türkçe tercümede M. H. Yazır'ın Hak Dini Kur'an Dili adlı eserinden, M. F. Abdülbaki'nin Mu'cemul Müfheşt li elfazil Kur'an adlı eserinden ve Mürşit adlı bilgisayar programından yararlanılmıştır.)

ve ceza gibi kavramların büyük yekün teşkil ettiği anlaşılabacaktır. Bu da bize Kur'an'ın korku veya endişe duygularını kişinin ruhuna üfleyerek etkinliğini arttırmak istediğini göstermektedir.

Kur'an'ı incelediğimiz zaman onun büyük bir kısmında geçmişte yaşanmış olaylardan, çeşitli kıssalardan bahsedildiğini görmekteyiz. Kur'an'ın birçok yerinde geçen bu kıssa ve olaylardan, geçmişte yaşayan insanların helak edilişleri ve yok oluşlarından ibret alınması istenilmekte böylelikle de insanlar bunlarla uyarılmaktadır. Bu gibi hadiselerin de insanları korkuttuğu ve insanları onlar gibi olabilecekleri şeklinde endişeye sevk ettiğini kabul ettiğimizde Kur'an'ın insanlara korku duygusu ile ne kadar yoğun bir şekilde hitap ettiğini görmüş oluruz.

İnsanlardan bazı şeyleri yapmaları, bazı şeyleri de yapmamalarını isteyen ayetlerin Kur'an içerisinde oldukça geniş bir miktar tuttuğu bir gerçektir. Bu emir ve yasaklamaların aksine davranılması durumunda insanların bu dünyada ve ahirette cezalandırılacaklarını bildiren çok sayıda ayet de Kur'an'da mevcuttur. Buradan yola çıkarak Kur'an'ın emir ve yasaklamalarının da insanlar için bir korku hissetme sebebi olduğunu düşünebiliriz. Bütün bunların ışığında Kur'an'da emir ve yasaklamalar bağlamında insanın çok yoğun bir şekilde korkutulduğunu da tespit etmiş bulunmaktayız. Bu noktada Kur'an'daki korkuların sadece kelime ve lafızlarla ifade edilmediğini; hiçbir korku ifade eden kelime ve lafzın bulunmadığı bazı ayetlerle dahi Kur'an'ın insanın içerisine korkuyu üfleyebildiğini belirtmemiz gerekmektedir.

Bütün bunların ışığında Kur'an'a baktığımızda onun nerede ise tamamında değişik derece ve durumlarda da olsa korku ve endişeyi insanın içine yerleştirdiğini ancak bu korku ve endişenin dozunun Kur'an tarafından çok iyi bir şekilde ayarlandığını belirtmeliyiz.

II. Kur'an'da Korkuya Kavramsal Yaklaşımlar

Kur'an'ın içine girip dolaştığımız zaman çok geçmeden, onun insanı çok iyi tanıdığını ve onun ruhuna hitap ettiğini kolayca kavrayabiliriz. Bu hitap edişin

arkasındaki muhtevaya yaklaşmak istediğimizde, Kur'an'ın insanın iç dünyasını çok iyi tanıdığını ve her şeyin Allah'ın bilgisi dahilinde olduğunu hemen sezebiliriz. Çünkü, Kur'an ne söylüyor ise, söylediklerinin insan aklı ve ruhu tarafından değerlendirilmesi ön planda tutulmaktadır. Bilhassa sık sık onda, yaşanan olaylara yer verilmesi, aklına hitap edilmesi ve düşünmeye teşvik edilmesi ile insanın ruh yapısının ön plana çıkarılarak ona yaklaşıldığını bize göstermektedir. Verilen örneklerde geçmişte yaşanan durumlar ya da gelecekte yaşanılacağı bildirilen hadiseler insanlara anlatılmak sureti ile onların dikkat ve düşünceleri konuya çekilmekte aynı zamanda insanların ruh yapısı, duygu ve düşüncesi harekete geçirilmektedir.

Kur'an, insanın ilk yaratılışından itibaren onu ele almakta; yeryüzünde her doğum hadisesi ile tekrardan yaşanan yaratılış sürecini birçok surede tekrar tekrar çeşitli örneklerle anlatmakta; değişik olayları bizlere aktarmakta ve o bu hali ile muhatabını çok iyi tanıma iddiası içerisinde bulunmaktadır. O'nun insanı çok iyi tanıdığını ve duygu ve düşüncelerini çok iyi analiz edebildiğini gösteren yüzlerce ayet Kur'an'da mevcuttur. Örneğin savaş halinde bulunan insanların korkularını ve onların davranışlarındaki şaşkınlık hallerini betimlerken "... Allah'ın azabı beklemedikleri yerden geliverdi. O, yüreklerine korku düşürdü. Öyle ki evlerini hem kendi elleri ile hem de mü'minlerin elleri ile harap ediyordu ..." ayetinde olduğu gibi Kur'an hem olayı bizlere aktarmakta hem de savaş esnasında kaybetmenin üzüntüsü içerisinde bulunan insanların içlerinde yaşadıkları korkuyu "evlerini kendi elleri ile tahrip ettikleri" şeklinde şaşırtıcı bir hal içerisinde bizlere tasvir etmektedir. Kur'an bunu Arap dilinin kendisine sunduğu zenginlikler içerisinde ifade ve resmetmektedir. Bu durumun bir yansıması olarak konumuzla alakalı korkunun farklı şekil ve derecelerini anlatan kök ve yapı bakımından birbirinden farklı 10'un üzerinde kavramın Kur'an'da kullanıldığını da belirtmeliyiz. Kur'an bu kavramlarla ifade ettiği korkuyu farklı dereceler halinde, istenene uygun olarak etkili ve dokunaklı bir şekilde belirtmektedir. Korkunun farklı derecelerini incelerken Kur'an'da kullanılış şekillerinin de önemli

¹ K. 59, 2.

olduğunu belirtmeliyiz. Ayrıca Kur'an'da geçen korku kavramlarının sadece kelimelere hapsedilmediklerini, bir olayı anlatırken ya da tasvir ederken hiçbir korku kavramı kullanmadan da tasvir içinde Kur'an'ın korkunun insanın içine üflendiğini görebilmekteyiz.

Kur'an'da geçen korku kavramlarını gruplamaya çalıştığımızda sözlüklerden yola çıkarak böyle bir gruplamanın çok kolay olmadığını gördük. Korku ve kaygıyı ifade eden bu kavramların sözlüklerde genelde aynı kelimelerle açıklandığı ve aralarında çok büyük anlamsal farklar bulunmadığı bir gerçektir. Bu gruplandırma ancak Kur'an'da kavramların kullanıldığı yerler göz önünde bulundurularak yapılabilir. Ancak bu noktada da bazı zorluklar mevcuttur. Öncelikle ayetlerde geçen kavramların anlamlarından böyle bir ayırım yapılabilmesi, genelde anlamlarının bir birine çok yakın şekilde kullanılması nedeni ile oldukça zordur. Gruplama ancak ayette sözü edilen korkunun şiddetine ve uzun süreli mi yoksa kısa süreli mi olduğundan yola çıkılarak yapılabilir. Diğer bir ayırım noktası da korkutulan şeyin insanın her an karşılaşabileceği bir durumdan mı yoksa daha soyut bir şekilde genelde insanların günlük hayatlarında karşılaşabileceği nesne ya da durumlardan mı kaynaklandığı noktasıdır. Bu noktalardan yola çıkarak genelde her an karşılaşılacak durumları ifade eden korkuların anlatıldığı kavramlar “korkuya yakın kavramlar”; bunun dışında daha çok geleceğe yönelik insanın günlük hayatında karşılaşması pek mümkün olmayan korkuları ifade eden kavramlar da “kaygıya yakın kavramlar” olarak nitelendirilmiştir. Korkunun şiddeti de bu ayırımın yapılmasında etkili olmuştur. Kavramla ifade edilen korku kısa süreli ve şiddetli olarak hissedilen korkuları ifade ediyorsa bu korkuya yakın kavramlar kategorisinde; diğer yandan daha uzun süreli olarak insan ruhunda hissedilen ve şiddeti daha az olarak hissedilen durumları ifade eden durumlar da kaygıya yakın kavramlar kategorisinde ele alınmaya çalışılmıştır. Artık korkuyu ifade eden kavramlara geçebiliriz.

1) Korkuya Yönelik Kavramlar

a) “Havf”

Sözlükte “korkmak, kaygılanmak, endişe duymak¹” gibi anlamlara gelen havf kelimesi, terim olarak da genellikle insanın başına hoşlanılmayan bir durumun gelmesinden ya da istenilen bir şeyin elde edilememesinden duyulan korku ve kaygı² anlamını ifade etmektedir. Ragıb el-İsfehani havfı, “insanın tahmin ettiği veya açıkça bildiği bir emareye dayanarak başına kötü bir hal geleceğinden kaygılanması³” olarak bizlere aktarmaktadır. Gazzali havf kavramına psikolojik bir bakış açısı ile yaklaşarak, onu “ileride kötü bir şeyle karşılaşacağı beklentisinin insanın ruhunda sebep olduğu elem ve huzursuzluk⁴” şeklinde tarif etmiştir. Havf kavramı için dikkati çeken bir nokta da korkulan şeyin ya da onun etkilerinin mutlaka bilinmesi gerektiğidir⁵.

Kur’an’ı incelediğimizde “h-v-f” kökünden gelen veya aynı anlamdaki diğer isimlerin 124 yerde geçmekte olduğunu⁶ ve bunların yarıya yakın kısmının dünyevi korku ve kaygıları; diğerlerinin ise Allah korkusu, azap korkusu, ahiret kaygısı, günah işleme endişesi gibi dini kaygıları ifade ettiğini görürüz⁷. Bu kullanım çokluğunun altında yatan asıl neden olarak havf kavramının genel olarak her türlü korkuyu ifade edebilmesini göstermemiz mümkündür.

Kur’an’da havf kelimesinin kullanıldığı yerlere baktığımızda “ İşte o şeytan yalnız kendi dostlarını korkutabilir. Şu halde onlardan korkmayın, benden korkun⁸” ayetinde, Allah kendisi ile ilgili korkuların ifadesinde havf kelimesini kullandığı gibi, “ De ki: Ben Rabbime isyan edersem kesinlikle büyük bir günün azabına

¹ Bkz. Wehr, Arabisches Wörterbuch Für Die Schriftsprache Der Gegenwart, s. 635; Sarı, El- Mevarid, s. 455 ; Ragıb el İsfehani, el Müfredat el Elfazul Kur’an , s. 303-304.

² Bk. Kuşeyri, Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi, s. 220; Ateş, İslam Tasavvufu, s. 404; Bardakçı, Sosyo Kültürel Hayatta Tasavvuf, s. 89; Kara, “Havf”, TDV. İslam Ansiklopedisi XVI, s. 528-531.

³ Krş. İsfehani, el-Müfredat, s. 303-304.

⁴ Krş. Gazzali, İhyau Ulumid Din IV, s. 155.

⁵ Bk. İsfehani, el- Müfredat, s. 303-304 .

⁶ Krş. Abdalbaki, Mu’cem’ul- Müfehres , s. 313-315.

⁷ Bk. Kara, “Havf”, TDV. İslam Ansiklopedisi XVI, s. 528-531.

⁸ K. 3, 175; 39, 16; 5, 28.

uğrayacağımdan korkarım¹” ayetinde olduğu gibi onun günah işleme endişesi ve uhrevi ceza korkusunu anlatmakta da kullanıldığı görülmektedir. Bunların yanısıra kişinin başkaları hakkında duyduğu korku ve kaygı²; hesap vereceğini bilerek bundan korkması³; Allah dostları⁴, hidayete uymuş olanlar⁵, istikamet üzere olanlar⁶ vb. iyi şekilde bulunanlar için ahirette korkulacak bir durumun olmadığı belirtildiği ayetlerde de havf kelimesinin veya müştaklarının kullanıldığını görüyoruz. Ayrıca kıyamet gününün dehşetli hali, bu hali yaşayanların içlerinde hissettikleri duyguları ve azaptan⁷ doğan korkuları anlatmak için de Kur'an'ın havf kelimesini kullandığını görmekteyiz.

Kur'an'da havf kavramının geçtiği yerleri incelediğimizde, mevcut kullanım alanlarının yarıya yakın kısmında dünyevi korkular ya da durumlarla ilgili olarak kullanıldığını belirtmiştik. Bu kullanımlara dikkatimizi yoğunlaştırdığımızda havf kelimesi ile birlikte açlık, fakirlik, ölüm⁸ gibi insanın kendi varlığını tehdit eden durumlarla ilgili korkuları anlatırken veya tasvir ederken ya da günlük hayatta her an karşılaşabileceği şimşek⁹ ve işkence¹⁰ gibi hayatın bir parçası olan olaylardan doğan korkulardan bahsederken de Kur'an havf kelimesini tercih etmektedir. Ayrıca kadın ve kocası arasındaki hukukun çiğnenmesi¹¹ kaygısı, vasiyet esnasında haksızlık yapılacağı endişesi¹², toplum tarafından yalanlanma kaygısı¹³ ya da yetimlere haksızlıkgibi sosyal olayların¹⁴ işleniş sırasında ya da bu gibi durumlarla ilgili uyarı ve mesajlarda havf

¹ K. 6, 15.

² K. 11, 26, 84; 40, 26.

³ K. 11, 103; 14, 14; 55, 46.

⁴ K. 10, 62.

⁵ K. 2, 38.

⁶ K. 46, 13.

⁷ K. 6, 15, 51; 7, 59; 17, 57; 19, 45; 113, 26, 84, 103.

⁸ K. 2, 155.

⁹ K. 30, 24.

¹⁰ K. 10, 83.

¹¹ K. 19, 5.

¹² K. 2, 182.

¹³ K. 4, 3.

¹⁴ K. 4, 9; 5, 94.

kelimesi kullanılmaktadır. Havfin dünyevi korku ve kaygılarla ilgili olarak kullanıldığı ayetlerin önemli bir kısmında da herhangi bir dini konu ile ilişki kurulduğu da dikkat çekicidir¹. Genelde her türlü korku ve kaygıyı ifade eden bir kavram olarak karşımıza çıkan “havf”ı korku nesnesinin bilinmesi nedeni ile korkuya yakın kavramlar içerisinde ele almayı uygun gördük.

b) “Fezia”

Sözlüklerde ürkmek, korkmak, kaçmak, panik ve endişeye kapılmak², korkusunu gidermek³, içe kapanma ve korkulan şeyden uzaklaşma, çekinme, tasalanma, kaygı⁴ gibi anlamlara gelen fezia kavramı, korkunç bir şeyde insana arız olan tutukluk ve ürkeklik hali, yani şiddetli korku ile sarsılma halini⁵ de ifade eder. Fezia kavramı havf, haşyet ve benzeri kavramların kullanımının tersine Allah ile ilgili olarak kullanılmayan bir kavramdır⁶. Kur’an-ı Kerim’deki kullanım yerleri dikkate alındığında panik, dehşet, endişe, şiddetli korku anlamlarını bünyesinde barındırmakla birlikte artık çaresiz durumda bulunan, kaçacak yeri kalmamış, tamamen savunmasız durumda bulunan insanların içinde bulundukları hali tasvir eden bir terim olduğunu da söylememiz mümkündür. “ Sur’a üflendiği gün Allah’ın diledikleri müstesna göklerde ve yerde bulunan her şey dehşete (fezia) kapılır...”⁷ ya da, “ Rasulüm şiddetli korkuya (fezia) kapıldıkları zaman bir görsen! Artık kurtuluş yoktur...”⁸ ayetinde olduğu gibi fezia kavramı genelde kıyametle ilgili tasvirlerde ve o günün bütün dehşeti içerisinde insanların yaşadıkları şiddetli korkuyu, kaçacak bir yer kalmamasının insana verdiği korkunç ümitsizliği ve akibetleri hakkındaki yüksek dereceli endişeleri Kur’an’da anlatmakta kullanılan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradan hareketle fezia kavramının, çaresizlik içerisinde kıvranan insanın dehşete kapılmış ve ümidinin

¹ Krş. Kara, “Havf”, TDV. İslam Ansiklopedisi XVI, s. 528-531.

² Bk. Wehr, Arabisches Wörterbuch Für Die Schriftsprache Der Gegenwart, s. 238.

³ Bk. San, El Mevarid, s. 303-304.

⁴ Krş. İsfhani, el-Müfredat, s. 1156.

⁵ Krş. Yazır, Hak Dini Kur’an Dili V, s. 3705.

⁶ Krş. İsfhani, el- Müfredat, s. 389.

⁷ K. 27, 87.

⁸ K. 34, 51.

tükendiği noktadaki ızdıraplı halinin sonucu olarak hissettiği çok kuvvetli korku ve kaygının ifadesi olarak kullanıldığını söyleyebiliriz. Onun anlamında ihtiva ettiği yüksek dereceli korkular nedeniyle onu korkuya yakın kavramlar içinde zikretmeyi uygun gördük.

c) “Ru’b”

Sözlüklerde korkmak, ürkmek,¹, korkutmak² anlamlarına gelen ru’b kavramını Elmalılı, “kalbi dolduran korku” olarak tercüme etmiştir³ ve Ragıb el-İsfehani de kelimeyi aynı anlamda kullanmıştır⁴. Kur’an’da ise ru’b’ un genelde ehli kitaptan ya da müşriklerden bazılarının müslümanlarla yaptıkları savaşlardaki ruh hallerinin tasvirinde kullanılmış olması dikkat çekicidir. “...Ben kafirlerin kalplerine korku (ru’b) salacağım ..⁵, ... O’na ortak koşmaları sebebi ile kafirlerin kalplerine yakında korku (ru’b) salacağız...”⁶ ayetlerinde olduğu gibi bu bazen Allah’ın müslümanlara müstakbel bir yardımı gibi anlatılmakta ya da “... müşriklere yardım edenleri kalelerinden indirdi ve yüreklerine korku düşürdü , bir kısmını öldürüyor bir kısmını da esir alıyordunuz”⁷ ayetinde olduğu gibi geçmişte yapılan bir yardım gibi Kur’an’da bizlere aktarılmaktadır. Bu ayetlerde dikkat çekici olan nokta “... Allah’ın azabı beklemedikleri yerden geliverdi. O yüreklere korku (ru’b) düşürdü öyle ki evlerini hem kendi elleri ile hem de müminlerin elleri ile harap ediyorlardı...”⁸ ayetinde de olduğu gibi savaşın dehşeti, kaybetmenin üzüntüsü ve onur kırıcılığı içinde insanların hissettikleri derin panik, hayret, şaşkınlık ve kaygı halini anlatan bir kavram olarak ru’b’ un kullanılmış olmasıdır. Bu dehşetli hal içerisinde çırpınan insanın kalbi tamamen korku ve gelecekle ilgili endişelerle dolu olduğundan başka hiçbir şey düşünemeyip ne yaptığını bilmez bir halde olduğunu anlatan bir kavram olarak ru’b’u Kur’an kullanmaktadır. Bu kavramın

¹ Bk. Wehr, Arabisches Wöterbuch Für Die Schriftsprache Der Gegenwart, s. 312.

² Bk. Sarı, El-Mevarid, s. 619.

³ Krş. Yazır, Hak Dini II, s. 1198. Ayrıca Bk. Özata, Kur’an’da İnsanın Korkutulması, s. 24.

⁴ Krş. el-isfehani, el-Müfredat, s. 358.

⁵ K. 8, 12.

⁶ K. 3, 151.

⁷ K. 33, 59.

⁸ K. 59, 2.

savaş hali dışındaki ruh halini anlatan tek bir örneği vardır ki bu da Ashab-ı Kehf ile ilgili olan “... eğer onların durumlarına müttali olsa idin dönüp onlardan kaçardın ve gördüklerin yüzünden için korku ile dolardı.¹ ayetidir. Bu ayetlerde insanların hayret verici ve ürkütücü bir olay karşısında hissettikleri dehşetli korku anlamında kullanılmaktadır. Bunlardan yola çıkarak ru’b kavramı Kur’an’da insanları dehşete düşüren ya da onur kınıcı ve kabul edilemez bir durum karşısında gelecek hakkındaki belirsizlik hali ile insanın içinde yaşadığı derin panik ve korku duygusunu anlatan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

d)“Kaşara”

Sözlüklerde tüylerin ürpermesi, titremek², derinin ürpermesi³ anlamlarında kullanılan kaşara kavramını Elmalılı Allah’a olan saygıdan dolayı derinin ürpermesi⁴ anlamında kullanılmaktadır. Kur’an’da kullanıldığı yere baktığımızda “... rablerinden korkanların bu kitabın etkisi ile tüyleri ürperir...”⁵ ayetinde kaşara kavramının insanın Allah’a olan korku ve saygısından, kitabın büyüklüğü karşısında titremesi tüylerinin diken diken olması anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır.

e) “Vecefe”

Sözlüklerde kalbin küt küt atması, yüreklerin oynaması, kalbin korkudan çarpması⁶, korkudan titremek⁷ anlamlarına gelen vecefe kavramını Elmalılı, “kaygıdan kalplerin oynaması” olarak tercüme etmiştir⁸. Sabuni veccefeye “korkan, titreyen” anlamını vermektedir. Kalp şiddetli korku sebebi ile titrediği zaman ‘vecefe elkalp’ denir⁹. Kur’an’da kullanımı pek yaygın değildir sadece en-Naziat suresinde

¹ K. 18, 18.

² Bk. Wehr, Arabisches Wörterbuch, s. 681.

³ Bk. Zubeydi, Tacul Aruz, s. 504-505.

⁴ Krş. Yazır, Hak Dini V, s. 4121.

⁵ K. 39, 23.

⁶ Krş. Sarı, El-Mevarid, s. 1635.

⁷ Krş. İsfahani, el-Müfredat, s. 857.

⁸ Krş. Yazır, Hak Dini VII, s. 5551.

⁹ Sabuni, Saffetüt-Tefasir VII, s. 202.

geçmektedir. “İşte o gün yürekler kaygıdan oynar¹” mealindeki ayette kıyamet gününde insanların gelecek kaygısı ve azap korkusu ile kalplerinin hızlı hızlı atması ve korkudan ne yapacaklarını bilememeleri şeklinde bir kıyamet sahnesinin tasvirinde kullanılmıştır. Bu kullanımdan yola çıkarak vecfe’nin çok şiddetli korku ve kaygı ile yürekleri yerinden söküp alırcasına insanın hissettiği korku ve endişeyi ifade eden bir kavram olduğunu söyleyebiliriz.

f) “Nezir”

Sözlüklerde uyarma, ikaz², korkutma amaçlı ikaz, uyanık ve temkinli olmak³ anlamlarına gelen nezir’i ya da inzar’ı Elmalılı, korkunç haber vermek, bir şeyin akıbetindeki vehamet ve tehlikeyi haber vererek sakındırmak demektir⁴ şeklinde aktarmıştır. Çantay ise konuya bir şeyin akıbetini güzelce anlatmak, o tehlikeye dikkat çekmektir; mutlaka korkutmak değildir⁵ şeklinde açıklama getirmektedir. Kur’an’da kullanım yerlerini incelediğimiz zaman Kur’an’ın⁶ ve peygamberlerin⁷ uyarıcı olarak nitelendiğini görmekteyiz. Ayrıca insanların “Allah’tan başka bir tanrı olmadığı⁸”, “kıyamet gününün azabı⁹”, “cehennem¹⁰” ve benzeri birçok konu ve durumla korkutuldukları daha doğrusu uyarıldıkları görülmektedir. Buradan yola çıkarak nezirin dikkat çekip uyarmak ve bazı şeylerle korkutmak şeklinde anlaşılması gerektiği fikrine sahip olduğumuzu belirtelim.

¹ K. 79, 8.

² Krş. Wehr, Arabisches Wörterbuch Für Die Schriftsprache Der Gegenwart, s. 847.

³ Krş. İsfahani, el-Müfredat, 1501-1502.

⁴ Krş. Yazır, Hak Dini IV, s. 3565.

⁵ Krş. Çantay, Kur’an-ı Kerim I, s. 14.

⁶ K. 6, 92.

⁷ K. 4, 165; 6, 130 vd.

⁸ K. 16, 2.

⁹ K. 19, 39; 40, 21.

¹⁰ K. 92, 14.

2) Kaygıya Yakın Kavramlar

a) “Rehbet”

Sözlüklerde korkmak, ürkmek¹, bir şeyden çekinmek, korkutup dehşete düşürmek², şiddetli veya telaşlı korku, zorunluluk, heyecan ve sakınma ile birlikte duyulan korku³ anlamlarına gelen rehbet kavramını Elmalılı “ızdırap ile korku çekmek⁴ olarak tercüme etmiştir. Ruhbanlığın da bu kelimedenden türeyen bir kavram olduğunu belirten Elmalılı, ruhbanlığı “büyük bir korku hissi ile çekilip dünya lezzetini terk ederek züht ve riyazet ile ibadet etmedeki mübalağa⁵ olarak tanımlamaktadır. Rehbet kavramı bünyesinde kötülükten ya da korkulan şeyden çekinme manasını da ihtiva eder. Kur’an’da rehbet kavramının kullanıldığı yerleri incelediğimizde “...Muhakkak ki onlar hayırlı işlere koşarlardı ve bize korkarak (rehbet) ve umarak dua ederlerdi. Bizim için saygı ve duyarlılık gösteren zatlar olmuşlardı⁶” ayetinin Zekeriya (AS)’nın duasına bir karşılık olduğu anlaşılmaktadır. Duanın duyulup karşılık verilmesi ve istenilen şeylere ulaşmanın sevinci ile birlikte verilen nimetin büyüklüğünü idrak ederek onun karşılığını verememenin ızdırabıyla Allah’a karşı duyulan saygının bir ifadesi olarak rehbet kelimesi kullanılmıştır ve tamamen Allah’a yönelik bir korku türüdür. Çünkü “Onların içlerinde duydukları korku (rehbet) Allah’a duyduklarından daha şiddetlidir. Çünkü onlar anlamayan bir topluluktur.”⁷ ayetinde bu korkunun insanlara yöneltilmesi Kur’an tarafından alaycı bir üslupla kınanmaktadır. Bunlardan yola çıkarak rehbet’in Allah’a karşı duyulan saygı, minnettarlık ve ızdırap dolu bir korku dolayısıyla, de kaygı ve endişe olduğunu söyleyebiliriz. Bu nedenle de bu kavramı kaygıya yakın kavramlar arasında zikretmeyi uygun bulduk.

¹ Bk. Wehr, Arabisches Wörterbuch Für Die Schriftsprache Der Gegenwart, s. 328.

² Krş. Sarı, El-Mevarid, s. 660.

³ Krş. İsfahani, el-Müfredat, s. 366-367.

⁴ Krş. Yazır, Hak Dini III, s. 1793.

⁵ Krş. Yazır, Hak Dini VI. s. 4766.

⁶ K. 21, 90.

⁷ K. 59, 13.

b) “Hazer”

Hazer sözlüklerde sakınmak, uyanık olmak, dikkatli olmak¹, korkutmak, uyarmak, tehlikeyi haber vermek², korkutucu bir şeyden sakınmak³ gibi anlamlara gelmektedir. Elmalılı bu kavramı “Mizanın hafif gelmesinden korkarak duaları ve iyilikleri arttırmak sureti ile korunmak⁴ ve dikkat edip mahzurlarından sakınmak⁵” anlamlarında kullanmaktadır. Kur’an’da kullanılış yerlerine baktığımızda aslında bu kavramın, hali hazırda, görünürde olan bir şeyden değil de daha çok gelecekte olması muhtemel hadiselerle ilgili olarak kullanıldığı dikkati çekmektedir. “... o münafıklar yıldırımlardan gelecek ölüm korkusu (hazer) ile parmaklarını kulaklarına tıkırlar...⁶”, “... farz olan bekleme sürelerini doldurmadan nikah kıymaya kalkışmayın. Bilin ki Allah gönüllerinizdekileri bilir. Bu sebeple Allah’tan sakının (hazer) ...⁷”, “binlerce oldukları halde ölüm korkusundan dolayı (hazer) yurtlarından çıkıp gidenleri görmedin mi? ...⁸”, “... tedbirinizi alın , bölük bölük savaşa çıkın ya da topyekün savaşın...⁹ ve benzeri ayetlerde de görüldüğü gibi hazer kavramının Kur’an’da kullanılış yerleri sözlük anlamları ile bir uygunluk arz etmektedir ancak dikkat çeken diğer bir nokta da onun mevcutta bulunan, ancak direk olarak insanın karşısında olmayan bir tehlikeye karşı insanları uyarma niteliği taşımasıdır. Aslında bu modern psikolojide korku ile kaygı ayrımında dikkati çeken, korkunun öznesinin bulunup bulunmaması ya da korku olasılığı yada gerçekliği ayrımına¹⁰ bizleri getirmektedir. Hazer kavramının Kur’an’da kullanım özelliklerine yoğunlaştığımızda göreceğimiz şey aslında hali hazırda korkunun bir gerçekliğinin olmadığı, ileriki zamanlara ait bir olasılıktan bahsedildiğidir. Bu

¹ Krş. Wehr, Arabisches Wörterbuch, s. 148.

² Krş. Sarı, El-Mevarid, s. 283.

³ Krş. İsfahani, el-Müfredat, s. 223-224.

⁴ Krş. Yazır, Hak Dini VI, s. 4233.

⁵ Krş. Yazır, Hak Dini VII, s. 5037.

⁶ K. 2, 19.

⁷ K. 2, 235.

⁸ K. 2, 243.

⁹ K. 4, 71.

¹⁰ Krş. Lorenz, “Çağdaş Felsefede Kaygı Sorunu”, Korku ve Kaygı, s. 21-22 ; Yıldız, Ölüm Kaygısı, s. 28.

noktadan hareketle hazer kavramının Kur'an'da gelecekte olması muhtemel bir tehlikeye karşı uyanık ve hazırlıklı olma, bu tehlikeden korunma; bu tehlikeye karşı endişelendirme ve kaygılandırma anlamlarının baskın olduğu yerlerde kullanıldığını söylememiz mümkündür. Bu durumda hazer kavramına kaygı ile karışık sakınma ve hazırlıklı olma anlamlarını verebiliriz. Emniyetsizlik duygusu bu terimde biraz daha ön plana çıkan bir nitelik sergilemektedir.

c) “Vecel”

Sözlüklerde korkmak¹, korku bakımından daha üstün olmak², korku hissetme durumu³ gibi anlamlara gelmektedir. Kalbi rahmet ümidi ve muhabbet şevki ile beraber Allah'ın büyüklüğünün korkusunun sarması⁴, kalbin titremesi⁵ anlamlarında da kullanılmaktadır. Muhabbetle karışık, Allah'ın azamet ve ihtişamından kaynaklanan bir korkudur⁶. Kur'an'da ise “ ... Rablerine dönecekleri için yapmakta oldukları işleri kalpleri çarparak yaparlar⁷” ve “ ...Allah anıldığı zaman kalpleri titrer...⁸” ayetlerinde olduğu gibi Allah'ın büyüklüğünü anlayarak ve O'nun azabından korkarak kalpte hissedilen düşük dereceli korku ve minnettarlık hislerini anlatan bir kelimedir. Bu kavramda ürkme ve çekinme anlamlarının daha baskın olduğu görülmektedir. Bu kavramın anlamında ihtiva ettiği düşük dereceli korku ve kaygı nedeni ile onu kaygıya yakın kavramlar içerisinde ele aldık.

d) “İttika”

Sözlüklerde korumak, himaye etmek⁹, saygı göstermek, korkmak¹⁰, korkulan bir şeyden kendini koruma altına alma¹ gibi anlamlara gelen ittikayı Elmalılı, elem ve zarar

¹ Krş. Wehr, Arabisches Wörterbuch, s. 933.

² Krş. Sarı, El-Mevarid, 1635.

³ Krş. İsfahani, el-Müfredat, s. 855.

⁴ Krş. Yazır, Hak Dini III, s. 2367.

⁵ Krş. Sabuni, Saffetüt -Tefasir II, s. 401.

⁶ Krş. Bardakçı, Sosyo-Kültürel Hayatta Tasavvuf, s. 90.

⁷ K. 23, 60.

⁸ K. 22, 38.

⁹ Krş. Wehr, Arabisches Wörterbuch Für Die Schriftsprache Der Gegenwart, s. 972.

¹⁰ Krş. Sarı, El- Mevarid, s. 1675.

zarar verecek şeylerden sakınıp kendini iyice koruma altına almak² olarak kullanmıştır. Terim olarak “insanın haramlarla beraber bazı mubahları da terk edecek derecede titiz davranarak kendini günah işlemeye sevk eden şeylerden koruması³” anlamına gelmektedir. Kur’an’dan önceki dönem Cahiliye Araplarında normal bir korku manasında kullanılan ittika kelimesi Kur’an’la birlikte yeni bir mana ifade etmeye başlayarak normal bir korku (kurt, aslandan korkmak vb.) manasından kurtulmak sureti⁴ ile herhangi bir korkudan çok daha girift bir anlam kazanmıştır. Fazlur Rahman terime hakkını verebilecek tek tercüme olarak “sorumluluk endişesi/ korkusu” manasını önermektedir⁵. Kur’an’da geçtiği yerlere baktığımızda “Allah’a karşı sorumluluk⁶”, “doğruluk, salihlik⁷”, tehlike ve helak edilmeye karşı “en iyi azık / erzak⁸”, “tehlikelerden koruyan en iyi elbise/ libas⁹” ve benzeri şekillerde kullanılmasına rağmen onu Allah’a karşı sorumluluklarının bilincinde ve Allah’ın azabının elem verici olduğunun farkında olarak O’nun emirleri ve yasaklarına uyma gayreti içinde olmak ve Allah’a hak ettiği saygıyı gösterememekten endişe duymak şeklinde anlamamızın doğru bir yaklaşım olacağı kanaati içerisindeyiz. O bu karakteri ile kaygıya yakın kavramlar arasına girdiği kanaatindeyiz.

e) “Huşu ve Haşyet”

Sözlüklerde haşyet kelimesi boyun eğmek, itaat etmek¹⁰, tevazu göstermek, korkmak¹¹, tazim içeren bir korku türü olarak geçmektedir ve korkulan şeyi bilmeyi gerektirir¹². Mutasavvıflar haşyeti, işlenmiş bir günahın akıbetinden ya da Allah’ın celal

¹ Krş. İsfhani, el-Müfredat, s. 880-881.

² Bk. Yazır, Hak Dini I, s. 168.

³ Krş. Kara, Havf. TDV. İslam Ansiklopedisi XVI, s. 528-531.

⁴ Bk. İzutsu, Kur’anda Dini ve Ahlaki Kavramlar, s. 260.

⁵ Krş. Fazlur Rahman, İslami Yenilenme Makaleler I, s. 25.

⁶ K. 5, 8.

⁷ K. 91, 8.

⁸ K. 2, 197.

⁹ K. 7, 26.

¹⁰ Krş. Wehr, Arabisches Wörterbuch, s. 216.

¹¹ Krş. Sarı, El-Mevarid, s. 408-410.

¹² Krş. İsfhani, el-Müfredat, s. 283-284.

ve heybetinden dolayı Allah'tan saygı ile karışık duyulan korku¹ şeklinde anlamışlardır. Kur'an'ı incelediğimizde "... bakışları perişan (utançtan ve korkudan yere bakar) bir halde kabirlerinden çıkarlar²" ayetinde olduğu gibi utanma ile beraber olan bir korkuyu, bazen "... Allah'ın açığa vuracağı şeyi, insanlardan çekinerek içinde gizliyordun..."³ ayetinden de anlaşılacağı gibi insanların ayıplamasından ya da hoş karşılamamasından çekinmeyi, bazen de "o takva sahipleri görmedikleri halde Rablerine saygı gösterip korkarlar, onlar kıyamet gününden de korkarlar"⁴ ayetinde olduğu gibi Allah'a saygı ile beraber duyulan bir korkuyu ifade eder şekilde geçmektedir. Haşyet kavramının en iyi ifadesi Allah'a duyulan saygı ve O'nun sınırlarına duyarlılıkla beraber korkudur.

Huşu kavramı ise sözlüklerde haşyet kavramı ile aynı manalarda kullanılmaktadır. Ayrıca boyun eğmek, yalvarmak, dilemek anlamlarına da gelmektedir ve haşyetin dışa yansıyan yönü⁵, korku ve ürperti gibi içsel bir duyguyu ifade eden bir kavram⁶ olarak karşımıza çıkmaktadır. Elmalılı huşu'yu, aslının kalpte, tezahürünün bedende olmak üzere her ikisini de kapsayan bir kavram olarak görmekte ve kalpteki kısmında Allah'ın azamet ve celali karşısında kalbin kendi küçüklüğünü göstererek, kendini Allah'ın emri yoluna baş koymuş bir şekilde, O'nun büyüklüğü karşısında başka hiçbir şeye ilgi göstermeyerek saygı duyması, dışa yansıyan yönünde ise bu hissin tezahürü ile bir sakinlik ortaya çıkması⁷ şeklinde tarif etmiştir. Mü'minlerin ibadetlerinde ya da dua ederken Allah'ın karşısında olmanın verdiği bilinçle, yaptıkları hatalardan utanarak ve ellerinden Allah'ın rahmetine sığınmadan başka bir şeyin gelmeyeceğinin de farkında olarak takındıkları boynu bükük tavır ya da bu halin ibadetlere veya davranışlara yansıyan şekline huşu denmektedir. Bu iki kavram da çok yüksek dereceli olmamaları ve saygının bir yansıması olmaları nedeni ile kaygıya yakın kavramlar içerisinde zikredilmiştir.

¹ Bk. Bardakçı, Sosyo-Kültürel Hayatta Tasavvuf, s. 89.

² K. 54, 7.

³ K. 33, 37.

⁴ K. 21, 49.

⁵ Krş. İsfhani, el-Müfredat, s. 283-284.

⁶ Bk. Kasapoğlu, Kur'an'da İbadet Psikolojisi, s. 12.

⁷ Krş. Yazır, Hak Dini V, s. 3428.

f) “İşfak”

Sözlüklerde bir şey hakkında endişelenmek, tasalanmak, tedirgin olmak¹ anlamlarına gelmektedir. Elmalılı işfakın rikkat manasına geldiğini belirtmektedir². Mutasavvıflar onu acıma duygusu ve rahmet ümit etmekle beraber sürekli kaygı ve sakınma hali olarak anlamışlar ve bu terimin korku ile beraber ümidi de içerdiğini bildirmişlerdir³. Kur'an'daki kullanım yerlerine baktığımızda işfak “...ve onlar Rablerinin azabından korkanlardır⁴” ayetinde olduğu gibi havf manasına kullanıldığı gibi biraz daha farklı olarak “zalimleri göreceksin kazanmış oldukları şeyden dolayı korkmaktadırlar...”⁵ ayetinde olduğu gibi kaygı verici bir durumla karşılaşmaktan çekinmek, ürpermek gibi bir anlamda da kullanılmaktadır. Kur'an'daki kullanımlarından yola çıkarak işfakı Allah'ın rahmetini ümid etmekle beraber O'nun gazabından da korkmak şeklinde anlamamız mümkündür. Ayrıca onun bünyesinde ihtiva ettiği endişe nedeni ile kaygıya yönelik kavramlar arasında zikredilmiştir.

III. Kur'an'da Korku Türleri

1) Hayatı Tehdit Eden Korkular

Kur'an-ı Kerim'i incelediğimiz zaman insanın çok değişik şekillerde uyarıldığını, dikkatinin çekildiğini ve çeşitli uyarılarla korkutulduğunu müşahade ediyoruz. Bu tehdit etmeye yönelik uyarılardan bir tanesi de insan yaşantısına müdahalelerle meydana gelecek ve onun hayatını tehdit eden tabii afetler, hastalıklar ve musibetlerle ilgili korkulardır.

İnsan tarih boyunca çeşitli afet ve hastalıklarla mücadele etmiş ve çoğu zaman afet ve musibetler nedeni ile çeşitli acılar çekmiş, pek çok insan hayatlarını kaybetmiştir. Kur'an'da bir çok ayette çeşitli peygamberlerin halklarına gelen

¹ Krş. Wehr, Arabisches Wörterbuch Für Die Schriftsprache Der Gegenwart, s. 435.

² Krş. Yazır, Hak Dini VII, s. 5679.

³ Krş. Bardakçı, Sosyo-Kültürel Hayatta Tasavvuf, s. 90.

⁴ K. 70, 27.

⁵ K. 42, 22; 21, 49; 42, 18.

musibetlerden bahsedilmektedir. Örnek olarak Firavun halkına Hz. Musa'ya inanmamaları sebebi ile karşılaştıkları çekirge, böcek ve kurbağa gönderilmiş ve insanlar açlıktan ve susuzluktan ölecek seviyeye gelmişlerdir¹. Hz. Nuh'un kavmi, yapılan bütün uyarılara rağmen Nuh'a ve getirdiklerine inanmamaları sonucunda tufan ile cezalandırılmıştır². Bu ve benzeri bir çok kıssada insanların Allah'ın isteklerini yerine getirmemeleri sebebi ile helak oluşları anlatılmakta ve azaba uğradıkları vakit yaşadıkları ve hissettikleri bizlere anlatılmaktadır. Böylece Kur'an muhatabı olan insanlara aynı şekilde davranmaları halinde kendilerinin de bu ve benzeri azaplara uğrayabilecekleri uyarılarında bulunmaktadır.

Kur'an'da insan hayatını tehdit eden korkutucu ayetlere dikkatlice bakıldığında bütün bu ceza ve musibetlerin kaynağı olarak Allah gösterilmektedir. "...ve yıldırımlar gönderir, onları dilediğine hemen isabet ettirir...³" ayetinde de belirtildiği gibi Allah dilediğine azap etmekte ve çeşitli musibetlere uğratmakta, dilediğinden de bu ve benzeri cezalandırmaları ertelemekte ya da kaldırmaktadır. Bazı durumlarda bu tür cezalandırmayı Allah direk olarak kendisi yapmamakta, ancak dilediği şekilde bu işi yapacak çeşitli vesileler de kılmaktadır⁴.

Kur'an'da geçen insanın hayatını tehdit eden korkularla ilgili ayetlerde rüzgardan çekirgeye, yıldırımdan işkence edecek insanlara kadar çok geniş bir yelpazede anlatılan bu tür musibet ve cezalar bazen bir yıl içerisinde birkaç defa dahi tekrarlanabilmektedir⁵. Böyle kötülüklerden korunmak için insanların tövbe edip yaşantılarını ve inanışlarını düzeltmeleri istenilmektedir.

Kur'an'da insanlara hastalık, afet ve çeşitli musibetler verilmesinin sebebi olarak sadece insanların Allah'ın isteklerini yerine getirmemeleri ya da O'na inanmamalarını göstermek doğru değildir. İnsanlar bazen Allah'a karşı çok büyük bir günah ya da kusur

¹ K. 7, 133.

² K. 54, 11-14.

³ K. 13, 13.

⁴ K. 7, 167.

⁵ K. 9, 126.

işlemeden de böylesi durumlarla karşılaşabilmektedirler. Kur'an hastalıklar ve afetlerin bazen uyarı vesilesi olarak da insanlara verilebileceğini söylemektedir¹. İnsanların değişik durumlarda tutarlılık ve samimiyetlerinin ölçülmesi amacını taşıyan böyle bir imtihan aynı zamanda insanların bu durumlar karşısında sabretmeleri gerektiğinin ilahi bir öğretisi olarak da karşımıza çıkmaktadır.

İnsan hayatını ve yaşayışını tehdit eden bu tür korkuların sebebi olarak ise insanların Allah'ın kendilerine gönderdiklerine inanmaması ya da insanların Allah'ın istediği doğrultuda hareket etmemesi gösterilmektedir². İnsanlar Allah'ın istekleri doğrultusunda hareket etmeleri halinde bir çok tehlikeden uzak kalacaklardır. Bu tür korkutmalarda dikkati çeken bir nokta da insanların yaptıkları yanlış davranışlar sonucunda başlarına gelmesi muhtemel feci durumları hafife almaları ve bunlarla alay etmeleridir. Kur'an'da insanların ilahi ikazla alay etmeleri karşısında karşılaştıkları afetler ve bunların karşısında insanların durumları ile alay edilmektedir³. Her şeyden önce bu tür tehlikelerin asıl kaynağı Allah'tır. O insanlara bu musibetleri vermektedir ve dilerse bunları kaldıracak olan da yine O'dur⁴. Bu noktada Kur'an açısından hiçbir tereddüt yoktur.

Kur'an'da geçen bu tür korkularla insanların korkutulmasında bir yandan vakıayı ortaya koymak, bir yandan da insanlara belirli uyarılarda bulunma amacı güdülmektedir. Kur'an'da bunlarla insanlara bir yandan bu tarihi olaylar anlatılmak sureti ile onların dikkatleri bu noktaya çekilmekte; bir yandan da bu olayları yaşamış insanlar örnek gösterilmek sureti ile böyle bir sona ulaşmaması yönünde insanların bilinçlendirilmesi ve korunması yoluna gidilmektedir. Aslında Kur'an burada insanları uyarılarıyla korumak ve emniyete almak istemektedir.

¹ K. 7, 94.

² K. 28, 47; 5, 49.

³ K. 7, 77-78.

⁴ K. 6, 17.

2) Ölüm Korkusu

İnsanoğlunun tarih boyunca üzerinde düşündüğü ve anlamaya çalıştığı olayların başında varlık, yokluk ve ölüm gelmektedir. Varlığın kaynağı, yokluğun mümkün olup olamaması, ölümün sebepleri, nasıl gerçekleştiği ve neden kaynaklandığı gibi sorulara başta felsefeler olmak üzere pek çok çevreler ilgi göstermiş ve bu soruların cevaplarını aramaya ve bulmaya çalışmıştır. Sokrates, Aristo gibi düşünörlere göre düşünmek ölüm sorusunun irdelenmesinden başka bir şey değildir¹. Ölüm olayı üzerinde çok çeşitli fikirler oluşmuştur. Bu konu herkesi ilgilendirmiş ve neticede insan için bu kadar önemli bir soruya dinler de ilgisiz kalmamıştır.

Ölmek, dünyadan insanın varlığının silinmesi, yok olma, bütün canlılar için olduğu gibi insan için de kaçınılmaz bir durumdur. İnsan zihninin ölmek, ya da yok olmak gibi bir tehdit ya da tehlike ile karşı karşıya gelmesi kolay kolay kabullenilebilecek bir hadise değildir. O varlığını devam ettirmek ve yaşamak ister. Onun için insanın tehdit veya tehlike karşısında korkması ve ondan uzaklaşmaya çalışması, yaşama arzusunun vazgeçilmezliğinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle insanlar bu korkularından kurtulmanın yollarını tarihin her döneminde aramışlar ve aramaya da devam etmektedirler².

Dinlerin çeşitli konularda aralarındaki farklılıklar ve ayrımlar büyük olmasına rağmen genelde ölüm hadisesine bakışlarının bir paralellik arz ettiği söylenebilir. Genelde dinlerde insan ruhunun ölümsüzlüğü, en azından ölüm hadisesi ile ruhun yok olmayacağı inancı vardır. Doğu dinlerini incelediğimizde ölümle birlikte ruhun da yok olmadığına, değişik şekillerde de olsa insanın ruhunun geri döneceğı ve yeni bir bedende yeniden yaşam hakkına sahip olacağı inancı hakimdir. Doğu dinlerinde ruhun ölümsüzlüğüne inanılmakta ve daha iyi ve güzele ulaşmayı amaçlayan ruh hayatta yaptığı iyi ve güzel işlerin sonucunda ölümden sonra başka bir bedene tekrardan

¹ Yıldız, Ölüm Kaygısı, s. 24.

² Köknel, Korkular, s. 17.

kavuşarak hedeflenen noktaya gitmeye çalışmaktadır¹. Genelde ahiret inancının bulunmadığı doğu dinlerinde ruh, iyiliklerin mükafatını yine bu dünyada almakta, kötü yaşantısının da karşılığını yine bu dünyada görmektedir.

Semavi dinlerdeki ölüm hadisesine yaklaştığımızda, bu dinlerde ahiret inancının var olduğunu görmekteyiz. Bu noktadan yola çıkarak doğu dinlerinde bulunan reankarnasyonun genel olarak semavi dinlerce kabul edilmediğini söyleyebiliriz. Yahudi ve Hristiyanlarda öldükten sonra ruhun tekrar dirileceği inancı mevcuttur yani ruh ölüm hadisesi ile yok olmamaktadır².

İslam dininin ölüm hadisesine bakışını inceleyecek olursak her şeyden önce ona göre varlığın kaynağı kayıtsız ve şartsız Allah'tır. Yerde ve gökte ne varsa yaratan Allah'tır. O her şeyi insan için var etmiştir³, dolayısı ile ölümü ya da bu dünyadan silinip gitmeyi de yaratan O'dur. Kur'an'a göre ölüm, ruhun bedenden ayrılarak Allah'ın katına götürülmesi hadisesidir⁴. Kur'an birçok ayette ahiret hayatından bahsetmekte ve bunu inanılması zorunlu bir doktrin olarak karşımıza çıkartmaktadır⁵. Bu noktadan hareketle ölümü bir geçiş, yeniden doğum olarak gören Kur'an, onu ahiret kavramının ayrılmaz bir parçası olarak kabul etmektedir. Ölümü düşünen, daha sonrasını yani ahireti düşünecektir ve dolayısı ile de dünyada inanç ve yaşayışına önem verecektir⁶. Esasen Kur'an'da ahiret ve ahiretle ilgili sahnelerin tekrarlanması asıl nedeni de budur⁷. Kur'an'da ahiretle ilgili çok detaylı anlatımlar mevcutken ölüm hadisesinin nasıl olduğu üzerinde çok fazla durulmadığı ve geniş açıklamaların yapılmadığı da bir gerçektir. Ona göre ölüm bu dünyadan ahiret hayatına bir geçiş olarak değerlendirilebilir. Bunun yanı sıra Kur'an ölüm hadisesini dini açıdan bir motive edici güç olarak kullanmaya çalışmıştır.

¹ Karaca, Ölüm Psikolojisi, s. 50-52. Köknel, Korkular, s. 130.

² Tümer ve Küçük, Dinler Tarihi, s. 249-250; Yıldırım, Mevcut Kaynaklara Göre Yahudilik ve Hristiyanlık, s. 216-217.

³ K. 2, 29; 16, 15; 17, 12.

⁴ K. 6, 61-62.

⁵ K. 2, 286.

⁶ İzutsu, Kur'an'da Allah ve İnsan, s. 110.

⁷ K. 101,1-5; 32,29; 6,77; 18,21; 12,107; 36, 53.

Günümüz dünyasında geçmişe nazaran ölüme bakış ya da ölümü algılayış biraz farklılık göstermektedir. Ortaçağda Batıda genelde insanlar ölümlerinin yaklaştığını hissettiklerinde bunu bir kaçma ya da reddetme sebebi olarak görmeyip ölümü kabullenmiş bir hal içerisinde aileleri içerisinde ölümü beklerken¹; bu günün Batı toplumunda insanlar bir hastane odasında yalnız başlarına son yolculuğa çıkma durumundadırlar². Günümüz toplumunda ölüm bir noktada toplumsal alandan uzaklaştırılmak istense de o her zaman bir gerçektir.

İnsan ölümü kolay kolay kabullenemez. Eğer bir de insan ölüme yok olmak olarak inanıyorsa bunun hiçbir kabul edilebilir tarafı yoktur. Hatta yok olmanın dayanılmaz ağırlığından kurtulup varlığını devam ettirebilmek için insanlar ebediyen eziyet görmeyi, acı çekmeyi tercih edebilmektedir. Ölümsüzlük arzusu her insan için önemli bir istektir. Tarih boyunca insanlar bir yandan biyolojik ölüme çare bulmaya çalışırken bir yandan da dünyada kendilerinden sonra kendilerini hatırlatacak eserler ve izler bırakmaya çalışarak bir anlamda ölümsüz olmak istemişlerdir.

Ölümü tamamen kabullenebilmek ya da ondan korkmadan bir hayat sürebilmek insan için mümkün görünmemektedir. Ölüm korkusu bütün diğer korkuların bir ölçüde kaynağını teşkil etmektedir. Aslında ölüm kaçınılmazdır ve ardında bir bakıma bilinmezlik hakimdir. Bu da insanı bir başka korkuya sevk etmektedir. Esasen ölüm hadisesinin sonu ile ilgili din bize bir takım bilgiler vermektedir. Bunları da insan yetersiz görebilir. Ölümle ilgili korkunun arkasında ölümün gerçekte ne olduğunu yeterince bilememe, ruhun ölümle birlikte ne olacağı, ölümden sonra nefsin nereye gideceği gibi belirsizliklerdir³.

Ölüm Kur'an'da insanın yaratılışından sonra tekrardan Allah'a dönüş, mutlak surette insanın yaşayacağı kaçmasının mümkün olmadığı bir durum olarak görülmektedir. Kur'an'ın ölüm hadisesine bakışı genelde onun mutlak surette

¹ Hick, Değişen Ölüm Sosyolojisi, EÜİF Dergisi, S. 7, s. 90.

² Kübler Ross, Ölüm ve Ölmek Üzerine, s. 30.

³ İbn Sina, Ölüm Korkusundan Kurtuluş Risalesi, s. 6-7.

yaşanacak, korkutucu, pişman edici, boğucu bir deneyim olarak görülmesi noktasıdır. Ölümün nasıl ve ne zaman olacağı ise Allah'ın takdirinde bulunan bir hadisedir. Yine Kur'an'da ölüm anında genelde geçmiş yaşantıdan dolayı insan bir pişmanlık hissetmekte ve cezalandırılacağını düşünerek pişman olmakta, ve kaçmaya çalışmakta, aynı zamanda can çekişerek bundan kurtuluşun mümkün olmadığını da bilmekte ve ayrılış vaktinin geldiğini hissetmektedir¹. Bu yüzden ölüm genelde insanı boğucu ve oldukça ızdıraplı bir hadise olarak görülmüş, insanın ölümü yaşarken her ne kadar etrafında yakınları olsa da yine de bunu sadece kendisi yapayalnız olarak yaşayacağı vurgulanmıştır². Can boğaza geldiğinde insanın yapayalnızlığına, çaresizliğine ve tükenmişliğine özellikle dikkat çekilip³, insanların ölüm hadisesi karşısındaki güçsüzlükleri ve pişmanlıkları üzerinde özellikle durularak sağ olanların düşünmeye ve bundan ibret almaya davet edildiklerini görüyoruz⁴.

Bu ayetlerden anlaşılacağı gibi, ölüm anında insan yapayalnız, çok büyük bir çaresizlik ve korku içerisinde. Daha önce hiç karşılaşmadığı bir durum karşısında, dünyada sevdiklerinden ve değer verdiği her şeyden soyutlanmış, dünyadayken değer verdiği, inandığı şeylerden uzak ve bütün bunlardan kurtulabilmek için yapabileceği hiçbir şey olmadığının çaresizliği içinde kalmıştır⁵. Daha da önemlisi bundan sonrasında neler olabileceği tamamen karanlık ve bilinmez bir şekilde olduğu için panik gibi çeşitli haller yaşamakta ve son çırpınışlar içinde bulunmaktadır. Böyle bir durumda insan dünya hayatında düşünmek dahi istemediği ölümü ya da yok oluşu artık bizzat yaşamakta ve bunu bütün hücrelerinde hissetmektedir. Ölüm hadisesi onun bütün duygusal yapısını etkilemekte ve duygu dünyasını alt üst etmektedir.

Kur'an'da ölüm hadisesine bakışta dikkati çeken bir nokta da varlık hadisesinde olduğu gibi ölüm hadisesinde de Allah bütün sorumluluğu ve karar yetkisini kendi

¹ K. 2, 94; 4, 78; 3, 49; 63, 10; 73, 10-28.

² K. 19, 80.

³ K. 6, 93.

⁴ K. 4, 18; 9, 90.

⁵ Ateş, Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri II, s. 916.

üzerine almakta ve bu noktada da tek hakimın kendisi olduğunu bildirmektedir. Varlığı veren kendisi olduğu gibi yokluğu ya da ölümü tattıran da yine O' dur.

Kur'an'da geçen ölümden kaçmanın mümkün olmadığını belirten¹ ve ölüm anında insanın yaşadıklarını tasvir edip canlandıran ayetlere yaklaştığımız zaman aslında bu tür ayetlerle insanların dikkatlerinin ölüm hadisesi üzerine çekildiğini görmekteyiz. Ölümün her canlının tadacağı bir olay olarak anlatılması ve bundan kaçışın mümkün olmadığı fikrinin insanlara aşılarmaya çalışılması ile aslında ölüm hadisesine insanların dikkatleri çekilerek ölümün insanların şuur sahasına çekilmeye çalışıldığı görülmektedir.

Ölüm anında yaşananların ayrıntılı ve dramatik bir şekilde Kur'an'da tasvir edilmesinin asıl amacı ölüm hadisesine dikkatlerin çekilmeye çalışılmasıdır. Böylece insanların duygu ve düşünceleri ölüm ve ölüm sonrasına çekilmeye çalışılmaktadır. Kur'an'da geçen kıssalarda toplumların helak edilmeleri ve bunların yaşandığı sahnelerin kuvvetli ve canlı şekilde insanlara anlatılması² ile insanlar bunun neden ve sonuçları üzerinde düşünmeye sevk edilmekte böylece ahiret hayatına insanların dikkatleri çekilmektedir. Bununla insanların dünyada yaşayış ve inanışlarından doğan sorumlulukları anlatılarak bu doğrultuda insanlarda davranış değişikliği ve beklenen dini yaşayış seviyesine yükselme ve böylece bilinçli bir dini yaşayış amaçlanmaktadır.

Hiç şüphesiz ölüm düşüncesi ve ölümden hissedilen endişe ve korku dini hayatı etkileyen faktörlerin başında gelmektedir. Bu korkunun din duygusunun kaynağı olduğunu iddia eden çeşitli psikolog ve yazarlar da mevcuttur³. Ölüm tehlikesi ya da maddi ve manevi sıkıntılar ve çaresizlik kendiliğinden dini davranışın en güçlü kaynakları arasında yer almaktadır⁴. Yapılan araştırmalarda ölüm karşısında dinin insana sunduğu telkinin onun Allah'a inanmasında ve dine bağlanmasında önemli bir

¹ K. 21, 35; 33, 16; 4, 78.

² Kur'an'da toplumların helak edilişlerine bir örnek olarak Lut kavminin helak edilişi gösterilebilir: Bk. K. 15, 73-74; 26, 173; 15, 77.

³ Yavuz, Psikanalizde İlk Dini Gelişmelerin Değeri, s. 25,48; Karaca, Ölüm Psikolojisi, s. 243- 244.

⁴ Hökelekli, Din Psikolojisi, s. 90.

etkiye sahip olduğu gör÷lmektedir. Ölüm korkusunun en büyük etkisinin de yaşlılarda gör÷ldüğü araştırmaların bir sonucudur. Dini inancın insana ebedi bir hayat va'd etmesi, insanı dine ve inanca yönelten önemli bir etkidir¹.

Dini inancın ölüm korkusu üzerindeki etkilerini anlamlandırmaya çalışan bir çok araştırma mevcuttur. Bu araştırmaların sonuçları birbirleri ile çelişmekte ve genel olarak bu konuda bir sonuca ulaşamamaktadır. Ülkemizde ve dünyada yapılan araştırmaların sonucu bazen dini inanışla ölüm korkusu arasında bir korelasyon olduğunu göstermiş, ancak böyle bir korelasyonun anlamlı olmadığı ortaya konulmuştur². Ancak ölüm korkusu ile cinsiyet arasında bir bağ kurulabilmiş ve genelde bayanların erkeklere göre daha fazla ölüm kaygısı çektikleri ortaya konmuştur³. Ahiret inancının ve ölümden sonraki hayat beklentisinin insanları rahatlattığı bir gerçektir.

3) Maddi Hayat İle İlgili Korkular

Kur'an'da insana yönelik korku türlerinden bir tanesi de malların, hasadın yada hayatı temin eden şeylerin azaltılması korkusudur. İnsan kendisini her türlü tehditten ve tehlikeden korumak istemektedir. Kendi varlığına karşı tehdit oluşturan şeyler karşısında da insan bu tehlikeden kurtulmak için ondan kaçmak ya da tehlikeyi uzaklaştırmak için kalıp onunla savaşmak gibi tepkiler vermektedir. Ancak tehlike açık seçik karşısında değilse ya da tehlike gelecekte olması muhtemel bir durumsa bu noktada geleceğe yönelik kaygıları oluşmaktadır. İnsan gelecekte olması muhtemel olumsuzlukları ortadan kaldırmak ya da en azından ona karşı hazırlıklı olmak için bugünden hazırlık yapmakta en azından bu gayret içerisinde olmaktadır. Gelecekte olması muhtemel tehdit ve tehlikelere karşı tedbir almanın en belirgin örneği insanın hayatını temin edecek ve zor durumda kaldığı zamanlarda kendisine yardımcı olacak şekilde mal biriktirmesidir. İnsanların mal ve servete olan düşkünlüklerinin altında yatan en önemli sebep kanaatimizce budur.

¹ Peker, Din Psikolojisi, s. 75.

² Yıldız, Ölüm Kaygısı, s. 122; Karaca, Ölüm Psikolojisi, s. 249-255.

³ Yıldız, Ölüm Kaygısı, s. 122.

Kur'an'ın insanların hayatlarını temin etmek için mal biriktirmeleri ve servet edinmelerinden bahseden ayetlerini incelemeye başladığımızda insanların içlerinde mal ve servete karşı olan bu isteğin kaynağının yaratılıştan geldiğini görmekteyiz. İnsanların Kur'an'da mala ve evlada karşı gösterdikleri bu isteğin temelinde yaratılıştaki bunların insana sevdirmesi yatmaktadır¹ ve dolayısı ile de bu istek normal olarak karşılanmıştır². İnsanların hayatı temin etmek için mal ve servete karşı sarf edecekleri gayretlerinin de karşılığı bu dünyada iken verilecektir³.

Kur'an'ın mal biriktirme ve servet edinmeye karşı bakış açısında dikkatleri çeken bir nokta da mal ve servete verilen değerin, sahibi tarafından ne derece kıymet biçildiği konusudur. Burada insan mal-mülk ile denenmektedir⁴. Çünkü mal ve servetin çokluğu bütün toplumlarda insan için birçok noktadan avantaj ve prestij kaynağıdır. İnsanlar zenginleştikçe güç ve otoriteleri artmakta ve insanın iktidarının bir simgesi haline gelmektedir. İnsanlar mal ve servetin insana kazandırdığı artı değerlerin farkındadır ve onu elde etmek için hak, adalet, şeref gibi bir çok değeri hiçe sayabilmektedir. Kur'an böyle bir hareket tarzını benimsemediği ve şiddetle karşı çıktığı için insanların mal ve servete olan hırs ve isteklerini dizginlemek ve ancak meşru zeminlerde onların ona yönelmelerini sağlamak için mal ve servete bu bakış açısıyla bakmaktadır. Bu nedenle bazen Allah, rızık ve mallarını azaltmak ya da arttırmak sureti ile insanları bir imtihana tabi tutmaktadır⁵. Bunu kazanmak için insanların sabretmesi gerekmektedir. İnsanlara malı veren Allah'tır ve dolayısı ile onu geri alan da O'dur⁶. Kur'an insanların fakir veya zengin olmalarında çalışmalarının yanısıra en büyük etkenin yine Allah olduğunu belirtmekte⁷ ve onların bir kısmının diğerlerine göre daha fakir ya da zengin olarak yaratılmalarının asıl nedeninin bir toplum içerisinde iş bölümünün yapılabilmesi ve işlerin belirli bir düzen içerisinde devam ettirilebilmesi

¹ K. 3, 14.

² K. 42, 11-12.

³ K. 11, 15.

⁴ K. 64, 15; 8, 28; 3, 186.

⁵ K. 17, 30; 2, 155.

⁶ K. 29, 62; 30, 37; 34, 35.

⁷ K. 16, 71; 13, 26.

olduğunu belirtmektedir¹. Kur'an'ın mal ve servete bakış açısı bunların ahiret hayatı yanında gelip geçici bir faydadandır ibaret olduğudur². Ona göre mal ve servet bir amaç değil ancak bir araç niteliği taşımaktadır. Asıl amaç ahiret hayatında mutlu olabilmektir. Mal ve servet bu hayatta mutlu olabilmek için dünyada insanın gerekli yerlere harcaması gereken bir araçtır.

Kur'an'da insanların mal ve servetlerinin azaltılmasına sebep olarak bir çok neden gösterilmektedir. Bunlardan en önemlisi insanların Allah ve O'nun elçisine inanmamaları ya da onlara asi olmaları sebebiyledir. Kur'an'da Yahudilerin yoksulluk ve aşağılık damgası yemelerine neden olarak Allah'ın gönderdiği ile yetinmemeleri ve Allah ve rasulü olan Hz. Musa'ya itaatsizlikleri gösterilmektedir³. Allah Yahudileri inanç açısından istediği noktaya çekmek ve ellerinde bulunanla yetinmeyi öğretmek amacı ile fakirleştirmiş ve bunu da hitap ettiği insanlara ilahi bir öğüt olarak sunmaktadır.

Kur'an'da insanların mal ve servetlerinin azaltılmasına bir başka sebep de insanların düşünüp ders almalarını sağlamaktır. Firavun'un kavminin yıllarca yoksulluk, pahalılık ve mahsul noksanlığına uğratılmasının sebebi olarak Kur'an'da insanların düşünüp ders almamaları gösterilmektedir⁴. Aynı şekilde Kur'an'da Allah'ın rızkı dilediğine daraltıp dilediğine de bollastırmasının sebebi olarak insanların ya da iman edecek toplulukların bundan ibret almalarının istenmesi gösterilmektedir⁵.

Kur'an'da peygamber gönderilen her toplumun mutlaka hastalık ve yoksullukla denendiği ya da sınındığı ve bunun sebebi olarak da insanların yalvarıp yakarmalarının istendiği belirtilmektedir. Bu ayetten yola çıkarak Allah'ın insanları zorlayarak onları maddi ve manevi açıdan zayıflatarak kendisine yalvarmalarını sağladığını söylememiz din psikolojisi açısından pek mümkün görülmemektedir. Bu gün yapılan araştırmalarda

¹ K. 43, 32.

² K. 13, 26.

³ K. 2, 61.

⁴ K. 7, 130.

⁵ K. 39, 52.

insanların korkmaları ve güç durumda bulunmalarının dini açıdan kuvvetli bir güdü olduğu ortaya çıkmıştır¹. Ayette özellikle peygamber gönderildikten sonra insanların fakirlikle imtihan edilmesinin anlamlı bir açıklaması mevcuttur ki bu da kanaatimizce insanlar yeni bir dini kabule yönlendirilmekte ve bu yeni dinin insanların içerilerinde ve dış dünyalarındaki hayatlarında yaşanması sağlanmaya çalışılmaktadır.

Kur'an'da Allah'ın insanların mallarından ve hasatlarından azaltmasının bir başka sebebi olarak da nimetlerin kıymetini yeterince bilememeleri gösterilmektedir. Alemde her şeyi Allah verdiği gibi insanların kullandığı ve serbestçe harcadıkları nimetler de Allah'ındır. Bu noktadan hareketle Kur'an'da güven, huzur ve bol şekilde nimetler içerisinde bulunan bir beldeden örnek verilmek sureti ile bu belde yaşayan topluluğun zaman içerisinde nimetlere karşı nankörlük ettiği ve bu insanların açlık ve korku ile cezalandırıldıkları anlatılmaktadır. Sebe' kavminin de Allah'ın nimetlerine karşı şükretmemeleri sebebi ile ulaştıkları medeniyet seviyesi bir anda silinip, yaşadıkları lüks ve ihtişamlı hayat birden yok olup gittiği; yerine fakir ve rezil bir hayat sürdükleri yine Kur'an tarafından ifade edilmektedir². Bu noktadan yola çıkarak insanların fakirlik ve mallardan azaltma ile cezalandırılmaların nedenlerinden biri olarak nankörlük ve Allah'ın nimetleri karşısında şükretmemelerini sıralayabiliriz.

Kur'an'ı incelediğimizde insanların fakirlik ve mallardan ve hasattan azaltma ile cezalandırılma sebeplerinden biri olarak da insanların şımarmaları ve zenginliğin getirdiği güç ve ihtişamdan dolayı kibirlenmeleri gösterilmektedir. Karun kıssasına baktığımızda Karun'un zenginliğin verdiği kibir ve şımarıklık içerisinde bulunduğu, insanların böyle bir yaşam tarzına gıpta ile baktıkları ve Karun'un yerinde olmak istedikleri belirtilmekte ve bu nedenlerden Karun'un helak edildiği bildirilmektedir³. Kur'an tarafından böyle bir yaşam tarzı ve hareketler şiddetle kınanmakta ve bir gün önce Karun'un yerinde olmak isteyenlerin Karun helak edildikten sonra düşüncelerinden dolayı pişman oldukları belirtilmektedir.

¹ K. 7, 94. Krş. Hökelekli, Din Psikolojisi, s. 90.

² K. 34, 15-17.

³ K. 28, 76-82.

Kur'an'da zaman zaman Allah'ın insanları fakirleştirmesi ve mallardan azaltmasının bir başka nedeni olarak da insanların çok zengin olmaları ve rızıklarının bol olarak verilmesi durumunda bu durumu kaldıramayacakları ve haddi aşacakları belirtilmektedir¹. Allah zaman zaman insanların rızıklarında azaltmalar yapmak sureti ile insanları eğitmekte ve doğru noktaya onları çekmeye çalışmaktadır. Kur'an'ın bahsettiği bu durum müsriflerin helak olacağı mesajı ile pekiştirilmekte² ve Allah yolunda mallarını sarf edenler için üzüntü ve korkunun bulunmadığı belirtilmektedir³.

Kur'an'da insanların mallardan ve hasattan azaltma ile korkutulması bir yandan geçmişte yaşanmış olayların tespiti niteliğini taşıırken bir yandan da insanlara bir uyarı olarak nakledilmektedir. İnsanlar Allah'ın koyduğu kurallara riayet etmedikleri müddetçe kendileri için geleceği güvenceye alma ve iktidar göstergesi olarak algılanan malların dün olduğu gibi bugün de insanın elinden alınacağı mesajının altı çizilmektedir. Kur'an'ın karşı çıktığı insanların mal ve servet edinmeleri değil, bunları yaşamlarının gayesi haline getirmeleridir. Böyle bir durumun önüne geçmek için Kur'an sık sık insanları mallardan ve hasattan eksiltme ile korkutmakta fakirlikle insanları tehdit etmektedir. Ancak fakirliğe tamamen insanların yaptıkları hataların bir neticesi olarak bakmak da bir hatadır. Çünkü O bir sınama vesilesi olarak Kur'an'da bizlere sunulmaktadır.

4) Ahiret Hayatını İlgilendiren Korkular

Ahiret sözü Arapça'da son ve sonra, sona ait olan, son gün⁴ anlamında bir kelime olup bu dünyanın sonuna, bu dünyadan sonra başlayan yeni ve sonsuz hayata denilir. Tüm canlıların hayatı belirli bir ömürle sınırlandırılmış ve yaratılan varlıkların mutlaka sonu gelecektir. Kur'an'a göre her şeyi yaratan ve onların sahibi olan Allah yarattığı varlıkların fani olduğunu ve her canlının ölümü tadacağını haber vermektedir. Zaten insan etrafında tüm canlıların teker teker yok olup gittiğini fark etmektedir. İslam

¹ K. 42, 27.

² K. 21, 9.

³ K. 2, 274.

⁴ Sarı, El Mevarid, s. 9.

Dinine göre dünyanın da içindekilerle birlikte yok olacağı bir an gelecektir. Herkes için dünya hayatı sona erecek, arkasından sonsuz bir hayat gelecektir. İşte ahiret İslam Dininde bu dünya hayatının sona erdiği gün demektir.

İslam Dininin inanç esaslarından biri olan ahiret gününe iman Kur'an'ın en fazla üzerinde durduğu konulardan biridir. O ahiret inancına büyük önem vermiştir. Kur'an'da ve İslam Dininde ahiret, insanın ölümü ile başlayıp, kıyametin kopması, ölümlerin tekrar diriltilmesi, mahşerde hesaba çekilerek, işlerine ve ibadetlerine göre cennete veya cehenneme gönderilmesinden sonra sonsuz devam edecek olan bir hayattır.

Kur'an ahiret düşüncesini, zihinlere bazen apaçık delillerle bazen de misaller vermek suretiyle nakşetmektedir. Kur'an'ı incelediğimizde gerçekte ahiretin mahiyetinin dünyada yaşanan hayatın neticelerine, gayelerine ya da yeryüzündeki çabalarının uzun vadede verdiği meyvelere yönelik olduğunu görmekteyiz¹. Dolayısı ile ahiret inancı insanı en güzel biçimde yaratan, ona göz, kulak, dil, akıl, fikir ve sayısız nimetler veren Allah'ın onu boş yere yaratmadığı, hayatının bir gayeye yönelik olduğunu insana düşündürmesi açısından önemlidir. Kur'an'da geçen ahiret gününden bahseden ayetlerin çoğu akıl ve iradesi ile dini tekliflere muhatap olan insanın dinin talepleri doğrultusunda hareket ettiği durumla aksine davrandığı durumdaki akıbetini canlı örnekler ve tasvirlerle görmesi ve kıyas yapmasına ve bunu daima aklında tutmasına imkan tanımaktadır². Dolayısı ile bu dünyanın bir imtihan yeri olduğunu, ne ekerse ahirette onun biçileceğini bilen ve buna inanan insan, dünyada iken iyi işler yaptığında ahirette güzel karşılıklar; kötülükleri işlediğinde azap göreceğini bilecektir³.

Ahiretten bahseden ayetleri incelediğimizde Kur'an'da ahiret tasvirinin genelde cennet zevkleri ve cehennem azabı şeklinde olduğunu görmekteyiz. Kur'an genel olarak mükafat ve ceza hakkında konuştuğu gibi, cennet ve cehennem hakkında da

¹ Bk. Fazlur Rahman, Ana Konuları ile Kur'an, s. 186.

² Krş. İzutsu, Kur'an'da Allah ve İnsan, s. 208.

³ Atay, İslamın İnanç Esasları, s. 197.

konusmaktadır. Bunların yanında en önemlisi olan Allah'ın rızası ve gazabından da bahsetmektedir. Fakat Kur'an'ın ahiret anlayışını temel olarak belirleyen görüş, her insanın dünya hayatında yaptığı işlerin gerçek anlamda şuuruna vardinilacağı gerçeğidir. İnsan bu durumda yaptıklarını, yapmadıklarını, hatalarını karşısında bularak bunların zorunlu ve ebedi sonucuna katlanacaktır¹. Bu halin anlatılması ise dünyadaki tüm yaşantısının karşısına sunulacağını gören ve buna inanan insanın inancının gereği ile tüm hareketlerinin ince bir şekilde kaydedildiğini bilerek derin bir korku ile sorumluluk bilincinin gelişmesini sağlayacaktır.

Kur'an'da son gün, hüküm günü olan ahiret günü kişinin tek başına, yalnız olacağını anlatılması ise ahiret günü ile ilgili olarak insanı müthiş bir korkuya düşüren bir durumdur. Bu sadece yalnız olmak olarak değil, dünya ile ilgili her şeyden, herkesten mahrum olma durumudur. Kur'an'da bu durum tüyler ürpertecek şekilde dile getirilmektedir². Sosyal bir varlık olan insanın yalnızca sevdikleri ve sevdiği şeylerden değil, belki de yaşamları boyunca inandığı, güvendiği, kendisine dayandığı, savunuculuğunu yaptığı, kendilerini yanlış yola teşvik eden kişiler ya da ilahları tarafından da terk edilecekleri, insanların o günün dehşetinden kimseyi göremeyeceğinin anlatılması ve bu durumların tasviri insanın o günün dehşetini düşünerek korkmasına neden olmaktadır. Özellikle haşr günü insanların yalnızca kendi dertlerini, hesaptan yüz akı ile çıkıp çıkmayacaklarını düşüneceklerinden yakınları ile bile ilgilenemeyeceklerini öyle ki annenin bebeğinden vazgeçeceğini anlatan ahiret günü tasvirleri o günün ve ortamın dehşetini gözler önüne sermektedir. Bu dünyada iken fedakarlık timsali olarak bilinen, bir anne için vazgeçilmez temel bir içgüdü olan annelik şefkatinin yok olmasına neden olacak derecede insanın kendi beni etrafında yoğunlaşacağını anlatılması ve bunun canlı tasvirlerle gözler önüne serilmesi insanın o günün dehşetine kapılmasına engel olamamaktadır. Bu canlı tasvirlerle Kur'an kişiye kıyamet gününde tekrar ortaya dökülmek üzere yalnızca amelleriyle baş başa olacağını,

¹ Bk. Fazlur Rahman, Kur'an'ın Ana Konuları, s. 183.

² K. 80, 34-37; 78, 10-14.

bunun dışında yalnız kalacağını hissettirmektedir. “Onun söylediği (tüm mal ve evladına) biz varis olacağız ve o, bize tek başına olarak gelecektir¹” ayeti de bu gerçeği dile getirmektedir.

Ahiret inancının gayesinin belki de daha fazla görüldüğünü söyleyebileceğimiz ahirette amellerin tartılacağından, amel defterlerinin dağıtılacağından ve kişilerin amel defterlerinin kendileri için yeterli olacağından² ve hatta vücut organlarının dahi kişinin kendi yaptıklarına şahitlik edeceğinden bahseden ayetler insanın o gün sığınacak hiçbir yer olmayacağını o anı yaşarcasına hissedecek derecede korkmasına neden olmaktadır. Hüküm günü, karar günü olan ahiret gününde amellerin tartılması, adaletin temini için insan davranışlarının değerlendirilmesi, insanlar arasındaki anlaşmazlıkların sonuçlanması (inanç ve yaşantıları doğru ve yanlış olanlarının belirlenmesi), hakikatin ortaya çıkacağı gün olmasından bahseden ayetler insanın söz, fiil ve davranışlarına dikkat etmesi, savunduğu değerleri ve yaşam tarzını gözden geçirmesini sağlamaya yönelik bir şekilde yer almaktadır. Peygamberlerin kendilerinin bile vahyi hakkıyla tebliğ edip etmedikleri hususunda sorguya çekileceğinden bahseden ayetler de yine ne derece ince bir hesap olduğunu düşünerek insanın korkuya kapılmasına neden olmaktadır. İnsan günahsız olduğu düşünülen peygamberlerin bile hesaba çekileceği bir ortamda belki de hiçbir ümidi kalmayacak derecede korkuya düşebilecektir. O gün hiçbir şeyin gizlenemeyeceği, zerre kadar iyilik ya da kötülüğün yok olmayacağının sık sık tekrarı ise insanı davranışları hususunda sorumluluk hissetmeye; hiçbir şeyin değiştirilmesine fırsat olmayan karar gününden önce hatalarını düzeltmek ya da iyi işlere yönelmek için bu dünyada fırsatı değerlendirmesinin gereğine inandırır.

Kur'an'da ahiretle ilgili tasvirlerin genelde cennet zevkleri ve cehennem azabı ile mükafat ve ceza hakkında olduğuna yukarıda değinmiştik. Kur'an'da insana inanma hürriyetini veren Allah, ona kendi iradesiyle iman veya küfrü seçeceğini ifade etmektedir. Allah insanı iman veya küfrü tercihinde serbest bırakmakla birlikte cennet

¹ K. 19, 80.

² K. 23, 62; 45, 29.

ve nimetlerini hatırlatarak onu imana çağırması; cehennem ve azabını bildirerek küfür ve isyandan sakındırmıştır. İnsanların ahirette çekecekleri azap belki mahiyeti farklı olsa da insanın dünyadan tanıdığı, bildiği nesnelerle ve canlı tasvirlerle anlatılmak suretiyle insan tahayyülüne yaklaştırılmıştır. Cehennem azabından bahseden ayetleri incelediğimizde insanların cehennemde ateşe atılması ve buna bağlı çeşitli cezalandırma türlerini canlı tasvirler halinde görüyoruz¹. Tasvirlerle canlanan sahnelerin en belirgin özellikleri ise insanın bildiği nesnelerden ve olaylardan yola çıkarak ve çok canlı bir anlatımla sanki şu an yaşıyormuş hissi uyandıracak derecede gerçekçi bir biçimde bize sunulmasıdır. Böylece insanların ahiretle ilgili korkuları yakından, yaşıyormuş gibi algılamaları sağlanarak bunun yansımalarının davranışlarında görülmesinin temini amaçlanmaktadır. Cehennemle ilgili sahnelerde Kur'an'ın canlı tasvirler yanında bunlardan daha önemli olan ruhani yönü de vurguladığı, Allah'ın razı olmasının her şeyden üstün olduğu, büyük kurtuluşun da aslında bu olduğunu² ifade ettiğini görmekteyiz.

Cennet zevkleri ve cehennem azabından bahseden ayetlerde vurgulanan en önemli noktalardan biri de insanın elde edeceği mükafat ya da cezanın ebediliğidir. Ebedi mutluluk ve azabın etkisi Kur'an'da etki olarak maddi ve ruhani elem ve lezzet çerçevesinde işlenmiştir. Ölümle başlayan, yeni ve sonsuz bir hayatın başlangıcı olan ahiret inancı ve Kur'an'da bu alemle ilgili tasvirlerle büyük yer verilmesi bir bakıma ölümsüzlük arzusu içinde olan insanın bu arzusuna cevap verir niteliktedir. Çünkü inanan için ölüm bir yok oluş değil, yeni ve ölümsüz bir hayatın başlangıcı olmaktadır. Bu ölümün aşılamazlığı karşısında bocalayan ve uyum arayışı içinde bulunan insan için bir teselli ve tatmin kaynağı oluşturabilir. Diğer yandan insanın bu dünyanın ötesine hedeflerinin olması, insanların gerilimlerini telafi etmeye de yardım eder³. Ancak konuyu cehennem azabının ebediliği açısından düşündüğümüzde insanın yaşayacağı müthiş korku göz ardı edilemez. Sonsuz bir azap tahayyülü ona zor gelir. Kur'an'da

¹ Kutub, Kur'an'da Edebi Tasvir, s. 87-91; Ayrıca Bk. Kutub, Kur'an'da Kıyamet Sahneleri, s. 45-45.

² Krş. Fazlur Rahman, Ana Konuları Kur'an, s. 192; K. 9,72.

³ Hökelekli, Din Psikoljisi, s. 93, 97.

ısrarla kötülük yapanlar için kıyamet gününün ne kadar dehşetli olacağından etraflıca bahsedilse de şüphesiz asıl ceza, bu dünyada kötülük yapanların artık geri dönüş ve telafi imkanlarının olmamasıdır. Bundan böyle tüm fırsatları kaçırmış olmasının verdiği acı ve elemidir. Artık pişmanlıkları fayda vermeyecektir. Onlar için kurtuluş ümidi yoktur. Yine Kur'an'da insanların bu ebedi azap karşısında duyacakları pişmanlık sık sık vurgulanmakta ve insan için kabul edilmez acıların sahnelenişi insana azabın şiddetini daha da hissettirerek korkusunu katlamaktadır. Böyle bir sahne karşısında insanların isteklerinin kabul edilmeyeceği ve sadece bir gün de olsa bu azabın kendilerinden hafifletilmesini isteyen yakarışlara rağmen bunun mümkün olmayacağı nakledilmek suretiyle insan hayalinde böyle bir sahnenin çok daha kuvvetli canlanması sağlanmaktadır¹. İnsan için en zor durum da herhalde budur. Çünkü insan en şiddetli acılara bile bir gün kurtulacağı ümidi varsa katlanabilir. Ancak kurtuluş ümidi yoksa insan için en acı durum budur².

Kur'an'da cehennem hayatı ve bunun ebediliği ile insan dehşete düşürülürken onun tamamen ümitsiz olmaması için cennet ve nimetlerinden ve onun ebediliğinden de bahsedilerek insanların hangi olumsuzluk içinde de olsa yine de kötülüğü bırakıp beklenen dönüşü sağlamaya imkan olduğu hissettirilir. Böylece insanlar sürekli beklenen çizgiye getirmeye teşvik edilerek kurtuluşa ermeye özendirilmiştir. Cennet nimetleri akla hayale sığmayacak güzellikler içinde sunulurken, Kur'an'da cennet hayatının güzelliğinden, verdiği saadetten, bu mutluluğun sonsuzluğundan da bahseden de pek çok ayet vardır. Tabi ki cennetteki nimetlerin en büyüğü olarak da Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak gösterilmektedir³. İnanan ve fazilet sahibi insanların en büyük mükafatı Allah rızası olmasına karşılık inanmayan, kötülük yapan kişilerin en büyük cezası da Allah'ın onlardan razı olmamasıdır.

¹ Çeşitli örnekler için Bk. K. 14, 42-44, 48-51; 22, 19-21; 23, 103-106; 23, 64-68; 25, 11-13; 36, 7-9, 49-54; 37, 11-26; 35, 15-16; 39, 24-26; 40, 49-52; 43, 74-77; 44, 38-50; 47, 15; 73, 17-19.

² K. 2, 86, 123; 4, 123; 16, 86-87; 32, 13-14; 34, 30, 39-42, 51-54; 40, 70-77; 46, 32-35; 58, 17-19.

³ K. 72, 9, 72.

Kur'an'da ahiret hayatı ile ilgili korkutma ve müjdelemeler, ceza ve mükafatlardan bahsetmek suretiyle insanlar düşündürölmeğe ve bilinçli hale getirilmeğe çalışılmaktadır. Bunun için insanlar sürekli sorumluluklarını bilmeleri noktasında uyarılmakta; içlerindeki geleceğe ait endişeleri temizlenmeğe özen gösterilerek yaşayışlarına yön vermeleri sağlanmaya çalışılmaktadır. Esasen din insanı imana ve salih amellere sevk edip, kötülüklerden alıkoymak, ahlakını güzelleştirmek, böylece onun hem bu dünya hem de ahiret saadetini sağlamak için gönderilmiştir. Bu nedenle Kur'an'da bu dünyadan sonra ebedi olacak ahiret hayatı ile ilgili hemen hemen her surede geçen bilgiler, uyarılar ve hatırlatmalarla insanların hayatlarına bir yön ve hedef çizilerek yaratılıştaki gayelerini unutmamaları sağlanmaya çalışılmıştır.

Herkesin bu dünyadaki hareketlerinden dolayı sorguya çekileceğine, hiçbir şeyin gizli kalmayacağına, mükafat ve cezanın varlığına, ilahi adaletin eninde sonunda gerçekleşeceğine, ahiret gününün varlığına inanç her ne kadar insanda ince bir hesaba karşı korku uyandırır da aynı zamanda onun bağışlanma ümitlerini yeniler, acılarını hafifletir.

5) Bağışlanmama ve Dinsel Başarısızlık Korkusu

İnsan hayatı boyunca kendisini tehdit eden bir çok şeyle karşı karşıya kalabilir. Bununla ilgili endişeleri kendi varlığına yönelmiş tehlikeler olabileceği gibi, onun geleceğine yönelmiş endişe kaynakları da olabilmektedir. İnsan hayatı boyunca bir şeyler yapmakta, bazı hedeflerin peşinde koşmaktadır. O bir yandan geçmişteki yaşantısı ve deneyimleri ile birlikte bu günü yaşarken bir yandan da geleceğe yönelik, geleceği emniyete almak için faaliyetler içerisinde bulunmaktadır. Onun bütün çabası kendisinin ve sevdiklerinin geleceğini kurtarmaya çalışmasından ibarettir.

Kur'an'ı incelediğimiz zaman insanın gelecekle ilgili beklentileri açısından onu endişeye sevk edecek bazı tehditlerin bulunduğunu müşahade ederiz. Kur'an'da geçmişteki bir takım yaşantılardan ve deneyimlerden bahsedilmek sureti ile insanın kendisinin aynı akibete uğrayabileceği mesajı ona verilmektedir. Geçmişte yaşamış

insanların başlarından geçen ve onların yaptıkları hatalar nedeni ile çok ağır bir şekilde cezalandırıldıklarını belirten ayetler insanı, kendisinin de aynı akıbeti uğrayabileceği hususunda endişeye sevk etmektedir. Diğer yandan Kur'an'da insanın bazı suçları işlemesini önlemek için açıkça tehdit eden ayetlerin de mevcudiyeti insanın geleceği hususundaki endişelerini daha da güçlendirmektedir. Çünkü o, hem bu dünyada, hem de diğer alemde mutlu olmak, rahat yaşamak ve tehlikelerden uzak olmak ister. Kur'an'da geçen ve insanın bazı suçlar nedeni ile bağışlanmayacağını bildiren ayetler insanın suçluluk duygusunu arttırmakta ve kurtuluş ümidinin azalmasına neden olmaktadır. Böylece insan, kendi ruhunda bağışlanmayacağını ve bütün yaptıklarının boşa gideceğini düşünebilmekte ve insan böyle bir duruma düşmekten endişe duymakta ve korkmaktadır.

Kur'an'ı incelediğimiz zaman insanın bir çok nedenden dolayı Allah tarafından lanetlendiği ve bu sebeple de çok ağır şekilde cezalandırılacağını bildiren ayetler mevcuttur. İnanan bir insan için Allah tarafından lanetlenmek, geleceğinin yok olması, bağışlanmama dolayısı ile hem bu dünyada, hem de diğer alemde çok ağır cezalara çarptırılmak anlamına gelmektedir. Bu ayetleri incelediğimizde Allah'ın lanetine neden olan bir çok suçun mevcudiyetine şahit oluruz. Bu suçların başında Allah'ın getirdiği inanç sistemini bilinçli olarak bozmaya çalışmak gelmektedir. Böylesi bir hareket insanın sadece kendisini değil, aynı zamanda kendisine inanan ve güvenen diğer insanların da inançlarını bozmak anlamına gelmektedir. Bu ferdi bir suç niteliğinin dışında daha fazla toplumsal bir suç niteliği taşımaktadır. Bu suçlularda dikkati çeken bir nokta da gerçekleri bildikleri halde bilinçli bir şekilde bu suçu işlemeleridir. Gerçekleri bilmemek hafifletici bir neden olabilirken, bu suçun bilinçli yapılması karşılığındaki cezanın çok daha kuvvetli bir şekilde verilmesi sonucunu doğurmaktadır. Allah'ı kendisine yakışmayan şeylerle itham etmek ve bunu bilinçli şekilde yapmak da insanın lanetlenmesine neden olan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca diğer insanların Allah'a inanmamaları için çaba sarf edenler de Allah'ın lanetlemesine

uğrayan kişiler olarak bizlere anlatılmaktadır. İnsanların kafir olarak bu dünyadan ayrılmaları ise Allah'ın lanetini almak için insana yetmektedir¹.

Kur'an'da bir çok ayette insanların işledikleri suçlar nedeni ile bu dünyada cezalandırıldıkları bildirilirken birçok ayette cezalandırılmanın diğer aleme bırakıldığı da bildirilmektedir. Bu ayetlerden anladığımız kadarı ile insanların işledikleri suçlar cezasız kalmayacak; ister bu dünyada isterse diğer dünyada olsun bir gün mutlaka insanlar işledikleri günahlar nedeni ile hesaba çekileceklerdir. Kur'anda bir çok ayette insanların son pişmanlıklarının, onların cezalandırılmalarını önlemediği belirtilmekte ve bu duruma gelmeden yapılan yanlışlıklardan vazgeçmeleri hususunda insanlar uyarılmaktadır².

Kur'an'da geçen insanın geleceğine yönelik korkutma ve tehditlerin asıl amacı insanın ruhi gerginliğini belirli bir seviyede tutmaktır. Böylece insan geleceğini tehdit altında görmekte ve bu tehditten kurtulmak amacı ile daima uyanık ve tetikte bulunmaktadır. Ancak devamlı tehdit altında bulunan insanın geriliminin onun ruhsal yapısında dengeleri bozabileceği de bir gerçektir. Çok şiddetli ve dayanılmaz bir hal aldığı anda insanlardaki suçluluk duygusu ve bağışlanma ümidinin yitirilmesi hallerinde insan dini hayattan tamamen uzaklaşma gibi bir eğilim içerisine de girebilmektedirler³. Bunun gibi olumsuz durumları önlemek amacı ile Kur'an ceza ile ilgili ayetlerinin yanı sıra bir çok yerde insanları bu duygudan uzaklaştıracak bağışlanma ve tövbe ayetlerini de beraber getirmektedir. Böylece kurtuluş ümidi ile suçluluk duygusundan insanlar kurtarılmakta ve rahatlatılmaktadırlar. Bir yandan bağışlanmama ve dinsel açıdan başarısız olmakla korkutulup insan, bu tehlikeye karşı kendisini korumaya çağrılırken diğer yandan da bağışlanacağı ümidi desteklenmek sureti ile onun üzerinde ki ruhsal gerilim azaltılmaktadır. Bu da insanda onu dine karşı güdüleyici bir etki yapmaktadır⁴.

¹ K. 2, 159, 161-162; 4, 46-47, 51-52, 117-118.

² K. 8, 54; 20, 78; 26, 66; 28, 40; 43, 55; 51, 40.

³ Hökelekli, Din Psikolojisi, s. 106.

⁴ Peker, Din Psikolojisi, s. 76.

6) Sosyal Başarısızlık Korkusu

İnsan toplu olarak yaşayan bir varlıktır. Onun toplum içerisinde yaşayabilmesi için bir takım toplumsal ve bireysel kurallara uyması gerektiği gibi toplumun da hayatını sürdürebilmesi için bir takım kurallar ortaya koyması ve fertleri bunlara uymaya zorlaması gerekmektedir. Dinler genelde toplumun ayakta kalabilmesi için bir takım kurallar getirmekte ve kendisine inananların bunlara uymasını istemektedir.

Kur'an'ı incelediğimiz zaman bir çok ayette geçmişte yaşamış olan toplumların çeşitli nedenlerden dolayı ortadan kalktıklarını anlatan bir çok ayetler mevcuttur. Bu ayetlerde bazı toplumların tarih içerisinde genelde de medeniyet seviyelerinin en parlak dönemlerinde çeşitli nedenlerden dolayı ortadan kaldırıldıkları ve bu medeniyetlerin sosyal açıdan başarısız oldukları bildirilmektedir¹. Bu toplulukların genelde bir tabii afet nedeni ile ortadan kalktıkları bildirilmekte, özelde ise Allah tarafından medeniyete bir son verildiği görülmektedir. Bununla birlikte bir medeniyetin ortadan kalması yeni bir medeniyetin ortaya çıkmasına neden olabildiği gibi, medeniyete yeni bir topluluğun elinden son verilmesi de mümkündür².

Tarih içerisinde yaşamış, ancak sosyal açıdan tamamen başarısızlık örneği gösteren toplumların yıkılışlarının ya da Allah tarafından ortadan kaldırılışlarının bir çok nedeni Kur'an'da zikredilmektedir. Bu nedenleri incelediğimiz zaman genelde bir toplumun tarih sahnesinden silinişine sebep olan en büyük yanlışın, Allah'ın göndermiş olduğu yeni dini, ahlaki ve sosyal düzene karşı ilgisiz kalmak olduğunu görmekteyiz. İnsanların gönderilen peygamberin uyarılarını dinlememeleri, onunla alay etmeleri de o topluluğu ortadan kaldırmak için bir neden olarak gösterilmektedir. Ayrıca peygamberin şahsına yapılan saldırılar ve yeni getirdiği dine karşı alaylı davranışlar toplumun tarih sahnesinden silinmesine neden olan olaylar arasında zikredilmektedir. Bunların yanısıra Allah'ın nimetleri karşısında nankörlük etmek, peygamberi ve Allah'ı yalanlamak, toplumun elebaşları tarafından kötülüğe sürüklenmeleri ve bunun neticesi olarak

¹ K. 14, 19;15, 2-5; 19, 74, 98; 20, 128; 21, 6, 11-12; 23, 48; 26, 139.

² Fazlur Rahman, Makaleler I, s. 33.

Allah'ın emirlerini hafife alma ve bunları inkar, zulüm ve işkence gibi nedenler de bir toplumun ortadan kaldırılmasının nedenleri arasında sıralanmakta¹ ve zulmeden toplulukların zaman içerisinde kendileri zulüm gören topluluklar haline geldikleri belirtilmektedir.

Toplumların ortadan kalkmasına neden olan kötülükler çok çeşitli olabilmektedir. Bu nedenler bazen iktidarı elinde bulunduranların diğer gruplara iktisadi baskı yapmaları, onları sömürmeleri olabilmektedir veya yoksulları ya da değişik sınıfları siyasi baskı altında tutma şeklinde ortaya çıkabilmektedir. Bu durumda genelde ezilenler zamanla hakim konuma geçmekte, ezen zümre ise zayıf ve ezilen zümre haline gelmektedir. Firavun ve Yahudilerin durumu buna örnek olarak gösterilebilir. Bunun yanında kötülükler Nuh ve Lut peygamberlerin kavimlerinde olduğu gibi puta tapma ya da kötülük için sınırsız hürriyet şeklinde toplumda kendisini gösterebilir. Bu gibi durumlarda bozukluk toplumun içerisine yerleşince ona karşı ya toplum içerisinden kuvvetli bir muhalefet gerçekleşir ve toplum temizlenir ya da dışarıdan bir takım kuvvetlerin etkisi ile toplum daha temiz bir hale gelir. Genelde birincisinin gerçekleşmesi Kur'an'da daha çok görülen bir durumdur. Bazen de toplumun temizlenmesi içeriden mümkün olmamaktadır. Bu durumda dışarıdan gelen bir kuvvetle toplumun temizlendiğini ya da ortadan kaldırıldığını ve yeni bir toplumun hayat bulduğunu görmekteyiz².

Kur'an'da toplumların yıkılışları ya da helak edilişleri sık sık tekrarlanan bir husustur. Bu tekrarlarda medeniyetlerin yıkılışları çok canlı bir şekilde insanlara anlatılmakta ve böyle duruma düşmemeleri için sık sık uyarılmaktadır. Bu durum insanda kendisinin ve içerisinde yaşadığı toplumun aynı akibetlere uğrayabileceği şeklinde bir korkuya kapılmasına neden olmakta, kendisi ve toplumunun bir başarısızlığa uğramaması noktasında onu endişeye sevk etmektedir. Böylece insan

¹ K. 2, 85; 4, 153; 6, 45, 123, 129, 144; 7, 64, 72, 77-78, 96-102, 177, 181-182; 8, 54; 11, 116; 14, 28; 17, 16; 22, 45-46; 47, 38.

² Fazlur Rahman, Ana Konuları Kur'an, s. 99-100.

geleceğe yönelik endişeler duymakta ve bu endişelerin gerçekleşmemesi için gerekli tedbirleri almakta ya da üzerine düşen görevleri yerine getirmektedir.

IV. Kur'an'da Sözü Edilen Korkuların Özellikleri

Kur'an'da geçen insanı korkutmaya ya da uyarmaya yönelik korkularla ilgili ayetleri incelediğimiz zaman genelde insanın direk olarak korkutulmadığını görmekteyiz. Genel olarak insana yönelik korkular Kur'an'da daha önceden yaşamış insanların ya da toplumların başlarından geçen olaylar anlatılırken insanın içerisine korkular yerleştirilmektedir. Çünkü Kur'an'da geçen kıssalar genelde insanların ibret almaları için anlatılan olaylardır ve insanı en iyi şekilde etkileyecek tarzda anlatılmaktadır. Kıssalarda geçen olaylar anlatılırken bir yandan insanın ilgisi bu noktaya çekilmekte, diğer yandan da birçok ayette de bunların insanların ibret almaları için anlatıldığı belirtilmektedir.

Kur'an insanın her yönüne hitap etmekte ve insanlara korkuyu hissettirirken ederken onun hiçbir yönünü eksik bırakmamaktadır. Kur'an'da geçen korku türlerini dikkatlice incelediğimizde insanların mallarından ve geçimlerini sağladıkları gelirlerin eksiltilmesinden bahsedilmek suretiyle onun dikkati bu yöne çekilmekte ve muhtemel tehlikelerden korkması ve tedbir alması sağlanmaktadır. İnsanın fiziki varlığına yönelik ölüm ve yok olma gibi olaylardan bahsedilerek onun zaten içerisinde mevcut olan korkuları harekete geçirilmektedir. Hayatı tehdit eden korkulardan bahsetmek sureti ile Kur'an insanların bu yönüne dikkatleri çekmekte ve bütün her şeyin kaynağının ve asıl nedeninin Allah olduğu gerçeğinin altı çizilmektedir. İnsanların hayatlarını tehdit eden korkulardan ve afetlerden bahsedilmek sureti ile insanların bu noktada korkularını harekete geçirmekte ve böylece bunlara karşı tedbir almaları ve başa çıkamadıkları durumlarda Allah'a sığınmaları sağlanmaktadır. Sosyal açıdan başarısız olma korkusu insana çeşitli örneklerle sunularak insan Allah'ın bu konularda getirdiği kurallara uymaya davet edilmektedir. Böylece toplum düzenini bozacak hareketlerden kaçınılması sağlanmaktadır. Ayrıca bağışlanmama ve dolayısı ile dinsel açıdan

insanların başarısız olabilecekleri hatırlatılmak suretiyle onun böyle bir durumda kalabileceği endişesi verilmektedir. Böylece insanın, kendisini dini açıdan başarısızlığa götürecek nedenler üzerinde düşünmesi sağlanmakta ve bu sayede yaşayışını Allah'ın istekleri doğrultusunda gerçekleştirmesi sağlanmaya çalışılmaktadır. Ahiret hayatı ve orada insanın maruz kalacağı acılar anlatılmak sureti ile insanların dikkatleri ahiret hayatına çevrilmekte ve kendisinin de böylesi acıları çekebileceği yönünde endişesi arttırılmaktadır. Kur'an'da insana yönelik korkular insanı her cephesinden sarmakta ve onun hitap etmediği bir yönünü bırakmamaktadır. İnsanın hem maddi yönü, hem de manevi yönü ihmal edilmemektedir. Onun geçmiş, hal ve gelecek çizgisi içerisinde her türlü korkusu ve endişesi harekete geçirilmektedir.

Kur'an'da insana yönelik korkuların diğer bir karakteri de onların tam bir ölçü içerisinde insanın içerisinde yerleştirilmesidir. Korku ve endişenin yeterli dozda insana verilmesi durumunda bunun hedeflenen amaca uygun olarak insanı harekete geçirdiği bir gerçektir. Ancak bu doz biraz artırıldığında ya da insanın kaldırabileceğinden daha fazla bir baskı unsuru oluşturduğunda ise istenen hedefe ulaşmada bir engel teşkil ettiği de genelde psikologlar tarafından dile getirilmektedir. Korku ve kaygının insanda yüksek dozlarda hissettirilmesi kısa süreli durumlarda hedefe ulaşmada belirli bir artışı getirebilmektedir. Ancak insan hayatı uzun bir süreçtir ve Kur'an'ın hedefi ise bütün hayatı boyunca insanı belirli doğrultuda hareket ettirmektir. Kur'an korku duygusunu kullanmak sureti ile insana kendisini kontrol etme imkanı vermekte, tehlikeyi düşündürmekte, korkuyu hatırlatmak suretiyle istenen rotadan sapmış nefisleri kendisine getirmekte ve kalpleri yumuşatarak insanı istenen noktaya ulaştırmaktadır¹. Kur'an'da insanlara verilen korku ve endişenin dozu çok iyi bir şekilde ayarlanmıştır ve insan psikolojisine uygun bir tarzda ve dozda insana verilmektedir.

Kur'an'da insana yönelik korkuların diğer bir özelliği de insanı zihinsel açıdan tam olarak kuşatmasıdır. Kur'anda geçen insana yönelik korkular insanla genelde duygusal bir tarzda ve oldukça dramatik olarak nakledilmektedir. Böylece insan

¹ Kutub, Fi Zilal il Kur'an II, s. 1124.

duygusal açıdan Kur'an'ın etkisi altına girmektedir. Kur'an korkular vasıtası ile insanın düşüncelerine hitap etmekte onun düşünmesini ve geçmişte yaşananlardan ibret almasını sağlamaktadır. Kur'an'ın insanları korku ile etkilemesi esnasında istekler de devreye girmektedir. İnsanlar geçmişte yaşanmış olaylara bakarak onların sonlarını görerek onlar gibi olmamak isteğine sahip olmakta ve hayatını bu yöne yöneltmektedir.

Kur'an'da bahsedilen insana yönelik korkulara baktığımızda genel olarak ahiret hayatı ile ilgili korkularını ve bağışlanmama korkusunun insan ruhundaki kaygı duygusuna daha yakın olduğu kanaatindeyiz. Kaygı ile korku arasında ki farklardan yola çıkarak bu tür korkuların insan ruhunda daha geniş bir zamana yayılması ve insanın direk olarak karşıda bulunan bir nesneden ziyade daha çok gelecekle ilgili ve bunun olması muhtemel bazı durumlardan kaynaklanması bizim kanaatimizi güçlendirmektedir. İnsanın günlük yaşayışında her an karşılaşabileceği ölüm, hastalanma, gelirlerinde meydana gelebilecek azalmalar ve toplumsal açıdan yaşayabileceği başarısızlıklar ile ilgili korkular ise daha çok insan ruhundaki korku duygusu ile alakalıdır. Bu tür korkuların insanın her an karşılaşabileceği türden korkular olması ve genelde bu tür korkutmaların etkisinin daha yüksek olarak insan ruhunda hissedilmesi bizi bu kanaate yönlendirmektedir. Ayrıca bu tür korkuların etkisinin daha kısa süreli olması da bizim bu kanaate sahip olmamıza neden olan durumlardan biridir.

Kur'an'da geçen insanı etkileyen ve yönlendiren korkular ister kaygı ya da endişe duygusuna yakın olsun, isterse de korku duygusu ile daha fazla alakalı gibi görülsün, insanı etkilemekte, halde ve gelecekte davranışlarını yönlendirmesinde etkili olmaktadır. Bu tür korkuların Kur'an'da veriliş dozu insanı ne tamamen bu korkuların etkisi altına alacak, ne de tamamen bu korkulardan habersiz şekilde hayatlarına devam etmelerini sağlayacak noktadadır. Bu iki durum da aslında Kur'an'ın istemediği durumlardır. O insanları etkilemek sureti ile onların duygu, düşünce ve yaşayışlarını kendi istediği doğrultuya getirmek istemektedir.

E. DİNİ YAŞAYIŞTA KORKUNUN ROLÜ

I. Kur'an'da Korkutmanın Hedefi

Kur'an'ın insanı değişik şekillerde ve durumlarda değişik vasıtalarla korkuttuğunu ya da korku duygusunu onun içine üflediğini bilmekteyiz. O bazen insanı günlük hayatta karşılaştığı ya da karşılaşma ihtimalinin oldukça yüksek olduğu durumlarda korkutmakta, bazen de bu dünyada iken karşılaşması mümkün olmayan kıyamet, cehennem ve benzeri durumlarda uyarmakta ve korkutmaktadır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Kur'an korkularla insanı çepeçevre sarmakta, her yönden onu kuşatmaktadır.

Kur'an'ı incelediğimiz zaman bir çok ayette insanların değişik şekillerde korkutulduğundan bahsedilmektedir. Bir çok ayette de ayetlerin gönderilme sebebi olarak korkutma zikredilmektedir¹. Aynı zamanda bir çok ayette Kur'an'ın indiriliş amacı olarak düşünüp öğüt alabilecek insanlar için bir öğüt olarak indirildiğinden bahsedilir². Yine bir çok ayette Allah tarafından gelebilecek bir azap için insanları uyarmak için Kur'an'ın indirildiği belirtilmektedir³. Bazı ayetlerde ise Kur'an'da anlatılan kıssaların geçmiş insanlardan günümüze yansıyan bir ışık olmaları ve takva sahipleri için de bir öğüt olduğu belirtilmektedir⁴. Bu ayetlerdeki ifadeden Kur'an'da korkutma işinin bilinçli bir şekilde ve bazı nedenlerden dolayı olduğunu anlamaktayız.

Korkutmanın nedenleri açısından meseleye yaklaştığımız zaman Kur'an'ın insanın başı boş yaratılmadığını belirttiği ayetlerin mevcudiyeti ve yer yüzünde Allah'ın halifesi olarak insanın seçilmiş olması gibi nedenlerden dolayı onun uyarılabileceği ortaya çıkmaktadır. Kur'an insanoğlunun tavır ve davranışları hakkında genel olarak eleştirici bir tavır sergiler. Bu eleştirinin dozunun bazen aşırı dereceye kadar götürüldüğü bilinmektedir. Bu noktada Kur'an'ın uyarı ve yol göstermelerinin

¹ K. 17, 59.

² K. 20, 3, 113; 19, 87.

³ K. 18, 1,2; 21, 45.

⁴ K. 24, 34.

altında yatan asıl neden bireyi aslında aşağılamak değil, onu her açıdan daha üst noktalara ulaştırabilmektir. Bu ancak muhatapların gerçek manada Kur'an'ın inanç sistemini kabul etmeleri ve kendisi gibi aynı inanca sahip diğer insanlarla beraber bir müslüman bir toplumun inşası ile olabilmektedir¹. Bunun için ne gerekli ise bu devreye sokulmalıdır. Korkutma da bu amaca ulaşmak için kullanılabilecek bir araçtır ve Kur'an onu oldukça verimli bir tarzda kullanmaktadır.

Kur'an korkular vasıtası ile insanı her yönden kuşatmakla onun ilgi, istek, duygu, düşünce ve tasavvurlarını harekete geçirmektedir. Böylelikle Kur'an insanın gerçekleri görmesini sağlamaya çalışmakta ve kendi istediği noktaya doğru insanları yönlendirmektedir. Bu yöneliş iki şekilde olabilmektedir. Bunlardan birincisinde muhatabının inanış ve davranışları hedef alınmakta öncelikli olarak onun inancının Kur'an'ın isteği doğrultusunda değiştirilmesi amaçlanmaktadır. Bununla birlikte insanların davranışlarını değiştirmek ve istenen yönde geliştirmek Kur'an'ın amaçladığı noktalardan bir başkasıdır. Yönlendirmenin ikinci evresi ise artık Kur'anın istediği şekilde inanan ve onun isteği doğrultusunda hareket eden insanın davranışlarında daha iyiye yönelmesi ve beraberinde de devamlılık ve samimiyet amaçlanmaktadır.

1) Korkutma ile Etkileme ve Davranış Değişikliğine Yöneliş

Kur'an'ın insanları korkutmasının nedenlerinden bir tanesi öncelikli olarak onu etkilemektir. Kur'an çok çeşitli şeyleri devreye sokmak sureti ile onu etkilemeye çalışır. Bu etkileme vasıtalarından bir tanesi insanı her yönden kuşatmak sureti ile onu uyarmasıdır. O bir yandan insanın değer verdiği ve geçim kaynağı olarak gördüğü şeyleri ortaya sürmek sureti ile bunu daha önce insanların çeşitli sebeplerle kaybettiklerini söylemek sureti ile ve bu kaybedişteki etkin gücün Allah olduğuna da dikkat çekerek onu etkilemeye çalışmaktadır. Diğer yandan Kur'an insanın içinde yaşadığı toplumu hedef almakta ve bunu kaybedebileceği uyarısını insana yapmaktadır. Bunlarla beraber insanın kendi varlığına da dikkatleri çekmek sureti ile varlığın asıl

¹ Fazlur Rahman, Makaleler I, s. 34-35.

kaynağının Allah olduğunu vurgulayarak ona yönelik tehditlerde bulunmakta ve böyle bir durumda kurtuluşun ancak yaratıcının elinde olduğunu bildirmektedir. Böylece Kur'an insanın kendisini malını mülkünü ve içinde yaşadığı toplumu hedef almakta ve bu noktalardan insanı kuşatmaktadır. Ancak kuşatma bununla bitmemekte, insanın geleceğine dair yoğun uyarılarla birlikte geleceği açısından da insan kuşatılmaktadır. O artık her yönden Kur'an'ın etkisi altındadır başka bir deyişle de o artık her yönden Kur'an'ın uyarması ve tehdidine maruz kalmaktadır.

Kur'an insanı etkilemek için onun zihin dünyasına yönelmektedir. Aslında insanı gerçek manada insan yapan ya da diğer canlılardan ayıran en büyük özelliklerden birisi ve hatta en önemlisi onun zihinsel ve ruhsal güçleridir. Kur'an bu durumun farkındadır ve bilinçli olarak bu zihinsel ve ruhsal güçleri etkilemeye çalışmaktadır. Bunu yaparken bir yandan onun duygusal alemine girmekte ve onu etkilemekte, diğer taraftan onun ilgilerini harekete geçirmekte ve isteklerini etkilemeye ve yönlendirmeye çalışmaktadır. Bu etkileme ve yönlendirme faaliyeti esnasında onun tasavvurlarını etki altına almaya çalışmakta ve bu sayede amacına yönelik olarak onu daha etkili şekilde yönlendirmeye çalışmaktadır. Bütün bu çalışmaların yönlendiği diğer bir nokta da insanın düşünceleridir. Duyuları etkileyerek onun ilgi ve isteklerini yönlendirerek ve tasavvurlarını da devreye sokmak sureti ile insanın düşünceleri etkilenmekte ve Kur'an'ın istediği yönde bir ilerleme sağlanmaya çalışılmaktadır.

Kur'an'ın etkilemeye çalıştığı ruhsal fonksiyonlardan bir başkası insanın duygulardır. İnsan duygularla dünyaya gelmektedir. Onunla birlikte uyanan duygular, onun ruhsal hayatında önemli etkileri bulunan ruhsal kuvvetlerin başında gelmektedir. Psikologlar duyguya çok değişik yaklaşımların tarafından yapıldığı bir gerçektir¹. Duygu çeşitli eğilimlere ve fiillere ait durumların doğrudan doğruya farkına varılması durumudur. Başka bir deyişle ruhi güçlerin, güdülerin ve davranışların ortaya çıkması halidir². O bu hali ile insanın fiillerine ve davranışlarına en büyük etkiyi yapan ve onları

¹ Duyguya yapılan yaklaşımlar için Bk. Yavuz, Çocuğun Dünyası ve Gelişme, s. 29-32.; Ayrıca Bk. Yavuz, Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi, s. 30-34.

² Yavuz, Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi, s. 29.

yönlendiren güçlerin başında gelmektedir. Kur'an insanın ruhsal güçleri içerisinde duyguların konumuna uygun olarak hareket ederek çeşitli şekillerde onun duygusal yönünü etkisi altına almaya çalışmaktadır. Kur'an bunu yaparken insanların daha önceden yaşadıkları olayları ve bu olayları yaşayan insanların ruh hallerini muhatabına anlatmak sureti ile onun duygusal dünyasına yönelmektedir. Bir yandan insanların sevinçlerini, yaşadıkları başarıları ve ulaştıkları hedefleri gözler önüne sermekte, diğer yandan da insanların üzüntülerini, başarısızlıklarını ve ruhsal çöküntülerini çok çarpıcı şekilde bizlere anlatmakta ve dolayısı ile insanın duygusal yönünü harekete geçirmektedir.

Kur'an'ın hedefine ulaşmak için kullandığı ruhsal fonksiyonlardan bir başkası ise ilgililerdir. İlgiyi ruhen iştirak etme hadisesi, bir şeye karşı iradeli ve içten gelen yöneliş olarak tarif etmemiz mümkündür. Bununla birlikte ilgiye duygu ile kaynaklanan ve duygusal iradenin desteği ile sürekliliğini devam ettiren ruhsal bir kuvvet olarak bakmamız da mümkündür¹. Kur'an ilgilerin insan için önemini farkındadır ve onun bu gücünden faydalanmak için girişimde bulunmaktadır. Kur'an insanın ilgisini çekmek için bazen çok güzel cennet manzaralarını onun karşısına çıkarmakta, bazen de insanın çok şiddetli şekillerde acı çektiği, pişmanlık duyduğu cehennem manzaralarını devreye sokmaktadır. İnsanın güzele olan zaafı ve çirkinden kaçmak için gösterdiği gayreti çok iyi kullanmakta ve bu durumdan faydalanmak sureti ile ilgilerin Kur'an üzerinde yoğunlaşmasını sağlamaya çalışmaktadır. Diğer yandan insanın bu dünyada istediği, hayranlık duyduğu ve sahip olmak için çaba sarf ettiği şeyleri de ahirette vaat etmekte, öte yandan istemediği şeylerle de karşılaşabileceği uyarısı ile onun ilgisini kendi üzerinde toplamayı amaçlamaktadır.

Kur'an'ın insanları etkilemek için kullandığı diğer bir araç da onun istekleridir. İsteğin ne olduğu ve neden kaynaklandığı üzerinde geniş tartışmaların yapıldığı bilinen bir gerçektir². İstek, mevcut davranış imkanlarına dayanarak ferden içinden gelen

¹ Krş. Yavuz, Çocuğun Dünyası ve Gelişme, s. 43.

² İstek üzerinde yapılan tartışmalar için Bk. Yavuz, Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi, s. 88; Ayrıca Bk. Yavuz, Çocuğun Dünyası ve Gelişme, s. 52-55.

kararından sonra, içinde bilinçli bir şekilde hissettiği ruhi ve zihni güçlerin ya da fonksiyonların belirli bir gayeye ulaşmak için harekete geçirilmesi hadisesidir¹. İsteğin belirmesi için bir şeye karşı seçilebilecek ya da en azından onu içten karar vermeye götürebilecek bir durumun olması gerekmektedir. İnsan isteği doğrultusunda ilerleyebilmek için ruhi ve bedensel güçlerini harekete geçirmeye hazırdır ve bunda da bilinçlidir. Kur'an insanın ruhsal ve zihinsel hayatı için isteklerin öneminin farkındadır. Bundan yararlanmak ve istediği doğrultuda insanı etkilemek için onun isteklerinden faydalanmaya çalışmaktadır. Kur'an bir yandan insana cennet tasvirlerini sunmakta ve oradaki hayatı çok güzel ve ilgi çekici bir tarzda muhatabına sunmakta; diğer yandan insanın dünya hayatında karşılaşılabileceği güçlükleri ve acıları onun gözleri önüne sermekte ve cehennem tasvirlerini onun zihnine ve kalbine kazıtmaktadır. Böylece insanın içerisinde cennete gitmek ya da cehennemden uzaklaşmak, dünya hayatında ve ahirette mutlu olmak gibi isteklerin uyanmasını sağlamaya çalışmaktadır.

Kur'an'ın insanı etkisi altına almak için kullandığı araçlardan bir tanesi de onun uyandırdığı tasavvurlarıdır. Tasavvuru duyularla algılanmış olan olayların bilerek yeniden canlandırılmak üzere tekrardan çağırılması hadisesi olarak tanımlamamız mümkündür². Bu canlandırılma hadisesinde gerçeğin o anda mevcut bulunmamasına rağmen onun yeniden zihinde canlandırılması ve biçimlendirilmesi söz konusudur. Tasavvurun duyularla algılanması ve kişinin bunu mutlaka yaşaması zorunlu bir durum değildir, ayrıca tasavvur çeşitli şekillerde ortaya çıkabilmektedir³. Kur'an insanlar tarafından geçmişte yaşanmış hadiseleri yeniden canlı tablolar halinde tasvir etmekte ve onun zihninde adeta onun yeniden canlanmasını sağlamakta ve çağrışımlarla onun tasavvurlarını harekete geçirmektedir. Böylece insanların zihinsel ve duygusal olarak düşünce ve duyguları uyandırılmaktadır.

¹ Krş. Yavuz, Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi, s. 88-89.

² Yavuz, Çocuğun Dünyası ve Gelişme, s. 62; Ayrıca Bk. Yavuz, Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi, s. 159.

³ Tasavvur türleri için Bk. Yavuz, Çocuğun Dünyası ve Gelişme, s. 64.

Görüldüğü üzere Kur'an'ın insanı istediği noktaya getirebilmek için kullandığı hareket tarzlarından bir diğeri de zihni gücün beslediği düşünceleridir¹. Kur'an insanın duygu, ilgi, istek ve tasavvurlarını çeşitli şekillerde kullanarak ve cennet, cehennem, günah, mükafat, ceza, hesap günü gibi kavramları onun önüne sürerek veya önceden mevcut kavramların anlamlarını değiştirerek ya da yeniden onların içini doldurarak düşünmesini sağlamak ve karar mekanizmasını etkilemeye çalışmaktadır. Kur'an'da geçen ve onu devamlı şekilde düşünmeye teşvik eden ve kıyas yapmasını isteyen ayetlerin mevcudiyetinin sebepleri bu sayede daha iyi anlaşılmaktadır.

Kur'an çeşitli şekillerde insanın duygu, ilgi, istek ve tasavvurlarını kullanmak suretiyle düşüncelerini istediği noktaya odaklamak istemektedir. Bu isteyişin altında yatan asıl amaç onu etkilemek ve iradeli bir şekilde davranışlarını değiştirmesini sağlamaktır². Kur'an istediği yönde davranış değişikliği sağlamak ve bu değişikliğin kalıcı ve devamlı olabilmesini sağlamak için her açıdan insana yaklaşmakta, onun zihni güçlerini yeri geldiğinde kullanmaktadır.

İnsanoğlunun en büyük hedefi güven içerisinde varlığını devam ettirmek ve mutlu, huzurlu, müreffeh bir hayat sürmektir. Kur'an çeşitli şekillerde insana güvende olması için önerilerde bulunmaktadır. Ona göre insan için en önemli güvenlik sağlayıcı kuvvet Allah'tır. İnsanın varlığı O'ndan kaynaklanmaktadır ve bu varlığın devamı O'na bağlıdır. İnsanın güvenlik ihtiyacına en büyük cevabı yine O verebilir. Çünkü O'nun iznin dışında hiçbir şey gerçekleşmemektedir. Eğer insan O'na sığınır ve güvenirse, ancak bu sayede gerçek güvene kavuşabilecektir. Ayrıca mutlu olabilmesi için yine O gereklidir çünkü her şey O'nun emrindedir. Gerçek mutluluk ve huzur ancak O'na inanma ile olabilmektedir. Eğer insan O'na inanıp güvenirse bu dünyada huzur ve mutluluğa ulaşmasa dahi öbür alemde bu dünyadaki inanma ve onun isteği doğrultusunda hareket etmesinin bir mükafatı olarak gerçek huzur mutluluk ve emniyet

¹ Yavuz, Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi, s. 194. Düşünce üzerine yaklaşımlar için Bk. Yavuz, Çocuğun Dünyası ve Gelişme, s. 68-74.

² İradeli davranışın nasıl gerçekleştiği hakkında geniş bilgi için Bk. Armaner, Din Psikolojisine Giriş I, s. 122.

kavuşacaktır. Ancak Kur'an'ın istediği doğrultuda hareket edilmez ise ebedi bir acı ve üzüntü bunların yanısıra da korku mevcuttur. Kur'an bu noktada insanı uyarmakta ve korkutmaktadır. Kur'an insana gaye ve hedeflerini göstermek sureti ile onun iradeli bir şekilde hareket etmesini ve davranışlarını değiştirmesinin ilk safhası olan hedefleri ve gayesini ona içi yeniden doldurulmuş şekilde sunmaktadır.

İradeli şekilde insanın hareket etmesi için gerekli ikinci süreç olan düşünme ve muhakeme sürecine de Kur'an etki etmektedir. Onun duygu, ilgi ve isteklerini yönlendirecek şekilde hareket etmektedir. Duygularını etkileyecek tarzda ayetlerle geçmişte yaşana olaylar anlatılmakta, insanların çektikleri ve çekecekleri acılar aktarılmakta, geçmişte yaşanan ve gelecekte yaşanacak olan güzellikler anlatılmak sureti ile onun duyguları harekete geçirilmektedir. Çeşitli şekillerde insanın ilgileri Kur'an üzerine yoğunlaştırılmakta, geçmişte yaşanan kötü olaylar ve gelecekte yaşanması muhtemel acılar aktarılmakta, insan bunlarla korkutulmakta ve geçmişte yaşanan ve gelecekte yaşanacak olan güzellikler zikredilmek suretiyle onun istekleri harekete geçirilmektedir. Kur'an'da yaşanmış olan manzaralar etkileyici bir tarzda insanın gözleri önüne serilmek sureti ile tasavvurlar harekete geçirilmektedir. Kur'an'da geçen bir çok ayette insanın gözleri önüne insanın çevresinde bulunan güzelliklere ve harikuladeliğe dikkatler çekilmekte ve bunların kaybedilebileceği şeklinde onu korutmak sureti ile insanın düşüncesi harekete geçirilmekte ve olaylardan ve güzelliklerden ibret alması ona söylenmekte ve muhakeme sürecine etki edilmektedir. Böylece Kur'an insanın iradeli şekilde davranışlarını ortaya koymasında etkili olmaktadır.

İradeli bir fiilin ya da davranışın üçüncü safhası olan karar vermede ise Kur'an insanı kendi başına bırakmaktadır. Çünkü bu noktada insana müdahale edilmesi aslında iradeli davranışa ulaşmada insanı etkilemek anlamı taşımaktadır. Bu ise Kur'an'ın istemediği bir durumdur. Böyle bir davranış gösterilmesi ilahi adaletle bir darbe niteliği taşıyacağından ve insanın hür iradesi olmayacağı için aldığı karardan sorumlu tutulamayacağından dolayı insan bu noktada serbest bırakılmıştır.

Kur'an iradeli bir fiilin gerçekleşmesinde son aşama olan icra noktasında insanı etkilemektedir. İnsan artık çeşitli aşamalardan geçmiş ve bir karara varmıştır. Bundan sonrasında nasıl yola devam edileceği ve bu kararın nasıl uygulanacağı noktasında Kur'an genel önerilerde bulunmakta ve insana genel prensipler koymaktadır. Bu noktadan sonra insan, inandığı doğrultuda karar almakta ve yine inandığı şekilde bu kararını uygulamaya geçmektedir. Bütün bunların ışığında Kur'an'ın başka nedenlerin yanı sıra korkutma sayesinde insanın dikkatini çekmeyi başardığını ve onun davranışlarında istediği değişiklikleri gerçekleştirdiğini söylememiz mümkündür.

2) Davranışların Dini Hayata Yönlendirilmesi

Kur'an korkutarak veya sevdirek insanın içine bir şekilde dini inancı yerleştirildikten sonra onun görevinin ikinci aşaması başlamaktadır. Bu yeni görev insanın davranışlarını dini hayata yönlendirmek olarak adlandırılabilir. İnsan artık herhangi biri olmaktan çıkmış yepyeni bir kimlik kazanmıştır ki o da inanan insandır. Bir dinin din olarak sayılabilmesinin ön şartlarından birinin de inanan insandan yapması ya da yapmaması yönünde isteklerde bulunması olduğunu yukarıda belirtmiştik¹. Kur'an bu noktadan sonra kendisine inanan insandan bazı edimleri yerine getirmesini isteyecektir. Aynı zamanda insandan bazı şeylerden uzak durmasını da talep edecektir.

Kur'an kendisine inanan insandan bazı edimleri isterken bu noktada devreye bazı kavramlar girecektir ki bunlardan en önemlileri günah ve sevap kavramlarıdır. Sevap insanın yaratıcının emirlerine uyarak ya da yasaklarından sakınarak onun emirlerini yerine getirmesidir. Bunun karşılığı Allah tarafından verilecektir. Bu konuda Kur'an'da birçok ayet mevcuttur. Günah ise dince yapılması iyi görülmeyen, suç olan iş ya da davranış, vicdanı rahatsız eden fiil ya da sorumluluk ve vebal anlamına gelmektedir². Kavram olarak ise insanın dinin getirdiği emir ve yasaklara aykırı şekilde davranması, dini kurallara muhalefette bulunması anlamlarına gelmektedir³. Kur'an'ın emirlerinin

¹ Yavuz, Araştırma Alanları, s. 88.

² Peker, Din Psikolojisi, s. 76; Peker, Suçlularda Dini Davranışlar, s. 109; Develioğlu, Ansiklopedik Lugat, s. 357.

³ Harman, "Günah", TDV. İslam Ansiklopedisi XIV. s. 278; Gölcük, İslam Akaidi, s. 50.

yerine getirilmemesi durumunda g nahtan bahsedilmekte ve onun getirmiş olduğu düzende bir yaralanmaya sebep olması nedeni ile de bu fiil günah olarak kabul edilmektedir¹. Günah olarak nitelendirilen fiilde insanın sorumluluğunu icap eden, duygu, düşünce, istek, bilgi ve niyet gibi unsurlar mevcuttur². Bu nedenlerden dolayı da Kur'an bu gibi fiillerin işlenmesinden dolayı insanı sorumlu tutmaktadır. Kur'an'da birçok ayette günahlardan bahsedilmekte ve bunları işleyen insanların bu dünyada ve ahiret hayatında bu fiiller nedeni ile cezalandırılacakları belirtilmektedir³. İnanan insan artık daha önceden yaptığı ve yapmaktan hoşlandığı bir çok şeyden mahrum kalmakta ve yapamamaktadır. Eskiden yapıp ettiği şeyleri yapamaması onda sıkıntı doğurmaktadır. Bir yandan alı tığı hoşuna giden şeyleri yapmak istemekte diğer yandan da kabul ettiği yeni inanç nedeni ile bunlardan uzak durması gerektiğini bilmektedir. Çünkü insan, yaptığı şeylerin doğru olup olmadığını inancına sormaktadır⁴. Bu insanda gerginlik olu urmaktadır. Bir yandan nefsinin istediği şeyleri yapmak istemekte ve bundan ho lanmakta diğer yandan da bunları yaparsa kendisinin cezalandırılacağını bilmekte ve bununla korkutulmaktadır. Bu noktada insan inandığı değerlere rağmen nefsinin istekleri doğrultusunda hareket ederse onun içerisinde yanlış yaptığı ya da bu yaptığıının doğru olmadığı şeklinde bir duygu oluşacaktır ki bu duruma suçluluk duygusu denmektedir.

Suçluluk duygusu insanın ulaşmak istediği ideal benini belirleyen bir duygudur ve kişinin içinde yaşadığı toplumun ya da içerisinde yaşattığı inanç sisteminin değerleri ile kendi istekleri arasında bir çatışma ya adığında olu maktadır⁵. Bu  atı manın ya anmasında en büyük pay insanın korkutulmasıdır. Kur'an insanı değişik şekillerde ve nedenlerle korkutmaktadır. İnsan bir yandan kendi istekleri doğrultusunda hareket etmekte diğer yandan da bu hareketi yerine getirmesi durumunda bundan sorumlu olacağını ve bu fiili nedeni ile de cezalandırılacağını bilmektedir. Cezalandırılacağı

¹  zt rk, Büyük Günahlar, s. 26-27.

² Kılıç, Günah Kavramı, s. 37.

³ K. 4, 116; 7, 49; 14, 30, 36; 20, 92; 25, 17; 46, 5; 72, 4.

⁴ Yavuz, Eğitim Psikolojisi, s. 115.

⁵ Hökekleli, Din Psikolojisi, s. 104.

korkusu ile işlemek istediği fiili yerine getirmemektedir. Kur'an böylece kendisine inanan insanın davranışlarını dini hayata yönlendirmektedir. Bu yönlendirişin etkili olmasında korkutmanın oldukça büyük bir payı mevcuttur.

Suçluluk duygusu inanan insanın davranışlarının dini hayata yönlendirilmesini ya da ibadet ve dini uygulamaların yerine getirilmesini destekleyen daha güçlü bir eğilimi geliştirir ki bu da Allah'a karşı vazife duygusudur¹. Kur'an'da her şeyin Allah tarafından var edildiğini, insanların da var oluşlarını O'na borçlu olduklarını belirten bir çok ayet mevcuttur. Bunların hemen ardından da insanın bunları bilmesine rağmen nankörlük ettiği bildirilmektedir². Kur'an bunu söylerken bir yandan durum tespiti yapmakta bir yandan da insanlara Allah'ın nimetlerini anlatarak ve bunun karşılığında insanların nankörlük yaptığını bildirerek onu uyarmaktadır. Böylece insanda yaratanına karşı bir minnettarlık hissi oluşturulmaya çalışılmaktadır. Kur'an'ın insanları korkutmasındaki ana nedenlerden birisi de böyle bir hareket tarzı geliştirmeye çalışmaktır. İnsan kendi varlığının Allah'a bağlı olduğunu kabul ettikten sonra artık O'na karşı borcu karşılanamaz niteliktedir. Yapacağı hiçbir şey aslında sorumluluğunu yerine getirmeye yetmeyecektir. Böyle bir düşünce insanda Allah'a karşı saygının hiçbir zaman tam anlamıyla ifa edilemeyecek bir durum olduğu düşüncesini geliştirecektir. İşte bu noktada Kur'an inanan insana takva kavramını sunmaktadır.

Kur'an'ı incelediğimizde bir çok ayette insanlara takvanın övüldüğünü, takvanın güzelliklerinden bahsedildiğini ve insanlara takva sahibi olmalarının öğütlendiğini görmekteyiz³. Kur'an'daki en şümüllü ve Kur'an'ın isteklerini en güzel anlatan bir kavram olarak karşımıza çıkan takva⁴, günahlardan sakınarak ve ahiret azabından korkarak, dinin taleplerini derin bir anlayış içerisinde, disiplinli, düzenli, devamlı, samimi ve ciddi bir şekilde uygulamak olarak da anlaşılabilir⁵. Birçok Kur'an

¹ Hökelekli, Din Psikolojisi, s. 107.

² K. 11, 9-10; 17, 67-69; 30, 33-36; 41, 49-51; 70, 19-21, vd.

³ K. 2, 177; 3, 102; 7, 35; 16, 128. vd.

⁴ Fazlur Rahman, Ana Konularıyla Kur'an, s. 66.

⁵ Bardakçı, Sosyo- Kültürel Hayatta Tasavvuf, s. 90-91; Fazlur Rahman, Makaleler I, s. 26-27.

tercümesinde Allah korkusu olarak tercüme edilen takvayı aslında en güzel ifade edebilecek tercümelerden birisi sorumluluk endişesi ve korkusudur¹. Gerçekte Allah korkusu O'nun yapabileceklerinin bilinci içerisinde, O'nun korkutmaya yönelik ya da insanda korku oluşturan sıfatlarından, insana merhamet uyandıran sıfatlarına sığınmaktır². Korkuda bir kaçış varken Allah korkusunda Allah'ın yapabileceklerinden yine O'na sığınma vardır. Bu noktadan yola çıkarak takvada aslında bir korkunun mevcudiyetinden bahsedebiliriz Kur'an'da geçen insanın korkutulmasına yönelik ayetlerden ve delillerden kaynaklanan ve Allah'a ve onun çizdiği yola karşı bir saygının ifadesidir.

Kur'an insanı korkutmak sureti ile onu yapmasını istemediği fiillerden uzaklaştırmakta ve uzakta tutmak istemektedir. Bu noktada günah kavramı insanı etkilemektedir. Bu da insanın istenilen hareketleri yapmasını ve davranışlarını Kur'an'ın istediği yöne yönlendirmesini sağlamıştır. Dini yaşayışın kalitesini arttırmak ya da devamlılığını samimiyet içerisinde sağlamak için Kur'an inanan insana takva kavramını önermektedir. Kur'an'ın üzerinde durduğu en temel nokta ve insanı ulaştırmak istediği en üst seviye takvadır. Bu sayede insanların gerçekten inanmaları sağlanmış ve Kur'an'ın istediği hareket tarzına ulaşılmış olacaktır. Aslında takvaya ulaşmış bir insan bütün korkularından da uzaklaşmış olmaktadır. Bunun nedeni ise Allah'ın her şeyin idaresini elinde bulunduruyor şuuru insanın ancak takvaya ulaşmakla elde edebiliyor olmasıdır. Bu şuura ulaşan insan, korktuğu bütün şeylerin bir görüntüden ibaret olduğunu anlayarak her şeyin Allah'ın kontrolünde olduğu bilincine ulaşmış olacaktır. Aslında her şeyin varoluşunun ve varlığını sürdürme nedeninin Allah olduğu ve dolayısı ile de bütün korkuların kaynağının aslında O olduğu bilincine ulaşan insan, sadece O'ndan korkmaya ya da daha doğru bir ifade ile O'nun koyduğu kurallara riayet etmeye ve O'na gerekli saygıyı göstermeye başlayacaktır. Böylelikle insanın davranışları dini

¹ Fazlur Rahman, Makaleler I, s. 25.

² Cemal ve Celal sıfatları için Bk. Topaloğlu, "Allah", TDV. İslam Ansiklopedisi II, s. 492-497.

hayatın gerektirdiği boyuta yönlendirilmiş olmakta ve bunun devamlılığı da yine çeşitli şekillerde insanın bir araç olarak korkutulması ile sağlanmaktadır

II. Korku ile Dini Yaşayışın İlişkisi

Kur'an'ı incelediğimiz zaman onun asıl hedefinin inanan bir insan yaratmak olduğunu görüyoruz. Ancak insanın sadece inanmasının onun Kur'an'ın istediği noktaya gelebilmesi için yeterli olmadığı da bir gerçektir¹. O, insanın tek ve kudretli bir yaratıcıya inanmasının yanında onun isteklerini bilinçli bir şekilde yerine getirmesini de istemektedir. Allah'ın emirlerine duyarlılık ve yasaklamalarından uzaklaşmanın yanısıra bütün bu yapıp etmelerinin bilinçli şekilde isteyerek ve devamlı şekilde yerine getirilmesi de onun ulaşmaya çalıştığı noktalardan biridir². Böylece Kur'an'ın inanan insanın inandığı doğrultuda yaşamasını ve bunun insan için bir şahsiyet olarak ortaya çıkmasını istediğini ve bütün uyarıların ve mükafatların bunun için ortaya koyduğunu söylememiz mümkündür. Kur'an insana ait korkuları çok ustalıkla kullanmak sureti ile insanın duygu, ilgi, istek, tasavvur ve düşüncelerini etkilemeye çalışmaktadır. Böylelikle insanın bu ruhsal güçleri harekete geçirilmek ve yönlendirilmek sureti ile de Kur'an'ın istediği noktaya insan çekilmeye çalışılmaktadır. Bütün bunların ulaşmak istediği nokta dinin insanın kişiliğine yansması ve yaratıcının istek ve kurallarının uygulanmasının insanda şahsiyet şeklinde ortaya çıkmasıdır.

Şahsiyeti insanın doğuştan getirdiği ve sonradan kazandığı özelliklerin bir bileşkesi ve onun bütün duygu, düşünce, ilgi, tutum, yetenek, ihtiyaç ve isteklerini kapsayan davranış özellikleri olarak anlamamız mümkündür³. Kur'an insana korkutma, sevdirmeye ve bilgilendirme gibi birçok yönden yaklaşarak onun kendi istediği doğrultuda bir şahsiyete ulaşmasını istemektedir⁴.

Kur'an'ı incelediğimizde inanç esasına dayalı olarak üç tür şahsiyetin varlığından bahsedildiğine şahit oluyoruz. Bunlar müminler, kafirler ve münafıklardır. Bu üç türden her biri temel kimliği ile diğer türlerden ayrılmıştır. Kur'an'ın yaptığı bu sınıflama insanın şahsiyetinin oluşumunda, kendisini ayrıcalıklı kılan kimliğini

¹ K. 2, 62, 136-137, 256, 285; 4, 136 vd.

² K. 3, 16-17; 23, 61; 29, 2; 48, 29 vd.

³ Peker, Din Psikolojisi, s. 140-141.

⁴ Kişilikle ilgili geniş bilgi için Bk. Yavuz, Çocuğun Dünyası ve Gelişme, s. 37-42.

sınırlamada, davranışlarını belirli özel bir yöne yönlendirmede inancın önemini arz etmektedir¹. Ancak sadece insanın inanması yeterli görülmemiş ve bunun yanısıra takva kavramı öne sürülmüştür. Kur'an nazarında şahsiyetin değer kazanmasında temel etkenin inanç ve takva olduğuna işaret edilmektedir². Bugün toplumda genel olarak çeşitli dini şahsiyet türlerinden bahsedilmektedir. Bunlar dine karşı olanlar, inancın dinin temeli olduğunu benimseyip ibadet yönüne ağırlık vermeyenler, dinin özünden ziyade dinin pratiklerine önem verenler, istek ve arzularını frenleyip daha çok Allah'ı zikretmeye önem verenler, inançsız ibadetin ve ibadetsiz inancın yetersiz olduğunu savunanlar ve inanmadıkları halde inanmış gibi hareket edenler³. Kur'an korkunun yanı sıra ümidi ve diğer etkenleri devreye sokarak bu yaşayış ya da şahsiyetleri inançsızdan başlamak üzere etkilemeye çalışmakta ve bunların tamamını kendi istediği nokta olan takva noktasına çekmeye çalışmaktadır. Kur'an'ın insanları kendi istediği noktaya getirebilmesinde korkutmanın oldukça önemli bir yeri mevcuttur.

Din duygusunun muhtevası içerisinde en alt seviyeden en üst dereceye kadar korku duygusunun hissesinden söz edilebilir. İnanan insanın dini yaşayışı sırasında hissetmesi muhtemel korku onu inandığı ilahi varlığa yaklaşımında belli bir katkısı olabilir⁴. O bir yandan Allah'ın ilk planda merhametsiz, yakıcı, azap edici olarak görünen isimlerinin yansımalarından korkmakta diğer yandan da O'nun gücü ve kudreti karşısında kaçacak bir yer olmadığını bilmektedir. O'nun yapabileceklerinin sınırsız olması ve bunu engelleyebilecek başka bir kuvvetin bulunmaması sonucunda insan, yine korktuğu bu ilahi varlığa yönelmekte ve O'nun korkutucu olarak nitelendirilen isimlerinden yine O'nun merhametini yansıtan, çekici, sıcak, kucaklayıcı ve yakınlık duyulan isimlerinin tecellisine sığınmaktadır. İnsan Allah'tan korkmakta ancak O'ndan kaçmak yerine yine O'na sığınmaktadır⁵. Böyle bir durum onun yaşantısını etkilemektedir. İnanan insan Allah'tan daha yüce bir kuvvetin olmadığını bilerek, O'na güvenmekte, O'nun mükafatlarına ulaşmak için ve O'nun azabından kurtulmak için daha fazla O'nun istekleri doğrultusunda hareket etmektedir.

¹ Necati, Kur'an ve Psikoloji, s. 205.

² K. 49, 13.

³ Peker, Din Psikolojisi, s. 144-145.

⁴ Peker, Din Psikolojisi, s. 106.

⁵ Krş. Yavuz, Din ve Güven, s. 6.

Bugün yapılan araştırmalar insanın sıkıntılı durumlarda genelde yüce yaratıcıya yöneldiklerini göstermektedir. İnsanlar kendilerini aşan ve başa çıkmakta sıkıntıya düştükleri noktalarda kendisinden daha kuvvetli bir yaratıcıya bu durumu havale etmek sureti ile ondan kurtulacaklarını düşünürler ve O'na yönelirler. Bunun yanısıra ümitsizlik veya çöküntü durumlarının ise Tanrıya yönelişi engelledikleri bir gerçektir¹. Bu noktadan hareketle insanın çeşitli şekillerde korkutulmasının onun dini hayatını olumlu yönde etkileyebileceği ve onun yaşantısını dini yaşayışa doğru sürükleyebileceğini söylememiz mümkündür.

Bütün bunların ışığında Kur'an'da insanın korkutulması ile onun davranışlarını dini hayata yönlendirme arasında hususi bir ilişki kurulabilmektedir. Bir yandan Kur'an korkutma ile insanı doğru ve sağlıklı bir hayata yönlendirirken, diğer yandan da onu çeşitli şekillerde korkutarak onu bütün zararlılardan, olumsuzluklardan korumak istemektedir. Bununla da insanın dünyada her yönü ile insan olmasını amaçlamaktadır. Böylece Kur'an insanın bedeni ve ruhsal yapısındaki donanımlarla insanı insana insanca iade etmeyi hedeflemektedir. Burada inanç, dini, ahlaki, sosyal ve toplumsal yaşayış bir bütünlük içerisinde düşünölmelidir.

F. SONUÇLAR

Önümüzde bulunan bu araştırmanın neticelerine gelince, biz burada bazı tespitlerde bulunabiliriz: Öncelikli olarak şunu belirtmeliyiz ki Kur'an'da, insanın korkutulması olayına yer verilmektedir. Ancak burada Kur'an'da yer yer uyarı, yer yer endişe ve yer yer de tehdit niteliği taşıyan korkuların ana hedefinin ne olduğu sorusuna cevap arayacak olursak şunu rahatlıkla söyleyebiliriz: Bir kere Kur'an'daki korku, insanın ve onun içinde yaşadığı toplumun bünyesinde huzurun temin edilmesinde uyarı niteliği taşımaktadır. O burada hem mümini hem de mümin olamayanı korkutmak sureti ile onları ileride başlarına gelebilecek olumsuzluklardan korumak istemektedir. Korku hadisesinin işlenişinin ardında insanın hem bu dünyada hem de öbür dünyada varlığının emniyete alınması söz konusudur. Ayrıca Kur'an'daki korkuların işleniş şekillerine

¹ Vergote, Din İnanç ve İnançsızlık, s. 49-50.

dikkat ettiğimizde aslında onun insanın huzurunu kaçırmak için değil de; aksine onun daha fazla huzurunu sağlamaya yönelik olduğunu görmekteyiz. Ayrıca Kur'an'da konu ile ilgili çok sayıdaki ayetin bulunduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Bu ayetlerin çok çeşitli korkutma içeriklerine sahip oldukları da bir gerçektir. Bu çeşitliliğin altında yatan neden uyarıların yoğunluk, derinlik, etkileme ve pekiştirme derecelerindeki farklılıklardır. Biz bunların içerisinde pekiştirme ve yoğunluktan söz ederken, bunun altında etkilemenin şiddetinin insana değişik derecelerde hissettirme hedefinin yattığını söyleyebiliriz. Özellikle bunların geçmişte yaşanan olaylardan yola çıkılarak bugün hayatını sürmekte olan insanın dikkati bu olaylara çekilmek sureti ile aynı şeyleri kendisinin de yaşayabileceği göz önünde bulundurularak, insanın düşünce ve duyguları bunlar üzerine yoğunlaştırılmak istenmektedir. Bundan dolayı Kur'an'da insan geçmiş, şu an ve geleceği kapsayacak genişliktedir. İnsanın bu özelliği Kur'an tarafından çok etkili şekilde kullanılmakta, bir yandan onun geçmişini irdelerken diğer yandan da onun şu anını ve geleceğini şekillendirmeye çalışmaktadır.

Yukarıda da görüldüğü gibi insan çok değişik vasıtalarla korkutularak onun dikkatleri çekilmekte ve hatta tehdide varan ifadelerle uyarılmaktadır. Kur'an bunu yaparken tespit edebildiğimiz kadarı ile korkuyu ifade eden 13 ayrı kavramdan yola çıkmaktadır. Bunların Kur'an'da çok çeşitli varyasyonlarından söz etmemiz mümkündür. Yine Kur'an'da insanın çok farklı korku türleri ile korkutulduğu kanısındayız. Araştırmanın geldiği bu noktada birçok sonuca ulaşmış bulunmaktayız. Şuana kadar yaptığımız açıklamaların ışığında bazı tespitlere vardığımızı belirtelim. İnsanın korkutulduğu şeyleri dikkatlice incelediğimizde bunların insanların mallarından ve evlatlarından, onun sosyal hayatla ilgili endişelerine kadar ya da onun gelecek veya diğer alemle ilgili korkularına kadar çeşitli şekillerde olduğunu görüyoruz. İnsan bir bakıma korku çeşitleri ile adeta her yandan kuşatılmış gibi bir haldedir.

Kur'an'ın insanı neden korkuttuğu sorusunun cevabını incelerken Kur'an'ın korku ifadelerini insanı istediği noktaya getirmek için kullandığını görüyoruz. Aslında Kur'an'da mevcut olan ayetlerin büyük çoğunluğu değişik şekillerde insanı etkilemeye

ve istenen noktaya götürmeye çalışmaktadır. Kur'an insanları etkilemeyi iki aşamalı bir şekilde yapmaktadır. O bir yandan kendisine hedef olarak inanmayan insan kitlesini almaktadır. O inanmayan insanın bütün ruhsal ve zihinsel kuvvetlerine hitap ederek onu uyarmaya yönelmektedir. Kur'an'da bunun örnekleri oldukça fazla şekilde mevcuttur. Kur'anda bir çok ayette insanın aklına, düşüncesine ve duygusuna, yani onun ruhi ve zihni özelliklerine seslenilmekte ve onlar etki altına alınmaya çalışılmaktadır. Kur'an bütün bu uyarı ve dikkat çekmeler ile insanın düşünmesini, akıl yürütmesini ve ibret alarak bir yaratıcı fikrine ulaşmasını sağlamaya çalışmaktadır. Böylelikle bir yaratıcı olduğu ve düzenin devamı için bu yaratıcının tek olması gerektiği fikrine ulaşan insanı o, böyle bir yaratıcıya inanmaya çağırmaktadır. Kur'an'ın hedef kitlesinden biri olan inanmayan insan böylelikle inanan bir insan haline getirilmeye çalışılmaktadır. Bir yandan da Kur'an inanan insanlara yönelmekte, o inanan insanın bazı davranışlarını programlamaya ve onu Allah yoluna sevk etmeye çalışmaktadır. Aslında onun istediği inancın insanın içerisine tam olarak yerleşmesini ve inanan insanın belirli davranışları, fiilleri veya ibadetleri devamlı bir şekilde içten gelen bir istekle yapmasını sağlamaktır. Böylelikle insan dini yaşayışta hedef olan takva noktasına ulaştırılmaya çalışılmaktadır. Bu noktada Kur'an'ın insanı değişik şekillerde korkutmasının asıl amacının kendi istediği şekilde onun dindarlık kalitesini yükseltmek olduğunu söylememiz mümkündür.

Bütün bunların ışığında araştırmamızın başında belirttiğimiz gibi Kur'an'ın korkuları hedefine ulaşmak için bir vasıta olarak kullandığı varsayımımızın da doğrulandığını söyleyebiliriz. Kur'an'da insanın değişik şekillerde korkutulması onun istediği ve hedeflediği bir şey değil, amacına ulaşmak için kullandığı bir vasıta. Onun asıl hedefi insanı hem bu dünyada hem de diğer alemde mutluluğa ulaştırmaktır. Bunun gerçekleşebilmesinin yegane yolu da onun emir ve direktiflerini samimiyetle yerine getirmek, yaratıcıya saygı ve sevgi göstermekle mümkündür. Aslında o insanları yaşadıkları korkulardan kurtarmayı istemektedir. Kur'an'da birçok ayette Allah'a inanan ve ona samimiyetle bağlananın korkularından kurtulacağı belirtilmektedir. Çünkü onun yaşadığı korkuların nedenlerini yaratan da Allah'tır. O dilerse insanlarda

korkuya neden olan şeyleri ortadan kaldırabilir. Öyle ise O'na inanmak ve samimi şekilde O'na bağlanmak sureti ile insan korkuya neden olan şeylerden kurtulabilir ve gerçek mutluluğa ancak bu sayede kavuşabilir.

G. BİBLİYOGRAFYA

Abdulbaki, Fuad M. : *Mu'cem'ul- Müfehres li Elfazil Kur'an-il Kerim*, Darul Haris, Kahire 1991.

Arkonaç, Sibel Ayşe: *Psikoloji Zihin Süreçleri Bilimi*, 2. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul 1997.

Armaner, Neda: *Din Psikolojisine Giriş I*, Ankara 1980.

Atay, Hüseyin: *İslam'ın İnanç Esasları*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1992.

Ateş, Süleyman: *İslam Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1992Yüce

-----: *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri I-XII*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1988.

Atkinson, Rita L./ Atkinson, Richart C./ Hilgard, Ernest R.: *Psikolojiye Giriş I-II*, (Ter, Kemal Atakay, Mustafa Atakay, Aysun Yavuz), Sosyal Yayınlar, İstanbul 1995.

Aydın, Hayati: *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul 1999.

Bardakçı, Mehmet N. : *Sosyo Kültürel Hayatta Tasavvuf*, Fakülte Yayınları, Isparta 2000.

Cüceloğlu, Doğan: *İnsan ve Davranışı*, 7. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1997.

Çantay, Hasan Basri: *Kur'an-ı Hakim ve Meali Kerim*, Milsan Basım Sanayi, İstanbul 1985.

Develioğlu, Ferit: *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi, 9. Baskı, Ankara 1990.

Düzenli, Yaşar: *Kur'an Işığında Evrensel Değerler ve İnsan*, İFAV Yayınları, İstanbul 2000.

Düzgün, Şaban Ali: *Din Birey ve Toplum*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.

Egemen, Bedi Ziya: *Din Psikolojisi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1952.

Esed, Muhammet: *Kur'an Mesajı* (Ter: Cahit Konak, Ahmet Ertürk), İşaret Yayınları, İstanbul 1997.

Erkuş, Adnan: *Psikolojik Terimler Sözlüğü*, Doruk Yayınları, Ankara Tarihsiz.

Fazlur Rahman: *Ana Konularıyla Kur'an* (Ter: Alparslan Açıkgöç), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1999.

-----: *İslami Yenilenme Makaleleri I* (Ter: Adil Çiftçi), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2000.

Fırat, Erdoğan: "Din Psikolojisinde Konu ve Metod Meselesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* V, İzmir 1989, s. 33-42.

Gazzali, Ebu Hamid Muhammed: *İhyau Ulumiddin* I-IV, (Ter. Mehmet A. Müftüoğlu), Tuğra Neşriyat, İstanbul Tarihsiz.

Geçtan, Engin: *İnsan Olmak*, 14. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1996.

Gölcük, Şerafettin: *Allah Kur'an İnsan*, Esra Yayınları, Konya 1990.

----- : *İslam Akaidi*, Esra Yay., 5. Baskı, İstanbul 1997.

Harman, Ö. Faruk: "Günah", *TDV İslam Ansiklopedisi* XIV, İstanbul 1996, s.278-285

Hick, John: "Değişen Ölüm Sosyolojisi" (Çev. Turan Koç). *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VII, Kayseri 1990, s. 235-249.

Hökelekli, Hayati: *Din Psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1996.

İbn Sina: *Ölüm Korkusundan Kurtuluş Risalesi* (ter. Nazmi Tural), Burhanettin Matbaası, İstanbul 1942.

İsfahani, erRagıb: *el Müfredat el Elfazul Kur'an*, Darul Kalem, 2. Baskı, Şam 1997.

İzutsu, Toshihiko: *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar* (Çev. Sabahattin Ayaz), Pınar Yayınları, , 3. Baskı, İstanbul 1997.

-----: *Kur'an'da Allah ve İnsan* (Çev. Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul Tarihsiz.

Jung, Gustav, C.: *Psikoloji ve Din* (Ter. Raziye Karabey), Okyanus Yayınları, İstanbul 1998.

Kara, Mustafa: "Havf" , *TDV İslam Ansiklopedisi* XVI, İstanbul 1999, s.528-531.

Karaca, Faruk: *Ölüm Psikolojisi*, Beyan Yayınları, İstanbul 2000.

Kasapoğlu, Abdurrahman: *Kur'an'da İbadet Psikolojisi*, İzci Yayınları, İstanbul 1997.

Kılıç, Sadık: *Kur'an'da Günah Kavramı*, Hibaş Yay., Konya 1984.

Koç, Turan: *Ölümsüzlük Düşüncesi*, İz Yayınları, İstanbul 1995.

Köknel, Özcan: *Korkular Takıntılar Saplantılar*, Altın Kitaplar Yayınevi, 4. baskı, İstanbul 1998.

Kösc, Ali: *Neden İslam'ı Seçiyorlar*, İSAM Yayınları, İstanbul 1997.

Kunz, Hans: "Kaygının Antropolojisi Üzerine", *Korku ve Kaygı* (Ter. Nasuh Barın), Metis Yayınları, İstanbul 1991, s. 44-88.

Kuşeyri, Abdulkerim: *Tasavvuf İlimine Dair Kuşeyri Risalesi* (Haz. Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, İstanbul 1978.

Kutub, Muhammed: *İslam'a Göre İnsan Psikolojisi* (Ter. Akif Nuri), Esmâ Yayınları, 4. Baskı, İstanbul Tarihsiz.

Kutub, Seyyid: *Fi Zılal-il Kur'an* I-XVI (Ter: Bekir Karlığa, M. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüller), Çelik Yayınevi, İstanbul Tarihsiz.

-----: *Kur'an'da Edebi Tasvir* (Ter. Kamik M. Çetiner), 4. Baskı, Aslan Yayınları, İstanbul 1997.

-----: *Kur'an'da Kıyamet Sahneleri* (Ter. Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul Tarihsiz.

Kübler-Ross, Elizabeth: *Ölüm ve Ölmek Üzerine*, (Çev. Banu Büyükkal), Boyner Holding Yayınları, İstanbul 1997.

Lorenz, Konrad: “Çağdaş Felsefede Kaygı Sorunu”, *Korku ve Kaygı* (Çev. Nasuh Barın), , Metis Yayınları, İstanbul 1991, s. 7-28.

Morgan, Clifford T. : *Psikolojiye Giriş* (Çev. Hüsnü Arıcı ve Arkadaşları), Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü Yayınlar, 10. Baskı, Ankara 1993.

Necati, Osman: *Kur'an ve Psikoloji* (Ter. Hayati Aydın), Fecr Yayınları, Ankara 1998.

Özata, Erdal: *Kur'an'da İnsanın Korkutulması*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1995.

Öztürk, Yaşar Nuri: *İslam'da Büyük Günahlar*, Yeni Boyut, 6. Baskı, İstanbul 1997.

Peker, Hüseyin: *Din Psikolojisi*, 2. Baskı, Samsun 2000.

-----: “Suçlularda Dini Davranışlar”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 4. Samsun 1990, s. 93-123.

Reber, S. A. *The Penguin Dictionary of Psychology*, Penguin Books, New York 1985.

Sarı, Mevlüt: *El Mevarid*, Bahar Yayınları, İstanbul 1980.

Sabuni, Muhammet Ali: *Saffetü't- Tefasir I-VII* (Ter: Sadrettin Gümüş, Nedim Yılmaz), Ensar Nesriyat, İstanbul 1992.

Schulz, Walter: “Çağdaş Felsefede Kaygı Sorunu”, *Korku ve Kaygı* (Çev. Nasuh Barın), Metis Yayınları, İstanbul 1991, s. 7-28

Topaloğlu, Bekir: “Allah”, *TDV. İslam Ansiklopedisi II*, s. 471-498. İstanbul 1989.

Tümer, Günay, Küçük, Abdurrahman; *Dinler Tarihi*, 3. Baskı, Ocak Yayınları, Ankara 1997.

Vergote, Antoine: *Din İnanç ve İnançsızlık* (Ter. Veysel Uysal), İFAV Yayınları, İstanbul 1999.

Walther, Werner: *Die Angst im Menschlichen Dasein*, E. Reinhardt Verlag, München Basel 1967.

Wehr, Hans: *Arabiches Wörterbuch Für Die Schriftsprache Der Gegenwart*, Otto Harrossowitz, Wiesbaden 1968.

Yapıcı, Asım: *İslamda Tövbe ve Dini Yaşayıştaki Rolü*, Beyan Yayınları, İstanbul 1997.

Yavuz, Kerim: *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1983.

-----: *Çocuğun Dünyası ve Gelişme*, Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul 1992.

-----: "Din ve Güven" Basıma Verilmiş Yayınlanmamış Makale.

-----: "Din Psikolojisinin Araştırma Alanları", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi V*, Erzurum 1982.

-----: "Din Psikolojisinde Metod Meselesi ve Yeni Gelişmeler", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi V*, İstanbul 1986, s. 153-185.

-----: "Dini İncanın Gelişmesinde Nativizm ve Tecrübecilik Problemi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı :7, İstanbul 1986, s. 129-142.

-----: *Eğitim Psikolojisi*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1991.

-----: *Günümüzde Din Eğitimi*, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Adana 1998.

-----: *Psikanalizde ilk Dini Gelişmelerin Değeri*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 1991.

Yazır, Muhammet Hamdi: *Hak Dini Kur'an Dili*, Esr Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul 1982.

Yıldırım, Suat; *Mevcut Kaynaklara Göre Hristiyanlık*, Işık Yayınları, İzmir 1996.

Yıldız, Murat: *Dini Hayat ile Ölüm Kaygısı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma* (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir 1998.

Yörükoğlu, Atalay: *Çocuk Ruh Sağlığı Çocuk Yetiştirme ve Kişilik Gelişimi*, Özgür Yayınları, 23. Baskı, İstanbul 1998.

Yüksel ve Yurdaşık: “Korkular ve Sıkıntılar”, *Popüler Bilim Dergisi*, Mayıs 2000. s. 55-78.

Zubeydi, Seyit Muhammet Murtaza, *Tacul Aruz Min Cevahirul Kamus*, (Tah. Abdulfettah elHalevi) , Darul Hidaye, Kuveyt 1986.

İ.B. .
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı : Cengiz KAZAN
Doğum Yeri ve Tarihi: Dört Yol / HATAY. 01. 09. 1975
Medeni Durumu : Bekar
Adres : Çaylı cad. No: 28/B
31600 Dört Yol/ HATAY
Telefon : (326) 712 35 91

EĞİTİM DURUMU

1998-2002 Yüksek Lisans, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Adana
1993-1998 Lisans, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İstanbul
1986-1993 Lise, Dört Yol İmam Hatip Lisesi, Dört Yol.

YABANCI DİL: İngilizce, Arapça.